Što može marljivost?

STANLEY,

mladić od 16 godina, odputovat će ipak i to pješke!
Ali kamo? U južnu Afriku,

i za čudo!

Stanley postane u kratko vrieme Amerikanski reporter i mornarski barjaktar.

Ciena
30 novč. ili 60 fil.

U ZAGREBU 1905.
NAKLADNIK M. F. STRMECKI, Duga ulica br. 8.

Tisak C. Albrechta (Maravić i Dečak).

430.

Što može marljivost?

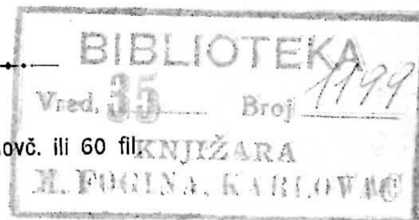
STANLEY,

mladić od 16 godina odputovat će ipak i to pješke! Ali kamo? U južnu Afriku,

i za čudo!

Stanley postane u kratko vrieme Amerikanski reporter i mornarski barjaktar.

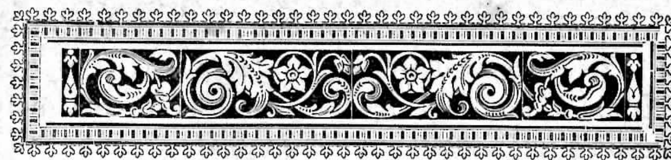
Ciena 30 novč. ili 60 fil.

U ZAGREBU 1905.
NAKLADNIK M. F. STRMECKI
DUGA ULICA BR. 8.

Tisak C. Albrechta (Maravić i Dečak)

Predgovor.

Dr. Schweiger Lerchenfeld veli: 100 ljudi, poviesti poznatih, pokušalo je, da prodre u nutarnjost Afrike, žrtvujući sve i sva, da to neizmierno zanimivo pitanje, tu neriešenu zagonetku zemaljske kruglje, znatiželjnom ljudskom družtvu rieše — da upoznadu crni dio svieta. Nu vratiše se bez uspjeha, jer ljubiti grudi Etiopije opasno je. Ta ljubav ne samo da truje dušu, već i tielo. — Sjetimo se samo bogato obskrbljene ekspedicije, koju je englezka vlada god. 1822, uviek spremna doprinieti za spoznanje istine prevelikih žrtava, povjerila vrstnom vodstvu Capt. Tuckey-a. Ta ekspedicija bje pozvana, da izpita rieku Congo i njeno područje, a od koje se nit jedan nije vratio, da pripovieda, što su heroični pratioci i vodja im trpili do onoga časa, gdje padoše žrtvom zlobnoga Minotaura crne Afrike!

*

God. 1792. pošao je Mungo Park uz Niger sa 120 evropskih pratilaca, oboružanih i obskrbljenih svimi već u ono doba mnogovrstnimi putnimi udobnostmi, koje su bile poznate Englezu; nu — vratio se nit jedan nije, bar da kaže, gdje su palme i banane, koje hladni grob žarkih putnika označuju i rese. Pa kako da se nedivimo čovjeku, koji je kao „self made man“ znao svojom neumornom voljom, svojim čvrstim značajem prokrčiti i pokazati Evropi put po onih divljih krajevih, gdje danas luč prosvjete veselo titra, gdje se kanibalizmu uspješno na put staje, a kršćanstvu i uljudbi privadjaju, 1000 i 1000, koje pred nekoliko časova — jer što je u razvitku ljudskoga života 14 godina — već časovi — još u tminah — čamiše!

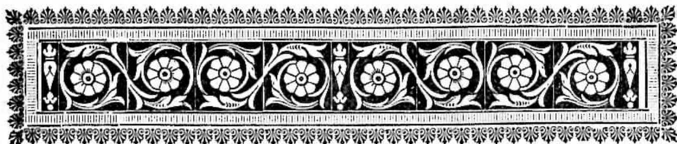
Velika je zaoto Vaša, gospodine, zasluga, što ste preveli i udesili životopis i doživljaje Stanleya-Africanus-a, pruživ tiem hrvatskomu narodu najljepšu sgodu, da se u svom vlastitom milozvučnom hrvatskomu jeziku upozna s mužem, kojega cieli sviet smatra najvećim junakom ovoga vieka i čija djela prevedoše, netom što su izašla, u 8 jezika.

Vašom požrtvovnošću, trudom i marom doskočiste upravo priekoj potrebi u našoj literaturi a ja se osvjedočenim ćutim, da će hrvatski

narod istim užitkom Vaš prevod čitati, kojim ga ja čitah, a koji se više preporučuje sam, nego li ga ja mogu preporučiti.

U Velikoj, dne 10. srpnja 1891.

Drag. Lerman.

I.

Djetinstvo Stanleyevo. — Njegov poočim. — Vojnik u saveznoj vojsci. — Amerikanski reporter.

Bila je hladna i tužna večer mjeseca prosinca. Već od jutra bijaše gusta magla zaustavila kretanje parobroda po Merseyu, tako da se nije moglo dolaziti u luku liverpoolsku; kad se je spustila noć, magla se je sgustnula i zaokupila grad: rekao bi biela ponjava, kroz koju svjetiljke jedva prodiru kao crvenkaste piknje. Bilo je svega u toj magli: inja, vodene pare, izparivanja kanala i dima od tvornica, koji se spuštaše na zemlju; bijaše to prava englezka magla, „fog", otac spleena i crnih misli.

Izpod vratiju skladišta usred bačava s uljem i bojami sgurio se je sav zamišljen mlad dječak; pri sjaju svjetiljke, koja je gorila u triemu, kroz koji je vjetar duvao svom snagom, brojilo je diete i opet brojilo njekoliko komada novca; i svaki put, kad ih je opet bio prebrojio, vidio mu se je u očima, u svakom kretu, u cielom biću izraz žive sdvojnosti.

— To nije dosta, mrmljaše; fali mi skoro čitava funta! Nikad toga ne ću zaslužit od danas do sutra! A ipak sam ostavio jutros svoj stan, da ne moram platiti još i za ovu noć!

Iza male stanke nastavi uzdišuć:

— Ah! mislio sam, da ću danas više radit; al po toj magli nisu ladje mogle ulaziti u luku, pa nije bilo mnogo zaslužbe za male trhonoše!

Pogled mu se učvrsti i upre u jednu točku:

— A ipak sutra odlazi u novu Kaledoniju!

Diete se primi obima rukama za glavu, kao da će svojimi sgrčenimi prsti iz nje izgnjesti rješitbu velikog problema. Na jednom se uzpravi i nehajnim izrazom u licu reče:

— Odputovat ću ipak!

Zatim se na zemlji izpruži onim mirom, što ga čovjek stekne iza neoborive odluke, sklopi oči i zaspa glavom na malom buretu mjesto jastuka.

Rano u jutro bio je u luci i ode do kapetana broda, koji je htio odjedriti put nove Kaledonije.

— Htio bih se zanovačiti u vašu momčad, zapita ga.

— Moja momčad je podpuna, odsjekne mu kapetan.

— Slušajte, gospodine: ja hoću ići u novu Kaledoniju; al manjka mi funta sterlinga, da platim put na vašoj ladji; zato sam mislio, da ćete mi možda dozvoliti, da to nadoknadim svojim radom; radit ću makar koji posao; hoćete li?

Kapetan ga htjede već poslati do vraga, nu kad ga pogleda, bijaše sav iznenadjen njegovim razboritim i odlučnim izrazom; iza časka oklievanja dozva svog pomoćnika:

— Primite mi ovo kao brodarskog dječka, zapovjedi.

I dječak je išao u New-Orléans, zaslužujuć putni trošak i kruh svoj težkim mornarskim poslom.

Ovaj siromah, koji je sa šestnaest godina spavao pod vedrim nebom u ulicah liverpoolskih, ovo junačko diete, koje je radilo kao čovjek, ovaj živi i odlučni stvor, kog je već u djetinstvu izgarala želja za putovanjem, bio je Stanley, budući iztraživalac, koji je poslije skopčao svoje ime s najvećimi geografskimi epopejami našeg vieka.

„Većina ljudi, koji su razširili geografsko polje, — rekao je pokojni Émile Banning, čedan čovjek, al ipak jedan od najučenijih povjestničara našeg doba, — nisu znali, kuda će doprieti brazda, što su ju vukli; al oni su odvažno tjerali svoj plug pred sobom, i zato im čovječanstvo zahvaljuje njekoje od najljepših stranica svoje poviesti".

Te rieči ne pristaju za nikoga bolje nego za Stanleya, koji je u početku tako rekuć bezsviestno otvorio svoju znanstvenu karijeru, te mu nitko ne bi bio prorekao budućnost, koju je dostigao.

Pravim svojim imenom Stanley se zove John Rowlands; obćenito se misli, da je on Amerikanac, al on je za pravo Englez, rodjen god. 1840. u Denbighu u Walesu od toli siromašne matere, da je nesretnica morala tog sina, koga je ljubila, smjestiti u sirotište u Saint-Asaphu; ovdje se je mladi Rowlands uputio u prve nauke i već u to doba očitovaše se njegov značaj; bio je mrk, šutljiv, vrlo osjetljiv, željezne volje; već za rana se pojavi u njem strast za naukom.

Nije da ne bi ljubio svoje majke, oh! ne! Baš protivno obožavao je siromašnu ženu tihom, podmuklom ljubavlju, koja se je očitovala u nenadanih provalah strastvene nježnosti! Ljubio ju je nada sve, i ne bi bio oklievao dati svoj život za nju, a ipak ju je ostavio uzprkos njezinim molbam i suzam; ostavio ju je tako rekuć kao

ništarija, kao potepuh, koji se skiće kojekuda, da pokuša sreću. Čudno protuslovlje, sbog kojeg bi čovjek skoro podvojio o srdcu njegovom i pomislio, da je bio nezahvalan! Nu mladi Rowlands osjećao je u svojoj nutrašnjosti njeku neodoljivu moć, koja ga je proti njegovoj volji tjerala na velika putovanja; nadnaravna snaga privlačila ga je prema tomu cilju, te ni ljubav njegova prema staroj majci, ni smrtna bol, što joj ju on zada odlazeći ovako, ni velike patnje na putu, ni pogibelji nepoznatih krajeva, u koje je jurio bez obrane, ništa ga nije zaustavilo. On je vidio samo svoj cilj: otići u Liverpool, da odanle podje daleko, u nepoznate divlje strane, u kojih će razapeti svoj šator, te živjeti veličanstveni život nezavisnosti i slobode.

Bio je to jednom riečju Stanley budućnosti, koji se je već odkrivao u tom slabom djetetu, kad je išlo pješke tražiti ladju, da započne svoj putnički život.

Došav u Liverpool, nije mogao naći ladje, da se u njoj ukrca, kao što je mislio; bilo je časova, u kojih je bio sdvojan do ludosti; al ne klonuv duhom odluči raditi, da stekne svotu nuždnu za put; i kroz skoro tri godine radilo je to diete težki posao trhonoše u luci liverpoolskoj. Tu smo ga našli malo prije, gdje broji svoj siromašni novac, skupljen paru po paru uz cienu nezahvalnog truda, i gdje ne može da sabere svotu, koja mu treba da plati svoj prievoz iz Liverpoola u New-Orléans.

Vidjeli smo, kako se je to pitanje riešilo hvala gruboj dobroćudnosti starog morskog kurjaka, koji je nanjušio čovjeka u tom dječijem tielu; čini se, da mu je ruka sudbine, koja ga je tjerala napried, bila naznačila baš New-Orléans prije od kog drugog mjesta: jer sbilja

ovdje je našao mladi Rowlands svog velikog dobročinitelja, čije je ime i sam primio i proslavio.

Čim je tamo prispio, kako nije imao čim živjeti, išao si je tražiti službu, koja bi mu dala kruha; on ju nadje kod trgovca imenom Stanley, na koga je bez dvojbe djelovao njegov odlučni izraz lica i njegov energični značaj, jer ga je smjesta primio kao pomoćnika; on si skoro steče svojim razborom i svojom radinosti naklonost svog gospodara, koji ga je upotrebljavao za sve važnije poslove, te ga na posljedku i posinio.

Tako je nastalo ime Stanley.

Na žalost taj sjajni početak života nadje skoro svoj konac: čestiti čovjek, koji se je ovako brinuo za budućeg afrikanskog iztraživaoca, umre iznenada, ni ne načiniv oporuke, i tako propadoše sve Stanleyeve nade glede budućnosti, bogatstva i nagrade neumornog rada.

Udarac mora da mu je bio težak; mora da je imao dapače žalostnih posljedica, jer za devet godina, što su sliedile iza te katastrofe, gubi se posvema trag Stanleyev, ne zna se, što je radio ni kako je živio. Bez dvojbe je to bilo kritično doba njegova života, u kojem se je morao boriti sa velikimi nesgodami; onda se je još više nego u svojoj prvoj mladosti mogao priučiti na „struggle for life“, borbu za život, tužnu borbu, u kojoj nepoznati borac često ne nadje drugo nego poraz i smrt. Al za velike duše to vrieme kušnja ujedno je oganj, u kojem se sve pročišćuje, gdje se odvažnost podvostručava, gdje snaga raste, iz kojeg izadje željan borbe, oboružan proti nevoljam i gotov za konačnu pobjedu.

Tako je bilo i sa Stanleyem.

God. 1861. bukne u Americi glasoviti rat za odieljenje, i tu nalazimo Stanleya unovačena u saveznoj vojsci

pod zapovjedničtvom generala Johnstone-a; on bijaše bez prestanka u boju, te bude zarobljen mjeseca travnja god. 1862. u bitci kod Pittsburgha; bio je toliko podnosio, toliko se borio, dani su bili toli težki, da je njegovo izmoždeno tielo bilo kao pravi kostur, nevjerojatno mršavo; to ga i spasi: dok su ga prenosili u glavni tabor, da ga stave pred ratno vieće te da ga strieljaju, podje mu za rukom, da se izvine iz kola; njegovi čuvari to opaziše, poslaše za njim kišu hitaca, al mu ipak sreća pomogne, da je utekao i zadobio svoju slobodu.

U neprestanoj pogibelji, da ne bude uhićen i ustrieljen, ode Stanley na posljedku kao prosti mornar u saveznu mornaricu. Ovdje se je skoro odlikovao: godine 1863. bje imenovan tajnikom kapetana, koji je bio zapovjednikom ladje „Ticonderoga“, a četiri mjeseca iza toga admirala, koji je preneo svoju zastavu na tu ladju. Tako je sliedio uspjeh za uspjehom i malo vremena iza toga postiže na bojnom polju čast mornarskog barjaktara.

Tako je živio u ratu do god. 1865. U to vrieme križao je „Ticonderoga“ pred Carigradom, a Stanley zamoli i zadobi dopust, da putuje po maloj Aziji; odanle krene u Evropu i ode u svoju rodnu zemlju, da vidi majku.

Sladke suze su se prolievale u siromašnoj kući u Denbighu u Walesu; skoro petnaest godina majka nije bila vidjela svojeg djeteta: bog joj ga povrati kao častnika u mornarici a već slavna. Kako ga je htjela zadržati, privezati k sebi na svoje stare dane! Al ista neodoljiva snaga privlačila ga je sveudilj; kad je utješio svoju majku, te doneo u siromašno kućište malo radosti i osigurao sudbinu jadne žene, poljubi jednog jutra dugo

njezinu siedu kosu, i ode brzo, a da se nije više ni ogledao, tjeran svojom sudbinom.

Kad se povrati u Savezne Države, rat je bio svršen; nu njemu ne bijaše po ćudi bezposleni život častnika, te dade svoju ostavku. Sada se tek zaputi novom stazom, na kojoj se je imao proslaviti: Stanley posta novinarom.

Amerika je prava zemlja reportera. Ovdje sve zaprema ogroman razmjer, reporterstvo dosiže granice, o kojih mi kod nas nemamo ni pojma; reporteri velikih novina plaćaju se kao ministri; dodajmo ipak, da nije sve ružičasto u njihovom zanatu: dok njihovi evropejski drugovi sjede ponajviše u krugovih umjetničkih i znanstvenih, reporteri amerikanski nose skoro neprestano pušku na ramenu, i idu kao vojnici za ratnimi četami. U tih ogromnih zemljah, gdje ima još toliko divljih krajeva, ima uviek njeki zakutak, u kojem se boj bije: a ovdje mora da bude reporter na prvom mjestu.

Tako bijaše prva vojna Stanleyeva kao reportera novina „Missouri Democrat“ i „New-York Tribune“, da ide za generalom Hancockom, koji je vojevao sa shayenneskimi i Kiowa-indijanci. Izvještaji njegovi pobudiše pozornost čitave štampe: svaki je osjećao, da je to majstor; nu to nije sve; kad se je vojna svršila, mjesto da se je Stanley vratio s vojskom, sišao je na splavu u pratnji jednog jedinog čovjeka riekom Platte sve do Missouri-a.

Već sad se je dakle odkrivao u njem putnik i iztraživalac, koji se je odsad borio u njem sa srdčanim reporterom; „New-York Herald“, list, kojega je važnost svakomu poznata, nasnubi ga kao putujućeg dopisnika uz godišnju plaću od 20.000 franaka.

Bilo je to god. 1867. Englezka je pripravljala veliku ekspediciju u Abyssiniju, i Stanley stiže prije nje u crveno more, te posla svom listu prve viesti o izkrcivanju vojnika i organizaciji karavana, koje su imale prenositi vojsku u nutrnjost zemlje. U toj glasovitoj vojni, koja svojim ogromnim razmjerom sjećaše na sgode punskih ratova, prenosilo je kao u staro vrieme u Kartagi čitavo množtvo ratnih slonova, ljude i živež u zemlju. Ti slonovi bili su dopremljeni iz Indije uz velike troškove, a bilo je čudnovato vidjeti ih, kako neobičnom poslušnošću prolaze kroz šume, preko gora i ponora, da bace grozu i užas medju neprijateljsko pučanstvo.

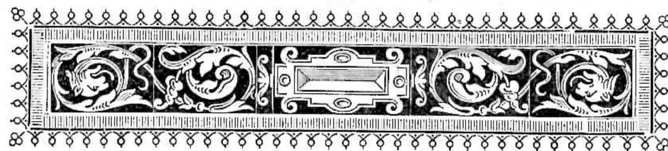
Svojim živim i vatrenim perom, koje je zanosilo njegove čitaoce, znao je Stanley neobičnom dramatskom snagom opisati taj daleki rat; a kad Magdala bje zauzeta, kad Theodoros pobiedjen nadje smrt u uzvišenoj i muževnoj sdvojnosti, bio je Stanley prvi, koji je odpravio viest toli brzo, da ju je „New-York Herald“ mogao objelodaniti za čitav dan prije nego ju je englezko ministarstvo saznalo po svom generalnom štopu, koji je ondje operirao.

U ostalom Stanley je imao posla kao novinar kod svih velikih političkih i ratnih dogodjaja našega doba: sad je u Madridu u času, kad je pala Isabella II., sad kod suežkog kanala, da prouči radnje oko njega; bio je takodjer u središnjoj Aziji, a sa svih tih strana odpravljaše svom listu „New-York Heraldu“ dopise sad dramatske, sad znanstvene, uviek zanimljive i nove.

Napokon mjeseca listopada godine 1869. nalazimo ga poslije velikog pokolja u Valenciji u Madridu. Htio si je priuštiti par dana odmora, što ga je baš bio zaslužio; al kao gladiator u areni reporter mora uviek

biti spreman na zapovjed, koja ga može poslati na zabavu ili u smrt; svetkovina ili bitka, uviek je ista riečca: „Idite!“ I sada je reporter „New-York Heralda“ pozvan na posao, koji je imao odlučan upliv na njegovu sudbinu.

II.

Gordon Benett. — U potragi za Livingstone-om. — Zanzibar. — Karavana na putu. — Kobni nesporazumci.

U noći od 17. listopada 1869. odsjede Stanley u „Grand Hôtelu“ u Parizu i ode odmah, da pokuca na vrata sobe Jamesa Gordona Benetta, sina glasovitog utemeljitelja „New-York Heralda“.

— Slobodno, odazva se glas.

Benett je bio još u postelji.

— Tko ste vi? zapita ga.

— Stanley.

— Ah! da; uzmite si stolac. Ja sam vam brzojavio u Madrid, da dodjete ovamo k meni; imam za vas važnu misiju.

Sve govoreć digao se je iz postelje i prebacio spavaću haljinu.

— Gdje mislite da je Livingstone? zapita ga živo.

— Ja sbilja ne znam, gospodine.

— Mislite li, da je umro?

— Moguće da, moguće ne.

— Ja mislim, da živi, da ga je moći naći, i zato vas šaljem za njim u potragu.

biti
bav
rieč
ra
na

— U potragu za Livingstone-om! ta to znači ići u središte Afrike! Zar vi to hoćete?

— Ja hoću, da podjete na put, da ga nadjete svejedno gdje, da donesete o njem sve moguće viesti, i tko zna? . . . stari se putnik možda nalazi u nuždi; ponesite sobom sve, čim mu možete biti od koristi. Naravno vi ćete raditi po svojih idejah; učinite, što vam se svidi, al nadjite Livingstone-a.

Malo zabezeknut u početku, upita Stanley Benetta, da li je pomislio na trošak ovakog puta; nu buduć da ni jedan ni drugi nisu imali dovoljnih podataka, da ustanove proračun tog poduzeća, bilo je odlučeno, da će Stanley dići za sada na račun „New-York Heralda“ svotu od 25.000 franaka.

— Vi imate slobodne ruke, reče mu Benett, al nadjite Livingstone-a.

— Dobro je, gospodine. Hoću l' ići ravno u središnju Afriku?

— Ne. Najprije ćete prisustvovat otvorenju suežkog kanala; odanle ćete uzaći Nilom; čuo sam, da Baker polazi u gornji Egipat, ubaviestite se o njegovoj ekspediciji. Bit će dobro, ako iza toga idete u Jerusolim; kapetan Warren, kažu, učinio je ondje važna odkrića; onda u Carigrad, gdje ćete se razpitat za nesporazumak izmedju sultana i khedive-a. Onda . . . da vidimo malo . . . Proći ćete Krimom i posjetit ćete bojišta; onda ćete prieći Kavkazom do kaspijskog mora: kažu, da ruska ekspedicija polazi proti Khivi. Odanle ćete se spustit na Ind kroz Persiju; moći ćete pisati zanimivo pismo iz Persepolisa. Bagdad bit će vam nuz put, pišite nam štogod o željeznici kroz eufratsku dolinu; a kad dodjete u Indiju, ukrcajte se, pa nadjite Livingstone-a u Africi. U

ono vrieme ćete možda čuti, da je na putu prema Zanzibaru; ako ne, idite u nutrašnjost i tražite ga, dok ga ne nadjete. Ubaviestite se o njegovih odkrićih; napokon ako je mrtav, donesite nam sigurne dokaze o tom. A sada, dobar večer, bog s vami!

— Dobar večer, gospodine. Sve što ljudska narav može činiti, ja ću učiniti; nek bog bude sa mnom u mojoj misiji!

To naliči romanu; a ipak se ovako odlučila ta prva Stanleyeva odiseja u središnju Afriku; smjeli reporter prevaljuje redom krajeve, koji su mu bili naznačeni, a dne 6. siečnja 1871. stiže u Zanzibar, gdje je imala započeti njegova velika misija u potrazi za Livingstone-om.

Ne će bit moguće u ovih stranicah sliediti ga korak po korak u toj ekspediciji, u kojoj se je on pokazao kao neustrašljivi putnik i učeni motrilac, u toj ekspediciji, koja je bila ovjenčana nenadanim uspjehom; spomenut ću samo glavne sgode, da si svatko dade računa o ogromnom poslu, što ga je prevalio taj čovjek a uz toli nenadanu sreću.

Kad je stigao u Zanzibar, bijaše mu prvom brigom, da sastavi svoju karavanu. Ono malo putnika, koji su ondje bili prije njega, ostavili su u tom pogledu samo malo ubaviesti, i zato se Stanley obrati na Arapina, starog šejka Hashida, jednog od bogatih i poštenih ljudi u tom kraju. Od njega je saznao sliedeće: da se prehrani sto ljudi u nutrašnjosti Afrike, dosta je na dan šest „doti-a“ ili četrdeset metara prostog sukna, što čini za godinu dana tri hiljade šest sto petdeset „doti-a“, koje valja birati izmedju tkanina, koje imadu tečaj u svih krajevih afrikanskih, kroz koje se hoće proći; isto tako ima i mušterija za biserje: jedno pleme voli

bielo, drugo voli žuto ili zeleno. Treba još živeža, kuhinjskih sprava, vreća, šatora, užeta, magaraca i opremu njihovú, platna, katrana, igala, kojekakog orudja, oružja, praha i olova, ljekova, pokrivača, i još koješta!

Zatim se je radilo o trhonošah, a tu je bio jako težak izbor, jer Zanzibar je pun potepuha, lopova, koji će se prvi ponuditi kod ovakvih sgoda, bud što bježe pred kakvom osudom ili što mirišu dobar plien, koji će se dati uhvatiti daleko vani. Al redovito sultan stavlja putnikom na razpolaganje samog predstojnika policije, i taj službenik, koga se svatko boji, predsjeda sam novačenju. Čim se pokaže kakva vucibatina, da se dade zakapariti, i prije nego što otvori usta, da kaže svoje ime, valja vidjeti štap redarstvenikov, kako zamane po zraku i pada kao tuča po ledjih lupače, koja bježi što može, ni ne pitajuć dalje.

Stanley zakapari kao vodju crnca Bombaya, koji je bio pratio Speke-a, te koji mu dovede osamnaest „askari-a" ili vojnika za karavane, za koje je on odgovarao; za svežnje, sanduke, šatore, dielove razstavljene ladje trebalo je sto šestdeset trhonoša, od kojih je svaki imao nositi najmanji teret od sedamdeset funti; za taj posao uzimali su se redovito Vanjamuesi, urodjenici iz pokrajine Taborah, ljudi bez discipline, tvrdokorni, mušičavi, s kojimi valja vješto postupati, nu onda se može činiti s njimi sve, što se hoće.

Kad je dne 21. ožujka 1871. Stanley krenuo, brojila je njegova ekspedicija 192 člana, i to 3 Evropejca, 23 zanzibarska askari-a, 4 vodje, 4 crnačka glavara i 158 pagazi-a ili trhonoša.

U početku bilo je sve liepo. Zemlja, kroz koju se prolazi, u ostalom je divna: to je Usagara, zemlja s plodnimi brdinami, krasnimi ravnicami kao englezki parkovi, zemlja obilna, dobro nakvašena, kroz koju ide sila karavana; al na žalost nije dugo trajalo te nesgode i razočaranja navališe na putnike.

Odnošaji izmedju Stanleya i druga dva pomoćnika Evropejca, koje si je bio izabrao, pogoršaše se brzo, a to bijaše jedna od prvih neprilika njegovih. U obće čini se, da je to kobno pravilo: skoro svi afrikanski putnici živjeli su u svadji sa svojimi drugovi. Je li tomu razlog podneblje, ili su to brige ili vječiti nemir, koji toliko upliva na Evropejce, te postaju razdražljivi, nakloni spleenu, zlovoljni, dosadni i da je težko s njimi postupati? Bit će to bez dvojbe sve skupa, jer koliko ima ljubeznih mladih ljudi vezanih intimnim prijateljstvom, koji su zajedno pošli u središnju Afriku, pa su se ondje tako zavadili, da su postali nepomirljivi neprijatelji!

Ona dva Evropejca, koji su pratili Stanleya, zvahu se Shaw i Farquhar; bili su to englezki mornari, i Stanley morao je naskoro uvidjeti, koli su malo spretni za veliko djelo, za koje se je bio sdružio s njimi. Obadvojica jela su medjutim kod istog stola kao Stanley, i baš jednog dana kod ručka prodrie prvi put mržnja, koja je kuhala u srdcu tih triju ljudi.

Bilo je 15. svibnja; već dva mjeseca prodirala je karavana prema srdcu afrikanskog kopna, i potežkoće postajale su naravno sve većimi, kao i muke i žrtve, koje su padale u dio svakomu. Kad dakle ovaj dan Shaw i Farquhar dodjoše na doručak, moglo se je na njihovom licu čitati, da se ne sprema ništa dobra; ni jedan ni drugi ne odgovori na pozdrav Stanleyev, i lica im se odvratiše, da se ne sretnu s njegovim pogledom.

Njihov vodja, ne obaziruć se na ovaj zlo sakriveni

bezobrazluk, zamoli ih, nek sjednu, i odmah iza toga donese crnački sluga, Selim, doručak. Imali su tu četvrt pečene koze, skuhanu džigericu, pol tuceta patata, zdjelu kolača i kave, baš gospodski ručak za svakog, tko ima samo pojma o putničkom životu u središnjoj Africi.

— Izvolite si odrezati od pečenke, reče Stanley Shawu.

— To meso da je pečenka! Dobro za pse! povikne ovaj najvećom bezobraznošću.

— Što vi tu kažete?

— Ja kažem, da je sramota, gospodine, prava sramota, kako postupate s nami. Ja kažem, da ćete me ubiti, toliko mi zadajete truda, mi smo mislili, da imamo magaraca i sluga, i kad tamo moram hodati pješke svaki dan, u suncu, tako da bih volio biti u paklu nego s tom prokletom ekspedicijom! Nek vrag odnese sve, koji idu s njom! To ja kažem, gospodine.

Stanley, koji se je znao svladati, odgovori mirno:

— Slušajte me, Shaw, a i vi, Farquhar. Vi ste imali magaraca, koji su vas nosili, od našeg polazka pa sve dok nisu poparnuli. Sluga vam nije manjkalo: nosili su vašu prtljagu, razapinjali vaše šatore, kuhali za vas. Danas nemamo više magaraca, valjalo je baciti razne stvari, kojimi su bili natovareni. To je gubitak, nesreća za mene. I u očigled takog stanja vi se usudjujete tužiti se, što morate hodati! i zaboravljate se toliko, da me proklinjete kod mog vlastitog stola! Sjetite se, da ste vi ovdje kao sluge; ja nisam vaš drug.

— Do vraga . . .

Prije nego što je svršio, Shaw se je valjao na zemlji.

— Treba l' nastaviti lekciju? zapita Stanley.

— Gospodine, reče Shaw, podigav se, najbolje je, da ja odem. Odpustite me

— Oh! svakako!

Stanley dozva Bombaya:

— Ovaj čovjek može otići. Svežite njegov šator, donesite njegovo oružje; uzmite te stvari i odvedite ga na dvie sto metara od tabora, odanle može otići sa svojom prtljagom.

Zatim se okrene Shawu:

— Idite, gospodine, vi ste slobodan.

Što se tiče Farquhara, Stanley mu razloži, da će pospješiti svoj put, da se u pustih krajevih ne će zadržavati, te da je pametnije za Farquhara, koji je rekao, da je sav izmoren, da ostane na kojem mirnom mjestu, pod zaštitom kojeg urodjenog poglavice do časa,, kad će proći karavana Arapa, kojoj bi se mogao pridružiti, da dopre do obale morske.

Iza toga dodje opet Bombay i reče Stanleyu, da Shaw želi govoriti s njim; ovaj, sav smeten i obuzet pokajanjem, zamoli ga za oprost i uvjeravaše ga, da odsele ekspedicija ne će imat odanijeg sluge od njega.

Stanley mu pruži ruku:

— Druže, zaboravimo to; nema obitelji bez svadje; čim ste mi se izpričali, sve je oprošteno, budite uvjeren o tom.

Na večer istog dana, kad je Stanley već bio zadriemao, začu se hitac i tane prodre kroz njegov šator i udari njekoliko palaca od njegovog loga. On pograbi revolvere i izpade iz šatora:

— Tko je pucao? zapita straže.

Sav sviet je bio na nogu, svi vrlo uzrujani, a jedan od njih odgovori, pokazujuć na šator Shawov:

— Bieli čovjek, koji je ondje.

Stanley zapali svieću i udje u šator svog protivnika.

— Jeste l' vi pucali, Shaw?

Nema odgovora. Čovjek kao da spava i hrče dapače.

Stanley opetova svoje pitanje, prodrmav ga.

— Ja? reče drugi, probudiv se, ja? ta ja sam spavao!

Stanley već htjede otići, u to opazi pušku Shawovu; on ju uze u ruke: ciev bijaše topla; on uvuče mali prst u nju, a kad ga izvuče, bijaše sav crn od baruta.

— Što je to? reče, Shaw, ljudi kažu, da ste vi pucali?

— Ah!... da. Sjećam se... Sanjao sam, da je tat išao ovdje pokraj vratiju, pa sam pucao, to je istina; a onda? što je u tom zla? što je?

— Ništa, odgovori Stanley. Samo vam savjetujem, da u buduće izbjegnete sumnjam, ne mojte pucati u moj šator ni u mom susjedstvu, jer bih mogao biti ranjen, a posljedice bi bile zle za vas. Dobar večer.

I ne spomene se više taj dogodjaj.

Al ipak njekoliko dana iza toga morao se je Stanley razstaviti s Farquharom, koji je bio bolestan, utučen, jednom riečju nesposoban da ide dalje.

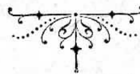
Ostavio ga je u jednom od mnogobrojnih sela pokrajine Mpwapwa, gdje je hrana obilna, zrak čist i zdrav, i gdje je njegov pomoćnik mogao dočekati karavanu, koja bi ga povela do obale. Nu kad se je radilo o tom, da ostavi malu pratnju Farquharu, nijedan od crnaca nije htio ostati s njim: nesretnik bio je toli okrutno i barbarski postupao s crnci, toli nečovječno i zlobno, da se nije nijedan našao, koji bi se smilovao njegovoj bolesti.

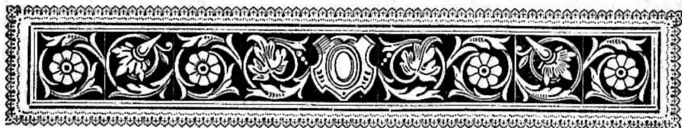
Stanley morade upotrebiti sav svoj ugled, te naloži, da kuhač Jako ostaje s bielim čovjekom, dok se sasvim ne izlieči; još k tomu ostavi mu u izobilju živeža svake vrsti.

Uzaludna muka. Njekoliko mjeseci iza toga doču Stanley, da je Farquhar podlegao, a to ga nije iznenadilo: „Pijanice i razuzdani ljudi, rekao je Livingstone, ne mogu živjeti u središnjoj Africi".

Što se tiče drugoga, povlačio ga je sobom do Taboraha, ne tražeć od njega nikake službe više; ovdje Shaw po što po to htjede natrag uzprkos svim molbam Stanleyevim, koji mu je dokazivao, da to znači srnuti u smrt; i sbilja nesretnik umre malo vremena, iza kako je bio ostavio svog vodju.

Dakle povjeren samo svojoj snazi, pomoćju svoje vlastite volje i odvažnosti pošlo je Stanleyu za rukom, da uz sve potežkoće i nevolje sretno dovede do kraja pogibeljno poduzeće, kojeg se je bio toli srdčano podhvatio.

III.

Mirambo! — Crnačko carstvo. — Rat očitovan. — Zauzeće Zimbisa. — Odmazda Mirambova. — Poraz.

Glavni dogodjaj prvog puta Stanleyevog u Africi, koji malo da nije osujetio uspjeh njegove ekspedicije i stojao ga života, bio je odlučno sudjelovanje njegovo u ratu, što su ga Arapi taborahski bili očitovali glasovitom caru unjamuesijskom Mirambu.

Mirambo! To se ime odjekuje po Africi kao bojna trublja. Kad ga izustiš, Arapin zadrhtne u svom tembe-u, a crnac se strese od ponosa u svojoj kolibi. Mirambo! Za nas, koji smo sliedili ovim putem posijanim lješinami, koji vodi od Zanzibara do velikih jezera, to ime izazivlje čitav niz velikih čina, velikih zločina, u kojih odvažnost, razbor i lukavost sudjeluju uz najgrozniju okrutnost.

Prvi, kaže se, koji je bio kralj, bio je sretan vojnik, Mirambo je utjerao u laž tu poslovicu, on je bio samo smion lopov: od vodje karavane postao je tatom, od toga razbojnikom; od toga pa do crnačkog cara ima samo jedan korak, on ga učini; i vidimo ga, gdje od pljenitbe do umorstva prevaljuje sve stupnjeve bogatstva, moći i veličine.

Rekao sam, da je počeo kao vodja karavane: u istinu on je vodio jednu od onih velikih povorka robova, što ih Arapi šalju po dva puta svake godine do morske obale, da onamo nose njihovu slonovu kost, koju zamjenjuju za evropsku robu; ovako jednog dana kad se je Mirambo vraćao iz Zanzibara na čelu bogate karavane, sunu mu pomisao u glavu, da si prisvoji dobra, što ih je imao čuvati; sliediše ga trhonoše, koje je odvratio od njihovih dužnosti, te se tako stvori kolovodjom čete u šumi.

U prvo vrieme živio je od razbojstva, ograničujuć svoje slavohleplje na to, da orobljuje karavane; zatim kad je broj njegovih drugova narastao, napadao je na susjedna sela, pustošio je polja i plienio sve, što je našao na svom putu. Medjutim kako je bio izvanredno domišljat, znao je udešavati svoja razbojstva i haračenja tako, da su njegove opačine poprimale oblik pravih osvajanja; čitava plemena se podvrgoše njegovom zakonu, plaćahu mu danak, davahu mu vojnike, tako da je na posljedku podjarmio cielu zemlju Unjamuesi, te se dade proglasiti njezinim carem.

To je bila onaka sreća brza i sjajna kao kad uzplamti barut; al ona se učvrsti, ustali, i naskoro bila je moć mladog poglavara priznata od svih vladara naokolo. Nije to bio afrikanski Bonaparte, kako ga je nazvao Stanley, nego prije Attila: kao što se je divlji kralj hunski srušio poput oluje na prosvietljenu Evropu, harajuć sve pod težkimi stopami svojih barbarskih četa, tako se je i Mirambo na čelu svojih Ruga-Rugâ bacao u potjeru za karavanami, tjerao ih, obkoljivao ih, razpršivao ih, razarao sjedišta Arapa, svojih prvih gospodara, te nije se ni sustezao navaljivati i na Evropejce i po-

ubijati ih najvećom okrutnošću. Attila je govorio, da trava ne raste, kud njegov konj prodje; legije Mirambove, kad su bile u ratu, nisu ostavljale za sobom nego lješine, razvaline, prah i pepeo. A da se ta barbarska struja zaustavi, nije bilo kataulanskih poljana.

To carstvo počimlje god. 1870. U to doba postavio je Mirambo, zanešen svojimi prvimi uspjesi, temelj svojoj priestolnici Thierra-Magazy. Tužna je poviest toga grada, koji u jeziku kinjamuesijskom znači „zemlju krvi"; i u istinu se pripovieda, da je okrutni vladar, da si stekne milost odozgora, dao zagušiti dvanaest žena i dvanaest muževa i njihove lješine pokopati izpod glavnih stanova, dočim je tlo novog grada bilo poškropljeno njihovom krvlju; odtuda je Mirambo znao staviti svoju državu pod zaštitu krvoločnog duha, koji je do onda toli sretno ravnao njegovimi crnimi djeli.

Čudnovato je bilo uredjeno to carstvo! Čini se, kao da ga je utemeljilo biće više od crnačke pasmine, nadahnuto u isti mah vojnom slavom i najdivljijim barbarstvom.

U mirno doba ni traga vojsci: svatko obradjuje svoja polja, ide u lov, radi što zna, i stiče svoj svakdanji kruh, ne čineć zla svomu susjedu. Kad ipak polja ne rode, kad nesgoda kaka uništi plodove rada te nastane nužda, Mirambo odgovara srdito svojim podanikom, koji se tuže, da nemaju što jesti:

— Što! zar su moji pristaše postali žene? Odkad se onaj tuži, da umire od glada, koji zna nositi oružje? Vi nemate što jesti, kažete? Zar nije šuma tu? Zar ne prolaze karavane svaki dan? Ako ste ljudi, naći ćete odkale živjeti. Odlazite!

Ruga-Ruga se previja pod ruglom svog poglavice

pa sguriv se iza guste šume, držeć pušku u pripravnosti, čeka na trhonoše u času, kad su umorni od duga puta, pa idu u neredu, povlačeć se težkom mukom uzduž staze; navala držat će se pojedinca, sa više strana u isti mah, i neprijatelj pograbit će robu od onih, koji padnu pobiedjeni ili koji bace svoj teret iza prvog hitca, da bolje mogu bježati. Iza toga povratit će se Ruga-Ruga k svom ognjištu, izručiv Mirambu veći dio svog pliena.

Al kad bruji rat u obranu zemlje, za osvajanje ili za osvetu, onda ne radi samo odieljena četa, već diže se cieli narod. Čim produljeni zvuk trublje dade znak alarma, odasvuda se odazivlje ratna buka; rekao bi da vatra prelazi preko zrelih usjeva. Svatko je obaviešten i svatko trči na oružje; motike i sjekire se bace u zamjenu za puške: na glave meće se ratni nakit, perjanice i blištave tvari. Gotovo je: pastirski narod, poljodjelski narod pretvorio se je u legiju Ruga-Rugâ.

Mirambo, zakonodavac i vojskovodja, odredio je naime obćenitu vojnu obvezatnost u svojih državah; da je se čovjek rieši, valja da je počinio sjajan čin ili da je učinio veliku uslugu državi; u ova dva slučaja Mirambo dopušta hrabrom vojniku, da si uzme ženu, oprašta ga od svake robote, daje mu zemlje i robova. Vojska mu je dakle sastavljena od samih neženja oduševljenih i fanatičnih, koji u najvećoj razjarenosti srću u pogibelj, u smrt, da si svojom hrabrošću steknu pravo oženiti se, biti bogatimi i živjeti u slobodi. Tako se kao i Zulu-â silno boje Mirambovih Ruga-Rugâ.

A ipak je Stanley, još malo izkusan u afrikanskih stvarih, išao nepromišljeno navaliti na ovog crnačkog gorostasa.

Kad je došao u Taborah, bila je sva zemlja u velikoj

uzrujanosti: skupljeni u vrhovnom vieću, Arapi, gospodari tog kraja, od kojeg su stvorili znamenito središte svoje trgovine, bili su baš očitovali rat Mirambu, jer im je susjedstvo tog vladara postajalo sve pogibelnijim; oni su nastojali, da sklone Stanleya na navalni savez, a evropski putnik misleć, da će ovako laglje prodrieti do jezera Tanganika, popusti njihovim molbam i obeća im pomoć svoju i svojih ljudi.

Dne 29. srpnja u jutro podje ciela karavana na put u rat; na čelu povorke vijala se je zastava saveznih država amerikanskih, koja će, kako su uvjeravali, neprijatelju zadati silan strah; sile arapske, spojene sa Stanleyevimi, sačinjavale su četu od 2.255 ljudi, od koji su 1.500 njih imali puške; skoro svi imali su ne samo koplja nego i velike noževe, kojimi su imali neprijateljem odsjeći glave i osakatiti ih; napokon naboja su imali u izobilju: njekoji su imali za sto hitaca, svi Stanleyevi ljudi imali su svaki za šestdeset.

Što se tiče uzrujanosti, koja je vladala u njihovih krugovih, to nije više bio zanos, to je bilo pravo ratoborno ludilo.

Dne 3. kolovoza spojiše se oba odjela vojske, i povorka podje napried uz zveket od petdeset „goma“ ili velikih bubnjeva, sa toliko zastava koliko je bilo vodja, praćena blagoslovom mollaha i uz sretna gatanja sa strane čarobnika, astrologa i tumačitelja korana.

Sliedećeg jutra vojnici se pomazaše čarobnim uljem, što su ga za njih njihovi mudraci sastavili od brašna sorgho-a pomiešanog sa sokom dragocjene trave, koja ima čudotvorna svojstva, za koja znadu samo urodjeni vračari; a kad su svi bili gotovi, oslovi vojsku vrhovni vodja, veličanstven crnac, u kog je bilo pomiešano arapske krvi:

— Slušajte, slušajte! Djeco Unjanjembe-a, slušajte!

Put je otvoren pred vami, razbojnici vas čekaju ondje, razbojnici šumski. Oni zaustavljaju karavane i opljenjuju ih; oni uzimlju vašu slonovu kost, oni odvažaju vaše žene, oni vas ubijaju, kad se opirete. Al pogledajte danas s ponosom okolo sebe; u vašem boju pomaže vas sultan zanzibarski, pomaže vas bieli čovjek i njegova čarobna zastava, pomažu vas Arapi! Idite i borite se! Ubijte neprijatelja! Otmite njegove robove, njegovo bogatstvo, njegovu marvu! Ubijte i jedite! Ubijte i nakrcajte se. Idite! Odlazite!

Divlja vika poprati ove rieči; ograda sela, gdje je bio tabor, otvori se, i vojnici nagrnuše skačuć kao gombači, izbacujuć hitce iz pušaka i izvadjajuć razne kretnje kao da su bili u pravom boju, da se tim ohrabre i da im poraste hrabrost i odvažnost.

Skoro bijaše Zimbiso blizu, gdje je bio Mirambo skupio svoje čete, i boj se započe.

Ništa nije smješnije od pogleda ovih crnačkih vojnika, gdje skaču s jedne strane na drugu, napried, natrag, okretni kao žabe! Bitka postala je ipak ozbiljnom, a pošto se je neprijateljska vatra bila nješto utišala, baci se Stanley sa svojimi ljudmi na tvrdjavu, provali na vrata i preko ograda, dok su siromašni stanovnici bježali u gore, progonjeni od najboljih trkača i od hitaca iz pušaka.

Selo Zimbiso bilo je jako utvrdjeno: našli su u njem samo dvadeset mrtvaca, tako su branitelji bili dobro zaštićeni od neprijateljske vatre. Ovdje ostaviše dovoljno sila, a glavna vojska sa Stanleyem i njegovimi ljudmi podje dalje. Jedan sat iza toga bila su još dva druga sela u vlasti njihovoj, oplienjena i spaljena; slonovi zubi, na stotine robova, žita u izobilju pade u ruke pobjediteljem.

Sliedeći dan razdieliše se Arapi u više odjela, koji su imali u isti mah napredovati na više točaka u okolici Zimbisa; Stanleya uhvati groznica, te on ostade u glavnom taboru i legne u postelju, zabraniv svojim ljudem, da ne sudjeluju u tih osamljenih okršajih; ali oni ga ne slušaše: dvie trećine četa odoše, da se bore i osobito da opljenjuju susjedna sela.

U šest sati stigne užasna viest u Zimbiso: četa od pet sto momaka, vodjena od najvaljanijih vodja, bila je uništena i svi Arapi bijahu pali. Bio je to ogroman poraz. Evo što se je dogodilo, i ovako će se razumjeti način, kako vojuju Mirambovi Ruga-Ruge.

Kad Arapi, zaslienljeni svojim uspjehom kod Zimbisa, odoše obsiedati susjedno selo, Vuiljankuru, zauzeše to mjesto bez borbe; a ipak je Mirambo bio ondje, nu mjesto da se opire obsadi, činio je kao da bježi, a pobjeditelji sabraše obilan plien: dvie do tri sto robova, sto slonovih zubi i čitavo brdo tkanina i biserja.

Medjutim dok su mislili, da Mirambo bježi, on je bio tu sasvim blizu sa svojimi vojnici, koji su čučili u travi sa obiju strana ceste; a kad prodjoše pobjedonosni neprijatelji natovareni svim tim plienom i zasićeni i natrpani do grla, on pade na njih i porazi ih, a da nisu ni shvatili, odkale ta nepredvidjena navala. Taj povratak neprijatelja, za koga se je mislilo, da je uništen, utjera ljude u tolik strah, da svi, koji nisu bili ubijeni, baciše oružje i plien, te se razpršiše u šume i sklonuše se tek iza duga okolišanja u Zimbiso.

Utisak ove viesti bio je užasan. U gradu, gdje bijaše Stanley, nije mogao spavati, toli bučno su žene oplakivale svoje muževe. Cielu noć čulo se je, gdje urliču, a uz to stenjahu ranjenici, koji su se mogli zakloniti; do

jutra došlo ih je sve više i više i njihove žalostne pripoviedke povećavahu samo strah i smutnju.

Sliedeći dan mjesto da se slože i da poprave svoj poraz, obtuživahu se Arapi i urodjenici medjusobom, da su bili uzrokom svemu zlu; vrhovno vieće sastalo se je u više sjednica, u kojih se je govorilo o tom, da se povuku natrag; a kad se viest o toj kukavnoj odluci razprostre vani, bila je gotova demoralizacija vojske.

Zaludu je Stanley, privezan uz svoju postelju, nastojao osvjedočiti vodje, da je ta odluka manita, da to znači zvati Miramba k sebi, da se ne bježi iza prve nesreće, da su sile, s kojimi se razpolaže, više nego dovoljne, a da se sjajno nastavi borba; oni ga nisu slušali. Ni ne obaviestiv ga, bježali su svi ti hrabri borci, što su god mogli, prije nego je i bilo javljeno, da se Mirambo približaje. Stanley je bio prisiljen, da učini kao oni: uništen od groznice, ne mogav se držati na nogu, sjedne na svog magarca i zaputi se u Taborah; njegovi ljudi se neprestano obazirahu, misleć sveudilj, da im neprijatelj sliedi za stopami; na posljedku proizadje odtale obćeniti bieg, i uzmak se pretvori u žalostan poraz.

Lako je razumjeti silni ponos, što ga je oćutio Mirambo iza ovog uspjeha: pobiediti bielog čovjeka, saveznika Arapa, zar to nije bilo najljepše slavlje, o kojem nije mogao ni sanjati taj crnački car, zar to nije bio najmoćniji stup njegovog carstva, koje se je radjalo?

IV.

Buna. — U oči propasti. — Noćno putovanje. — Jezero Tanganika. — Livingstone nadjen. — Povratak do obale morske.

Mjesto da podje ravno pravcem od Taboraha do jezera Tanganika, bio je Stanley dakle prisiljen sbog ovih dogodjaja, da zakrene prema jugu; on podje preko pokrajina Ukonongo, Ukauendi i Uhha; al tu se radjahu nove potežkoće, jer zemlje, kroz koje je imao proći, bile su skroz barbarske i neprijateljske Evropejcem; k tomu se na obalah Gommbe-a podigne buna medju njegovimi ljudmi.

Bilo je to 7. listopada, te kad Stanley dade trubiti u znak odlazka, uzeše ljudi svoje svežuje zlovoljnim, podmuklim izrazom lica; oni podjoše ipak na put, makar da se je vidjelo, da im se ne će: Stanley ostade medju posljednjimi, da potjera oklievaoce i ljenčine. Pol sata kašnje je karavana stala, ljudi su pobacali svoj teret na zemlju te se skupili u hrpe, razpravljali i srdito mahali rukami.

Energija Stanleyeva je poznata; bez oklievanja primi pušku, napuni ju, udesi svoje revolvere i podje ravno do neposlušnika; i ovi su se bili uhvatili oružja, i dvojica od njih, koja su nadvisivala ostale, naperila su puške. Stanley baci svoju pušku u lievu ruku, digne ju do obraza i zaprieti im se, da će im postrieliti glave, ako se s mjesta ne razjasne; u očigled toga približiše se nesigurnim korakom, pretvarajuć se kao da se smieše, al u očiju im se kriesila tmasta ubojnička vatra.

Jedan se od njih bijaše zavukao iza Stanleya, kad al se ovaj naglo okrene i na nj naperi pušku dva koraka od njega; crnac zastrašen izpusti svoje oružje, a Stanley ga gurne, da je odletio na deset koraka: zatim okrenuv se prema drugom buntovniku, Asmani-u, gorostasu, zapovjedi mu, da baci pušku, i dok je to govorio, držaše prst na kokotu svoje puške. Nikad čovjek nije bio bliže smrti; makar da je odurno prolievati krv, ako afrikanski putnik oklieva samo časak u časovih odpora i bune, ode sav njegov ugled.

Mjesto da posluša, podigne Asmani ruku, da cilja; njegov zadnji čas je bio došao, kad al poskoči Mabruki, bivši sluga Speke-ov, koji se je bio zavukao iza njega, te mu iztrgne pušku, povikav:

Nesretniče! ti se usudjuješ ciljati na svog gospodara!

To se sbi kao munja; i dok su ta dva čovjeka, bila na koljenih pred Stanleyem, moleć ga za milost, čitava karavana, elektrizirana energijom bielog čovjeka, uzklikne:

— Svršeno je! Nema više svadje! Mi ćemo svi ići, gospodaru! Ići ćemo do velikog jezera! I naći ćemo starog Musungu-a [1]), kojega tražiš!

Zanos nadomjesti na jednom zlovolju; nu Stanley ipak htjede pokazati primjer, i buntovnici bješe bačeni

[1]) Bieli čovjek.

u okove; on im povrati slobodu kašnje, kad je bio osvjedočen o iskrenosti njihovog pokajanja.

Dne 3. studenoga sretne se ekspedicija sa karavanom, koja je dolazila od Udjidji-a:

— Bieli čovjek je ondje, uvjeravahu oni.

Stanley zadrhtne.

— Bieli čovjek?

— Da.

— Kako je odjeven?

— Kao vi, gospodaru.

— Je li mlad?

— Nije, star, on ima bielu kosu u licu.

Nema više dvojbe, to je Livingstone. A ipak!... ako to nije tko drugi?... Baker možda?... al Baker nije imao siede brade.

Što ne bi bio Stanley dao za konja! Jer žalibože još punih osam dana hoda dielilo ga je od jezera, osam dana kroz zemlju, gdje nije mogao učiniti koraka, a da ne ostavi u ruku najmanjih poglavica ostatak svojih provizija. Još je bio dva dana strpljiv, plaćajuć ogromne danke, da uzmogne napredovati; al napokon 5. studenoga, kad je pregledao što mu je još preostalo tkanina i izbrojio neugodni „hongo“, što ga je imao još da plati, razumje, da valja poprimiti veliku odluku ili da će bit uništen, prije nego što stigne do jezera.

Al što činiti? Pokušati, da prodre kroz sela, a da ne plati danka, to je bila borba, boj svaki dan i svaki čas, to je značilo izvrgavati se porazu i propasti u očigled luke.

A ipak nije se više mogao dati ovako izsisavati kod svakog koraka, što ga je imao učiniti da dopre do Udjidji-a!

Providnost mu onda posla dva crnca sa obale, dva

pobjegla roba bez dvojbe, koji su se bavili raznovrstnim poslom u pokrajini Uhha. Upitani od Stanleya, kako da izbjegne nesnosnom nametu, što ga zahtjevaju poglavice zemlje, ovi ljudi se pretvarahu u početku kao da se čude i rekoše, da je to nemoguće. Napokon popustiše i očitovaše, kad se putuje po noći, u velikoj tišini, po stazah, koje su njim poznate, da oni odgovaraju zato, da će odvesti karavanu do Udjidji-a, a da ne treba platiti ni metra tkanine nameta.

Samo čovjek u nerazmrsivom položaju, u kojem se je nalazio Stanley, mogao se je ovako predati milosti dvaju urodjenika, koji su ga lako mogli izdati i namamiti u zasjedu: al tu nije bilo izbora, i smjeli putnik prihvati taj predlog svojom običnom odvažnošću; provodiči tražili su za plaću četrdeset metara tkanine: pod tu cienu obvezaše se svojom glavom, da će izvesti ekspediciju iz sela, u kojem je bila, i da će ju dovesti za četiri dana u Udjidji, a da ne će više morati platiti nikaki hongo; al sve to pod dva stroga uvjeta: odlazak bit će po noći, i ljudi od karavane vladat će se najvećom tišinom; trebalo je jednom riečju najprije ostaviti selo, a da stanovnici o tom ništa ne znadu; na drugom mjestu obaći susjedne krajeve, a da nitko toga ni ne sluti: nesmotrenost, krik, sitnica mogla je bit dovoljna, da za par časova podigne na noge sve izigrane male sultane; onda je to gotova propast.

Te večeri Stanley nije legao spavati. Malo prije ponoći izadje mjesec, i njegovi ljudi ostaviše svoj logor vučjim korakom, u malih hrpah po četiri; za tri sata bila je sva četa vani, a da ne bijaše ni najmanje buke.

Na dogovoreni znak dodjoše provodiči, te svi udariše prema jugu uz desnu obalu Kanengi-a; zatim okre-

nuše prema zapadu kroz ravnicu, obraslu travom. Od vremena do vremena bacahu gusti oblaci svoju sjenu na tu neizmjernu pustoš; i skupa s tom mrtvom tišinom utisnula je tmica cieloj situaciji strašnu sliku. Medjutim skoro prodre mjesec kroz obale i razastiraše kao veličanstveni kralj nad uspavalom prirodom svoj sjajni srebrni plašt.

Makar da bijahu izkrvavljeni od oštre trave, ljudi napredovahu smjelo i veselo, ni ne mrmljuć; napokon se pojavi zora sa svojim sretnim proročanstvom i mala vojska se zaustavi na obalah Malagarazi-a, a da opet ne podje dalje prije noći.

Bili su ovdje ovako sretni, kad al se na drugoj obali pojaviše urodjenici natovareni solju; ovi se tako zabezeknuše, što su našli karavanu sakrivenu na tom mjestu, da su bacili svoj teret i bježali što su ih noge nosile. Vika njihova mogla je povući ljude od susjednih sela, te Stanley digne s mjesta logor te pòdjoše dalje, ne zaustaviv se prije, dok ne dodjoše u gustu junglu, gdje probaviše u smrtnom strahu do noći.

Kad povorka opet krene dalje, malo da se ne pokvari sve. Baš je obilazila veliko selo, kad al se žena jednog od askari-a, luda glava, prestraši i stane kričati u sav glas; mislilo se je, da je to izdaja; već su trhonoše pobacali svoj teret i nagnuli u bieg, a žena je još sveudilj kričala, bez ikakog razloga, od ludosti.

— Ušutkajte ju, ili smo propali, reče provodič Stanleyu.

Ona vikaše još jače.

Njezin muž, blied od srčbe, izvuče sablju i zamoli za dozvolu, da ju ubije.

Znak od Stanleya, i bila je mrtva.

Valjalo je ipak raditi, i to brzo. Zaustaviv ruku mužu njezinom, približi se Stanley ženi s bičem u ruci i reče joj:

— Hoćeš li šutjeti?

— Ne ću.

On ju udari i opetova svoje pitanje. Isti odgovor.

On ju udari iznova; vika joj se podvostruči; udarci padahu kao tuča, sve jače, sve brže; napokon umukne ludjakinja. Ipak joj metnuše gužvu u usta i svezaše joj ruke; bjegunci se povratiše i u najvećem strahu požuriše se, da ostave to mjesto.

Kad je osvanuo dan, išlo se je sveudilj dalje i napredovalo se je bez prestanka i bez konca, prešav preko velikih valovitih polja, pod žežućim suncem, zaustaviv se jedva, da se priredi hrana, koja se je šuteć gutala; zaira im se je sve više umanjivala, i skoro je morala nestati, a nisu mogli pomisliti, da štogod kupe u ovih selih u Uhhi.

Sutradan, dne 6. studenoga ostavi karavana svoje skrovište dva sata prije zore i podje kroz veliku šumu u pravcu sjevero-zapadnom; kozam su bile brnjice privezane o gubicu, da njihovo blejanje ne izda, kuda ide povorka. I onaj dan malo da se nije sve pokvarilo. U vrieme kad je nebo počelo zabieljeti, provodič, naišav na veliku utrenu stazu, mislio je, da je već na kraj Uhhe, te stane klicati od veselja, a sva četa za njim. Već se počeše žuriti i snažno napredovati, kad se iznenada pokaže neprijateljski grad. Nasta tišina i četa se zaustavi. U sporazumku sa provodičem naloži Stanley, da se koze poubiju, da se kokoši zadave i da se odvažno prodje kroz selo, gdje je sve još spavalo, onda da se bace u junglu. Povorka prodje bez zapreke, al u času,

kad je Stanley, koji je bio medju zadnjimi, prešao preko praga sela, izadje urodjenik iz svoje kolibe i stane vikati; srećom ga ne čuše trhonoše, jer bi sigurno strava bila zavladala u njihovih redovih i svi bi bili pobacali svoj teret. Stanley, misleć, da će ga proganjat, pospješi korake, ostav sam odstraga, dočekujuć navalu; ali čudnom srećom bud da se nisu dosta brzo naoružali, bud da su izgubili trag karavani, urodjenici je nisu mogli dostići; dva sata iza toga predjoše preko potočića i ujedno preko granice Uhhe; tu je već bila Ukaranga. Uzklici lude radosti pozdraviše taj dogodjaj: bili su spašeni.

Sada je put bio lagodan, jednak; nije se više osjećao trud. A što je bilo stalo do zapreka, na koje su bili naišli, što su marili za šume, brda, trnovito grmlje, kužne močvare, divlju viku i kriku! To sve je bilo prošlo! Jedan dan, jedan dan još, i doći će do velikog jezera! Još samo jednu noć da prodje, i Stanley će vidjeti čovjeka sa siedom bradom!

Dne 10. studenoga, dvie sto trideset i šesti dan odkad je karavana pošla sa obale, putovala je radostno u sjajnom jutru; vrieme je bilo krasno, zrak svjež a nebo se je smiešilo; duboka šuma kao da je bila zaodjenula svoje najljepše zelenilo; voda Mukti-eva prebacivala se je ukraj smaragdnog saga, koji obrubljivaše njegove obale. Svaki je bio toli poletan, toli sretan kao što onaj dan, kad su ostavljali Zanzibar, a od onda se činilo kao da je prošao čitav viek: vidjelo se je od onda i podnielo toliko toga!

Put je s početka vodio preko brežuljka obraslog bambusom, zatim dolinom, u kojoj je šumio bučan potočić; iza njega bio je drugi brežuljak, a staza na rubu obronka; još dva sata hoda, uvjerava provodič, i vidjet će

se jezero s one visine, koja zatvara obzorje! Svatko pospješuje korak; svi se uzpinju strminom ni ne odanuv, i evo ih na visu . . .

Napokon tamo dolje nješto se sjaji, zrcali kroz drveće; pred njimi kosa tmastih bregova: rekao bi crni zid omašten modrinom; zatim daleko tamo neizmjerno sjajno srebro izpod širokog plavog neba; u okolo rub smjelih gora obraslih palmovimi šumami.

Hura! Tanganika!

I sva četa skače, smije se, plače od radosti; a Stanley, stojeć pod razapetom zastavom, odkriva glavu i šalje prema nebu molitvu zahvalnosti i radosti.

Oni, koji su izvršili velika djela, poznaju ovo duboko čuvstvo, koje obujimlje dušu u očigled postignuta uspjeha, i ovu potrebu, da se zahvaljuju bogu.

U jedanaest sati, pošav obalom Liuke a, stiže ekspedicija do pred vrtove udjidjijske, prava čudesa sa njihovimi vitkimi paomami, njihovimi ljesami povrtelja, njihovimi stanovi okruženimi ogradami od tanke trstike; još njekoliko koraka i eto ih do luke.

Ovako daljina, šume, gore, trnje, koje im je izubijalo noge, suhe ravnice, koje su ih upaljivale, goruće nebo, močvare, pustinje, glad, žedja, groznica, sve je bilo svladano! Cilj je postignut.

— Kirangozi, povikne Stanley, razvij zastavu bielog čovjeka! Nek se odtraga vije zastava zanzibarska. Složite svoje redove, pucajte sve do kuće starog Musungu-a!

— Gospodaru, odvrati provodič, ja vidim doktora. Kako se čini bolan i star!

Srdce Stanleyevo tuklo je, da pukne; što ne bi bio dao, da se je našao u kojem osamljenom mjestu, gdje

bi se mogao ovaj čas, a da ga nitko ne vidi, podati kojoj ludosti: ugrizti se u ruke, prekopitnuti se, šibati drveće, napokon pustiti maha radosti, koja ga je gušila! Al kako da pokaže svoju uzrujanost? Livingstone je Englez, hladan čovjek i strog možda; kakim licem će primiti novog došljaka, koji mu je nepoznat?

Sve razmišljajuć ovo, išao je Stanley polako napried; on opazi sada Livingstone-a i sav se zabezekne od njegove bljedoće; htio je trčati k njemu i zagrliti ga; nu on se uzdrža i približi mu se, držeć šešir u ruci:

— Doktor Livingstone, mislim? reče.

— Da, reče starac, skinuv kapu.

— Ja blagosivljem boga, koji mi je dozvolio, da vas nadjem.

— A ja sam vrlo sretan, što vas primam.

Led je bio provaljen i sada se nješto čudnovatog pokaže: do časa, kad Stanley nije bio u tiesnom odnošaju s Livingstone-om, nije osjećao za ovoga ni malo naklonosti; on je vidio u njem samo jedan cilj, novinarski članak, zanimljiv predmet za čitaoce gladne novih viesti, čovjeka napokon, kojega je tražio po nalogu, po zanatu, a proti kojem je osjećao njeko instinktivno nepovjerenje, jer su Livingstone-a prikazivali kao strahovitog misantropa. Al kad ga je vidio i čuo, kad mu je taj starac, tako rekuć mučenik, pripoviedao svoje nevolje, svoje jade, svoje biede, skeptični reporter bje privlačen k tomu čovjeku; i on, koji je bio prešao preko bojnih polja, vidio ustanke, gradjanske ratove, pokolje; on, koji je stajao kraj smrtno osudjenih, a da se ne trzne, da pobilježi njihove zadnje grčeve i zadnje njihove uzdisaje, Stanley je bio ganut, i sveza se s Livingstone-om onom

izkrenom naklonošću, koju od onda nalazimo u svih njegovih spisih i njegovih činih.

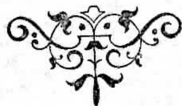
U zajednici s Livingstone-om iztraživao je sjeverozapadnu obalu jezera Tanganike, kojeg se divne ljepote ne dadu opisati. Kao zadak slike niz brda obraslih sjajnozelenom travom, nad kojom se dižu velike šume; taj granitni zid uronio je svoje strme obronke do dna jezera, a zatvaraju ga predbriežja; na svakom od tih rtova vide se nova čudesa, u svakoj guduri odkriva se krasna slika, hrpe drveća okrunjenog cviećem, iz kojih se izhlapljuje neizrecivo sladki miris. Okolica toga veličanstvenoga jezera neizmjerno je raznolika; ovdje se stvaraju piramide, kusi čunjevi, oploćeni stolovi, krovovi kao od crkava, kupole vitke i dražestne, šljemena razrovana i divlja, raznoliki oblici, umiljati i uzvišeni, koji te občinjaju u čudu. Onda se tu vide ribarski zaseoci sakriveni u skupu paoma, banana, bengalskih figa i mimosa, gajevi obkoljeni vrtovi i malimi kukuruznimi polji, gdje razkošni usjevi gledaju prozirnu vodu, u kojoj se zrcale vršci gora, koje ih zaštićuju od oluje. Svuda plove čamci uzduž obale; ovdje, ondje su se nemarno izpružili na žalu ribari sasvim goli i gledaju za čamci, koji prolaze kraj njih; djeca se koprcaju u vodi, ne bojeć se krokodila, kojih ima u ostalom samo kod ušća važnijih rieka.

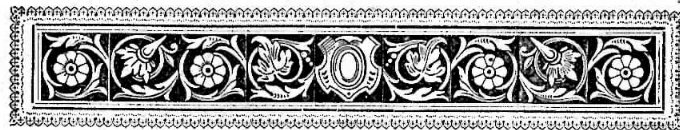
Tečajem ovih iztraživanja u družtvu s Livingstone-om došla je Stanleyu pomisao onog velikog puta kroz Afriku, puta na kojem je odkrio Kongo i koji je okrunio njegovu slavu; on primi od starog iztraživaoca dragocjenih podataka u tom pogledu, jer Arapi, medju kojimi je živio Livingstone, bili su često puta spomenuli tu veliku vodenu žilu, koja prolazi kroz čitavu ekvatorijalnu Afriku, a o kojoj do onda nijedan Evropejac nije ni sanjao.

Jedan čas takodjer nadao se je Stanley, da će se Livingstone sklonuti na njegove molbe i povratiti se u Evropu, gdje su ga toli nestrpljivo očekivali; al na sve njegove molbe dao je starac isti odgovor.

— Bio bih zbilja vrlo sretan, oh, da! da opet vidim svoju djecu, svoju obitelj i svoje prijatelje; al prije moram da dovršim svoju zadaću, moram da pronadjem izvore Nila.

Ipak se sklonu da sprovede Stanleya do Unjanjembe-a, da ondje uzme stvari, što mu ih je englezki konsul bio poslao; ovdje u Taborahu se razstadoše, Livingstone da nastavi red svojih odkrića, Stanley da se povrati u Evropu i da onamo donese uz pisma Livingstone-ova veliku viest, da je našao starog iztraživaoca zdrava i čitava u središtu Afrike.

V.

Smrt Livingstone-ova. — Druga ekspedicija Stanley-eva. — Karavana njegova. — Ugogo i njegovi hongo-i. — Bojevi u Ituru-u. — Jerezo Victoria Njanza.

Uspjeh ove ekspedicije imao je vrlo velike posljedice sad se pojavi obćenita težnja za afrikanskimi iztraživanji: vidjelo se je bolje skrajnje neznanje u pogledu tih krajeva, sviet se je sve više zanimao za tu nepoznatu zemlju, s koje je iznenada koprena pala, i sa svih strana digoše se odvažni muževi, da podju za tragom Stanleyevim. Tako je iz Englezke pošla ekspedicija Cameronova, prije nego što se je Stanley još bio povratio; ta misija, kojoj je svrha bila priteći u pomoć Livingstone-u i Stanleyu, nije se izvršila, jer se je već znala sudbina tih dvaju putnika, kad je Cameron bio tek par dana od Zanzibara; ovaj je ipak htio nastaviti svoj put kroz Afriku, al, manje sretan od Stanleya, zakrene prema jugu, što ga zaprieči, da ne odkrije Konga. Tečajem tog puta sreo je Cameron blizu Taboraha sluge Livingstone-ove, koji su nosili k moru tielo velikog iztraživaoca, umrlog na obali jezera Bemmba, na pragu tajinstvenog kraja, što ga je htio protraživati; njegovi

vjerni crnački sluge bili su sačuvali lješinu njegovu u soli, te ju odnesoše u Zanzibar, odkale ju prevezoše u Englezku; danas počiva skromni afrikanski iztraživalac u Westminsteru, u grobnici kraljeva englezkih i do njih.

Stanley nije bio čovjek, da ostavi nedovršeno djelo, kojoga je tajnu Livingstone bio poneo u grob; iz svojih razgovora s njim, iz njihovih zajedničkih iztraživanja, iza kako ga je našao u Udjidji-u, došao je do ovoga uvjerenja: izljev jezera Tanganike valja još naći; obod jezera Victorije mora se još popuniti; odatle su izvori Nila sveudilj nepoznati. To je bilo više, nego što bi namamilo čovjeka kao što je on.

Dakle iza povratka iz rata sa Ašanti, gdje je prisustvovao zauzeću Kumasije po Englezih, u isti čas kad je Englezka izkazivala mrtvom Livingstone-u najviše počasti, odluči Stanley poći natrag u središnju Afriku; za to mu je trebalo znatnih sredstava; našao ih je s mjesta; isti Gordon Benett od „New-York Heralda" i vlastnik „Daily Telegrapha" pružiše Stanleyu zajedno nuždnu glavnicu, da bude u stanju nadopuniti posao svojih predšastnika; njihovoj umnoj i plemenitoj inicijativi geografski sviet zahvaljuje najveće odkriće, koje je bilo učinjeno iza dugo vremena, odkriće Konga.

Dne 21. rujna 1874. nalazimo Stanleya opet u Zanzibaru, gdje pripravlja svoju veliku ekspediciju kroz tajinstveno kopno; i dne 17. studena bilo je sve svršeno, te on ostavi obalu sa tri Evropejca: dva brata Pococka i Friderikom Barkerom na čelu od tri sto šestdeset i šest trhonoša i crnačkih vojnika. Ta silna karavana zapremala je skoro duljinu od kilometra, a teret ljudi bio je dobro prilagodjen dobi, snazi i značaju svakog pojedinog, da je bilo veselje vidjeti uzorni red, koji je vladao u cieloj

povorci: čovjek snažan i žilav nosio je svežanj tkanina od 27 kilograma; čovjek malen i podbočen vreću biserja od 22 kilograma; mlad čovjek od osamnaest do dvadeset godinu škrinju od 20 kilograma, u kojoj su bile konserve ili naboji; ljudem ozbiljnim i promišljenim bile su povjerene dragocjene sprave, prelomljive stvari: termometri, barometri, ure, sekstanti, busole, putomjeri, fotografske sprave; najboljem hodaču, koji je bio najviše poznat sa svog čvrstog, sigurnog i pravilnog koraka, bila su povjerena tri kronometra zamotana u pamuk i zatvorena u škrinju, koja nije težila više od 11 kilograma. Dvanaest Kirangozi-a ili provodiča, odjevenih crvenom kabanicom u znak svoje službe, nosili su mjedne žice. Onda su došli ljudi, koji su imali nositi ladju „Lady Alice-u", gorostasi uzrastom i snagom; svaki od šest dielova njezinih, jer ladja je bila razstavljena, bijaše povjeren po četvorici, koja su se izmjenjivala dva po dva; njihova plaća je bila veća od one, što su ju imale same poglavice, oni su dobivali dvostruko jelo i imali su pravo povesti svoje žene. Bilo je tako u karavani trideset i šest žena i šest dječaka, koji su sliedili za svojimi majkami, te koji su nosili mali teret kuhinjskih sprava; rodila su se dapače tečajem puta i mala djeca, koja su već sama hodala, kad se je došlo do cilja.

Prvi dio puta bio je vrlo tegoban, makar da se je imalo ići putem, kojim su obćenito putovale karavane; al vrieme velikih kiša, „masika", zateče ekspediciju iza mjesec dana puta, čemu se pridruži još glad, koji je vladao u pokrajini Ugogo; putnici više puta nisu ni našli žita u selih, kroz koja prodjoše putem; a dne 17. siečnja podlegne već jedan od Evropejaca: Eduard Pocock umre u Čivoju-u, u pokrajini Ugogo, ostaviv svog brata

Francka u najvećoj sdvojnosti i Stanleya samoga u dubokoj žalosti.

Ugogo! Mora da se je čovjek potucao po središnjoj Africi, da shvati, koliko ta rieč sadržaje u sebi muka, potežkoća, troškova, pogibelji i jada! Ja si predstavljam karavanu baš kako dodje pred selo u toj zemlji, u kojoj cvate hongo: sve je iznemoglo, povlačili su se dugo kroz „porry" i pješćate ravnice; grla su izsušena, grudi se stežu; ne pjeva se, ne brblje se više, kao što crnac toli rado putem čini; čuje se samo težko disanje trhonoša i kadšto uzdah proizveden umorom ili žedjom. Ništa zato, samo napried, svatko se žuri: selo je na domaku i tu će naći hrane i počinka.

Al krutoga li razočaranja! Jedva što si postavio logor, kad eto već čete oboruženih Vuagogo-a, koji te pozivlju po zapovjedi poglavara, da preneseš svoje penate na mjesto naznačeno u tu svrhu; uzalud se protiviti, to ništa ne pomaže; valja slušati: rekao bi čovjek, da je to četa cigana, koju policija odpravlja i smještuje na kako pusto zemljište. Što se tiče Evropejca, ako hoće da se sve razumno i častno svrši, on će ušutkat svoju srčbu i progutnut će svoj bies, te će učinit kao da ga se to ni ne dojimlje.

Kad se jedanput smjeste, ima svatko samo jednu pomisao, da utiša svoju žedju, i eno ih gdje bježe do najbližeg bunara, u kojem je njekaka blatna tekućina, ostanak od posljednih kiša. Al u taj par dotrče drugi vojnici razjareni i opiru se tomu, da se uzme samo kaplja vode, prije nego što sultan onog mjesta dade za to dozvolu i sam ustanovi cienu te pogodnosti.

To je porez na žedju.

Valja se povratiti u logor, otvoriti svežnje, izvaditi tkanine, poslati ih poglavaru, koji ti ih povrati, jer drži, da su darovi odviše neznatni; onda se zadievaju priegovori bez kraja i konca: to je neprestana procesija izaslanika izmedju šatora Evropejaca i tembe-a sultanovog, komu se nose uviek nove ponude, al koji stavlja sve veće zahtjeve; tu razpravljaš, nagadjaš, ulaguješ, uvjeravaš, dočim te goruća žedja izgara i srčba zagušuje. U kratko iza dogovora bez konca slože se, da karavana smije crpsti vodu, ali samo u naznačenom bunaru i samo iza stanovitog doba dana, iza kako se prije toga stada cielog sela još jedanput ondje do sita napiju.

A to nije nego početak muka pripravljenih putniku; mora još iza toga platiti hongo, onaj porez za prolaz, što ga primaju najsitniji poglavice one zemlje: jer Ugogo se sastoji od čitavog reda malih obćina nezavisnih jedna od druge, a svaka bira u svom obsegu sultana, čija je vlast vrlo ograničena, al koji su neobhodno obvezani, da čim više danka nameću karavanam. To ima dvojaku svrhu: prvo da pribavi glavaru i vojnikom liep dohodak, zatim da putnici čim dulje borave u svakom selu, te da im urodjenici prodadu proizvode zemlje; u svem mora čovjek ostati više od mjesec dana u toj neprijatnoj zemlji, koju bi mogao bez tih zapreka proći za deset dana.

Što se tiče odpora, na takova što nije moguće pomisliti. Kod Ugoga valja bar to pohvaliti, da je jedini od afrikanskih naroda, koje sam ja upoznao, koji visoko ciene čustvo uzajamnosti u pogledu glavnih interesa svoje zemlje.

Ako putnik izgubi strpljivost te se usudi protiviti se zahtjevom poglavica i silom proći kroz jedno ili dva sela, a da ne plati hongo, skoro će prodiruća krika obaviestit susjedna plemena, da se približuje pogibelj; i sva

će se složiti u najvećem naporu i uništit će lako svojim množtvom tudjinca, koji im je prkosio.

Stanley, koji je poznavao taj narod, jer je bio ondje za svog prvog puta, nije se izvrgavao takovoj nesgodi; uzprkos gnjevu, koji je više puta kuhao u njem, znao se je suspregnuti, te tako prodje kroz cieli Ugogo, a da ne izpali nijednog hitca iz puške.

Prvi boj zadjene u Ituru-u, prostranoj pokrajini na sjevero-zapada od Ugoga. Čim je ušao u ovu zemlju, opazio je Stanley nepovjerljivost urodjenika prema njemu: sva nastojanja njegova, da sklopi s njimi prijateljske odnošaje, ne mogoše svladati njihovu hladnoću, i na posljedku ne htjedoše više putnikom ni pokazivati puta.

Ovaj dan odmarala se je ekspedicija u blizini sela nazvana Vinjata; Stanley, obuzet velikom žalošću sbog nesgoda puta i oslabljen od groznice, sbrajao je gubitke, što su ga snašli, odkad je pošao sa obale; manjkalo je već više od sto ljudi! Dvadesetorica bila je umrla, osamdeset i sedam njih bilo je pobjeglo, a medju onimi, koji su ostali, bilo je mnogo bolestnih! Al u to njetko dotrča javiv mu, da su dva trhonoše, zatečena od urodjenika, bila kukavno umorena u selu Vinjata; u isto vrieme vidje, gdje se logoru približuje stotina urodjenika oboružanih koplji, lukovi i strelicami, koji urlahu svojom kobnom ratnom vikom, sličnom zavijanju sove.

Stanley posla dva askari-a, da pitaju za razlog tog neprijateljstva; saznav, da su njegovi ljudi bili oteli mlieka u selu, i da izbjegne svakom krvoproliću, odluči naknaditi štetu, makar da su se oštećenici već bili osvetili, jer su bili ubili ona dva tata; ta želja za mirom tumačila se je kao priznanje straha i slabosti, jer u čas kad su se htjeli povući natrag, pridruži im se nova četa vojnika, koji im gorko spočitnuše njihov povratak, te ih sklonuše, da idu s njimi jurišati na tabor Stanleyev. Napeše lukove i poslaše kišu strelica na putnike.

Stanley zapovjedi strieljati na neprijatelja, koji s početka malo uzmakne; zatim razredi svoje čete u rojeve na veliko čudo napadača; da se okoristi njihovom stravom, učini novi pokušaj mira i nagode.

— Ne, ne, vi ste žene, vi se bojite! odgovoriše urodjenici, naceriv lica i poslav novu kišu strelica.

Ovaj put bila je svaka štednja suvišna; Stanley naloži živu pucnjavu; vrlo žestok boj se zadjene, i neprijatelj bje uzbačen uz ogroman gubitak; nu to ga ne zaprieči, da sutradan ne dodje jurišati na logor sa mnogo znatnijom vojskom: bio je pozvao plemena sa sjevera i iztoka, da sudjeluju u borbi. To nije više bila svadja, odlučena jednim bojem, te je bio rat, to jest neprestano zadievanje sve većih sila do časa, kad će glad učiniti odpor nemogućim: a onda da nastane pokolj bez milosrdja.

Stanley pokuša najprije razdieliti svoju momčad u sedam odjela, da razstavi množinu neprijatelja; to nije imalo uspjeha: već u prvom okršaju bje njegov prvi odio sasvim uništen do posljednjeg čovjeka, drugi i treći izgubi polovicu svojih ljudi, u kratko podpun poraz bio je neizbježiv.

Sada skupi Stanley s junačtvom sdvojnosti sve svoje ljude oko sebe, da pokuša skrajni napor, a svaki je razumio, da će taj čas odlučiti obćeniti spas; na čelu njihovom potegne ih on za sobom u uzvišenom poletu, prodre kroz sredinu neprijatelja, razprši ga, zapali nekoliko sela, i s puškom u ruci, boreć se bez prestanka, sad okrenuv se naglo, da navali, sad pospješiv korake u veliko žurbi, dospje napokon iza njekoliko dana borbe, te izadje

iz te kobne zemlje Ituru, ne bez velikih gubitaka: ekspedicija je ostavila ondje petdeset i tri čovjeka.

Stanley sad zakrene više prama sjeveru; i dne 27. veljače, dok se je karavana uzpinjala uzbrdice, udariše oni, koji su išli na čelu, u zanosno klicanje, dočim je Franck Pocock mahao svojim šeširom i vikao:

— Jezero! jezero!

I sbilja tri milje daleko, jedno šest sto koraka od brda prostirala se je široka vodena ravnica, koju je sjaj sunčani pretvarao u živo srebro.

Bilo je to jezero Victoria Njanza.

Ekspedicija se utabori u Kaghehyi-u, gdje ju urodjeni poglavar Kaluma vrlo prijazno dočeka; al Stanleyu se je žurilo, da nastavi svoju zadaću: htio je obaći obod toga glasovitoga jezera, o kojem su se tvrdile najrazličitije hipoteze. Za manje od tjedan dana bila je njegova ladja, „Lady Alice“, spremna, snabdjevena tako da može prkositi gnjevu jezera Victoria, po kojem duvaju grozne oluje; napunio ju je brašnom, suhom ribom, tkaninami, staklarijami i kojekakvimi sitnjarijami; sve je bilo gotovo, sad je trebalo samo još naći momčad.

— Tko će me pratit? zapita Stanley.

Smrtna tišina.

— Kako, moji prijatelji, vi koji ste bili dosada toli srdčani, koji ste se toli hrabro borili, koji ste me vjerno sliedili, vi oklievate?

Ista tišina.

— Nijedan se od vas ne nudja, da ide sa mnom? Ni uz dvostruku plaću?

Još nema odgovora.

— Al ipak, vidite, ja moram poći na put. Hoćete l' me pustiti, da odem sam?

— Ne.

— Dakle pokažite mi valjane momke, koji će pratit svog gospodara.

Nova šutnja.

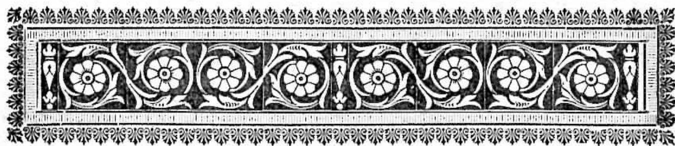
Onda zapitani svaki poimence, očitovaše ljudi napokon, da se ne razumiju u brodarenje, da je jezero drugačije pogibeljno nego more, i da se grozno boje vode.

U taj čas progovori crnački vodja karavane:

— Gospodaru, reče, manite se tih pitanja; zapoviedajte. Vaši ljudi su djeca i ne će biti neposlušni. Ako govorite s njimi kao prijatelj, nijedan vam ne će ponuditi svojih usluga; zapoviedajte, i svi će vas sliediti.

Tako je bilo. Stanley označi deset ljudi kao brodare i jednog kormilara, te povjeri sebe i svoj imetak njihovoj vjernosti; Franck Pocock i Friderik Barker imali su ostati u Kaghehyi-u sa ostatkom karavane, dok se „Lady Alice“ ne povrati; i dne 8. ožujka 1875. razape hrabri iztraživalac jedra na jezeru Victoria Njanza, gdje se je išao sastati sa velikim carem Ugande, s moćnim Mtesom, jednim od najzanimljivijih vladara afrikanskih.

VI.

Na jezeru Njanza. — Uganda, prekrasna zemlja. — Car Mtesa i njegov dvor. — Burzuh. — Amazonke. — Čudan vladar. — Francuzki junak u Sudanu.

Nebo je tmasto, voda je siva, pećine su gole i strme, obala je pusta i samotna; veslači uzdišu bolno, kao da misle, da idu u sigurnu smrt; višeputa gledaju dugo u Stanleya, kao da očekuju, da će dati okrenuti natrag.

Noći su neugodne: trstika, puna gadnih muha, izpušta otrovne pare, od kojih se groznica hvata i najsnažnijih; zrak je hladan, sve je žalostno, al Stanley goji nadu u srdcu i nastavlja put, sve ploveć uzduž obale.

Tri nedjelje življeli su ovako u neprestanom nemiru; svaki čas nadjoše se pred neprijateljskimi krajevi, gdje su stanovnici jasno očitovali svoju namjeru, da ne dadu strancem izkrcati se; ili su crnački gusari sliedili za njimi u svojih čamcih, da im nahude: kod Vuavumâ osobito morao se je Stanley poslužiti svojim oružjem, da razprši neprijateljske piroge, koje su išle za njim u potjeru.

Kad je došao pred Ukafu, kakva nagla promjena Zar je to sbilja centralna Afrika, ova zemlja ovdje, gdje su

ljudi ljubezni, puni udivljenja za strance, gostoljubivi u najvećoj mjeri, bogati i moćni?

— Dovedite volove, ovce i koze, donesite lonce s mliekom, bukare s marambom*); dajte svoje najbolje banane, da bieli čovjek i njegovi ljudi uživaju gostoljubivost! Zar bieli čovjek može doći pred našeg cara prazna trbuha? Gledajte, kako su mu obrazi upali! Pokažimo mu svoju privrženost!

To je bila lozinka poglavica pojedinih pokrajina te divne zemlje. I sa svih strana nosili su na „Lady Alice“ najobilniju hranu a prijateljske rieči pozdravljale su putnike, gdjegod su prošli.

Bili su u Ugandi, zemlji moćnog cara Mtese.

Afrika pruža malo umiljatijih slika od ovih obala; od jezera pa do vrška brežuljaka svuda se razsulo raznoliko zelenilo, plodnost i svježina, dražestni obrisi, koji se još bolje iztiču u opreci sa dalekimi visovi, koji se dotiču nepoznatih zemalja. Nježno zelenilo trstike odbija se živo od tmaste zeleni figa; iznad svilatog lišća banana dižu se bliede tamarinde, dočim po obroncih nova trava razastire svoj smaragdni sag. Ovdje brežuljci, zaobljeni u kupole, okružuju nizine pune banana, ondje se izvaljuju u strme hridi, izpružuju smjele rtove, povlače se u niz humaka, koji se gube u daljini; bliže se pruža šljunkom obsipana obala kojeg sela, vijugasta svjetlosiva vrpca, koja se provlači izmedju sinje površine jezera i sjajnog zelenila bananika sa zlatnimi plodovi; rekao bi kutić raja obtočen modrimi valovi čarobna jezera.

Car Mtesa baš se je izkazao: u susret bielom čovjeku odpravio je flotilu od pet čamaca, kojom je zapoviedao jedan od visokih dostojanstvenika dvora, s nalogom, da providi ekspediciju sa svime, što joj uztreba, i da ju vodi

*) Vrst afrikanskog piva.

do mjesta Usavara, u glavni lovački nastan, gdje je vladar baš boravio.

„Lady Alice“ bila je još dvie milje od obale, kad su se već svi visovi pokrivali velikim množtvom ljudi došlih pozdraviti kraljevog gosta; i u čas kad ladja pristade uz obalu, pruži se veličanstven pogled očima Stanleyevim: na nješto nagnutom zemljištu stajali su poredjeni u dva reda više hiljada vojnika, odjevenih poput Zanzibaraca, te su izkazivali počasti bielom čovjeku; hitci iz pušaka budu izbačeni, bubnjevi, timbali udarahu gostovom dobrodošlicu, zastave, stjegovi vijahu se veselo, i cielo množtvo gledalaca udari u oduševljeno klicanje.

U očigled tog sjaja i te silne vojske mislio je Stanley, da će doći sam kralj Mtesa; al to se ne sbi; upravitelj palače, za kojim su sliedili nosioci jela i svakovrstne hrane, dodje sam, klekne pred stranca i reče:

— Car šalje svoj salam bielom čovjeku, koji je došao iz toli daleka kraja, da ga posjeti; on ne može vidjeti lice toli velika prijatelja prije nego što se gost ne najede i ne bude zadovoljan; zato je poslao svog roba s ovo malo hrane; i o devetoj uri dana, kad se njegov prijatelj bude odpočinuo, poslat će car po nj, da ga u burzahu primi.

Kad je kraljevski izaslanik dovršio svoj govor, dade dovesti pred Stanleya četrnaest tustih volova, osam koza, osam ovnova, sto komada banana, tri tuceta piladi, četiri bukare mlieka, košaru riže, dvadeset svježih jaja i deset vrčeva bananskog vina; putnici bili su zabezeknuti u oči te carske darežljivosti: njihov dolazak u Ugandu poprimio je sliku divne priče.

Kad se je ekspedicija dobro oporavila i nahranila, okupa se svatko, počešlja se, odjene se, kako je najbolje

mogao za kraljevsku audijenciju, i u devet sati u jutro predstaviše se Stanleyu dva paža, pozivljuć ga sa strane cara, da dodje u burzah; ti izaslanici nosili su dugu bielu zanzibarsku haljinu skupljenu pojasom oko bokova i svoju narodnu kabanicu, koja je prikopčana uz desno rame i pada do nogu. Stanley podje za njimi, praćen od svojih ljudi, oboružanih puškami.

Najprije predjoše preko humka pokritog velikimi čunjastimi kolibami, kojim su se vidjeli samo krovovi iznad gustog lišća banana i ograda od trstike; po bokovih tog brežuljka spuštaju se široke staze, omedjene palisadami od štapova, iza kojih se nižu stanovi urodjenika kao sive točke u moru zelenila. Stanovnici, odjeveni u slikovite nošnje, guraju se po tih stazah; na biela odiela poplavljena svjetlom bacaju crvene i smedje kabanice harmoničnu sjenu; pozdravi se izmjenjuju, novosti se pripoviedaju i sav taj narod upravlja se u velikoj množini prema palači, koja je na vrhu brežuljka.

Car obožava sjaj i razkoš, a kao on svaki od njegovih podanika ga razvija, koliko mu dopušta njegov čin i njegova sredstva; tako vodi Mtesa uviek sobom četrdeset bubnjača, dvadeset frulaša, deset gitaraša, gombače, clowne, patuljke, albine, viestnike, trkače, čitavo množtvo paža, dvorjanika, molitelja, tjelesnih stražara i dva barjaktara, koji ga prate, kudgod ide, da pokazuju njegovu moć i njegovo dostojanstvo; poput svog vladara imadu i pojedini poglavice čim mnogobrojniju pratnju, svoje stjegonoše i svoje paže; isto tako je i s drugimi podanici carstva i do seljaka i pastira nema nikoga, iza kojega ne stupa kaki mali rob, diete, koje nosi njegova koplja i njegov štit.

Na jednom umuknu svi glasovi: produljen zveket

timbala javlja, da se je vladar smjestio u burzahu; vrata se otvore i obćinstvo sastavljeno od poglavica, vojnika, seljaka, nagrne velikom bukom kroz osam ili deset dvorišta u veliku dvoranu. Valja priznati, u toj bučnoj žurbi očituje se jasno osjećaj nizke servilnosti, koji karakterizuje podanike despota, i uzprkos svojim liepim svojstvima nisu stanovnici Ugande ni iz daleka prosti od tog čuvstva.

Ulaz Stanleyev u dvor bje pozdravljen strahovitom bukom: hiljadu glasbala, jedno čudnije od drugoga, proizvadjaju najnesuglasnije, najzaglušnije zvukove; tjelesna straža Mtesina izkazuje počast; kralj je tu, stojeć kod ulaza u dvoranu: on toplo stisne ruku Evropejcu i vodi ga sam kroz redove dvorjanika do sjedišta, koje je pripravljeno za nj.

Dvorana, u kojoj se drži burzah, duga je po prilici osamnaest metara, a široka četiri do pet; strop počiva na dvostrukom redu drvenih stupova, koji diele cieli prostor u tri odjela: onaj u sredini je prazan i vodi do kraljevskog priestola; odjeli s desna i s lieva puni su dostojanstvenika i visokih častnika; kod svakog stupa stoji tjelesni stražar, noseć pod svojom crvenom kabanicom crni kaput i biele hlače, oboje s crvenimi vrpcami, a na glavi bielu čalmu, obrubljenu majmunovom kožom; svi ti stražari oboružani su puškami.

Priestol, koji se nalazi u zadku središnjeg odjela, jest od drva i ima oblik fotelja u kakom uredu; Mtesa sjede na nj i pozva migom ruke Stanleya, da sjedne njemu s desna na stolčić od željeza; sav dvor se sada spusti, jedni na ćilime, drugi na zemlju. Noge vladarove počivaju na jastuku, izpod kojeg je kao i izpod fotelja razprostrta leopardova koža, koja se opet prostire po ćilimu iz Smyrne; pred kraljem leži krasno olašten slonov zub

i dvie škrinje sa fetiši; priestolu s desna drži tjelesni stražar koplje od mjedi, s lieva koplje od ocjela: to su znakovi Ugande; napokon do nogu carevih prostrla su se tri čovjeka: vezir i dva tajnika.

U Mtese ima dostojanstva i njeka naravna otmjenost; njegove crte lica, njegova gladka koža bez nabora pokazuje čovjeka od trideset do trideset i pet godina; glava mu je obrijana, pokrita fesom; noge su mu gole, al kraj jastuka, na kojem počivaju, leži par crvenih turskih papuča, koje obuče, kad se digne od svog sjedišta. Desna ruka vladarova drži čvrsto zlatni držak arapske sablje, lieva je izpružena na koljenu i sjeća na Rhamsesa u Thebi; samo vrlo velike sjajne i žive oči, koje se neprestano kreću i kao da sve obuhvaćaju jednim pogledom, razlikuju vanjštinu vladarovu od njegovih podanika; ipak mu je izraz lica življi, on prelazi brže od jedne skrajnosti u drugu, a kad miruje onda je razborit i dostojanstven. Čim neugodna ili rdjava pomisao prodje kroz glavu vladarovu, ustne se stisnu, oči se razšire i razkolače, ruke nervozno drhću; onda se sav dvor trese u strahu, da njegovo bjesnilo ne provali; ako je naprotiv zadovoljan, lice mu oživi, oči se umanje, poprime svoju običnu veličinu, ustne se raztegnu i zvonak smieh ozvanja se dvoranom.

Mtesa upravi na Stanleya dugotrajan, radoznao pogled, i zapita ga s velikim interesom o uzrocih njegovog puta; bio je sav zanesen, kad mu pripoviedaše čudesa civilizacije; kadgod mu je bilo nješto rečeno od toga, raztumačio je to smjesta svojim ženam i svojim vodjam, jer njegova želja, koju ne skriva, ide za tim, da čim više oponaša običaje bielih ljudi; medjutim petnaest godina vladavine stvorilo je od Mtese vješta političara, odviše iz-

kusna možda u umjetnosti pretvaranja, al u koga je vrlo originalan značaj, mnogo uljudnosti u razgovoru, i srdačna plemenština: on je čovjek jednom riečju, koji uslied svoje moćne naravi i uzprkos osjećaja svoje vriednosti i svoje snage shvaća potrebe, želje i vriednost drugih.

Kad se je razgovor sa Stanleyem primakao kraju, zapovjedi car, neka se uvedu strani poslanici, koji su čekali u središnjem odjelu dvorane; prvi je bio odaslanik Mirambov, proti kojem je Mtesa namjeravao poslati vojsku od petdeset hiljada ljudi; divlji osvajač Unjanjembe-a, pobjeditelj kod Zimbisa, dao je ponizno očitovati po svom izaslaniku, da nema nikakog razloga pravdi s Ugandom; i za dokaz dobrog prijateljstva poslao je svom moćnom susjedu silu bogatih darova.

Medjutim se je Mtesa tečajem samog ovog govora pretvarao kao da nehajno govori o koječem sa svojimi vodjami, ni ne mareć za govornika, kad najednom upravi na ovoga munjevit pogled i reče odrešitim glasom:

— Reci s moje strane Mirambu, da ja ne trebam njegovih darova, nego da hoću glavu čovjeka, koji je ubio mog poglavicu Linnghiri-a prošle godine na cesti u Zazibar; inače ću razoriti njegovu državu, i ne će ostati u njoj ni jedno stablo. Odlazi.

Druga hrpa se pojavi: to su urodjenici; njihov kralj je umro, oni žele znati, tko će ga nasliediti, i zato su doveli pred Mtesu sina pokojnikova; car upita svoje dostojanstvenike, učini svoj izbor i novi glavar polaže odmah prisegu podaničtva u njegove ruke.

U taj čas pojavi se velika povorka žena, njekoje mlade, druge više manje stare; vladar se digne, svi sliede njegov primjer. Te žene, koje znadu pogoditi dobri čas, da dodju na dvor, jesu potomkinje Mtesinih pradjedova

i zato careve štićenice: one dodju do ruba ćilima i svaka od njih upravi na Mtesu ljubeznu rieč; sada kad su sjele, spustit će im se on na koljena i zagrlit će jednu za drugom.

Al evo dolazi poslanik sa obala Nila-Victorije i javlja, da je Namiundju, vladarčić, podanik Ugande, prekršio svoju prisegu vjernosti i da se dogovara s kraljem Unjoro-a.

Na tu viest razšire se Mtesi oči i kao da će izkočit iz svojih krugova:

— Zar su moji vojnici mrtvi? povikne; zar nemam više ni poglavica, ni vojnika, ni naroda, da tako postupa sa mnom jedan Namiundju?

Odgovor uzsliedi odmah. Svi veliki dostojanstvenici dignu se, odtrče k ulazu dvorane, uzmu svoja koplja i svoje štapove i dovikuju caru, nek pogleda svoje poglavice i nek ih pobroji. Oni mašu svojim oružjem uz toli izrazite kretnje, da bi stranac pomislio, da je buknula buna. —

— Dobro je, odgovori Mtesa mirno.

Na to odnesu svi oružje van i sjednu opet na svoja sjedala.

Mtesa prodje pogledom oko sebe i mirnim glasom dozove Maur-Ugongu-a.

Mlad čovjek žarka pogleda odazva se, priskoči i baci se na zemlju.

— Idi, reče mu car, uzmi pet pukovnija i progutni Namiundju-a i njegovu zemlju.

Brz kao striela uzpravi se Maur, uhvati svoj štit, svoja dva koplja, postavi se kao starinski heroj i povikne orećim se glasom:

— Pogledajte me. Car zapovieda. Namiundju će

umrieti; ja ću ga oplieniti; progutnut ću njegovu zemlju; Hvala, hvala, veliki kralju!

Car se digne, bubnjevi udare u bubnjavu, sav sviet je ustao: poglavari, dvorjanici, paži, stranci, a Mtesa, ne rekav ni rieči, ode kroz pokrajna vrata.

Burzah je svršen.

Ajdemo za tim čudnim vladarom kroz mnogobrojna dvorišta, koja kao da nemaju druge svrhe nego da razstavljaju pojedine sgrade i smetu stranca; evo ga u jednom, gdje se vježbaju njegove amazonke, te gdje se on igra vojnika sa svojimi mezimicami. One su sve liepe, te vojničke žene, smedje boje, krasnih djevičanskih prsiju; al najvlše iznenadjuje disciplina, koja vlada u toj čudnoj vojsci: kako bojazljivo i pozorno gledaju u mladog vladara, da pogode njegovu najmanju želju, to sve pokazuje njihovu privrženost prema njemu i dokazuje, da su njemu za volju prisustvovale i drugim bojevom nego ljubavnim igram.

U susjednom dvorištu naći ćemo ga kašnje, gdje jede za ručkom zrele banane i kajmaka; ili se smije i čavrlja sa svojimi ženami, koje voli od drugih, ili sa svojimi kćermi, koje su posjele u okrug oko njega i sve ravnaju svoj izraz lica po dobroj ili rdjavoj volji despotovoj. Odanle će ići sa svojim najmilijim pažom u riznicu, da pogleda darove, što ih je primio od putnika, ili će sa svojim glavnim pomoćnikom proučavat kaku novotariju, kaka kola, kočiju, ladju, čamac, i bit će sav zaokupljen tim stvarima.

Takav je u kratko taj zanimljivi vladar, koji je onda vladao u Ugandi, velikom i plodnom carstvu, kojeg je površina veća od 180.000 četvornih kilometara, a pučanstvo mu dosiže do 2,800.000 stanovnika. Uslied svog geografskog položaja, uslied svog bogatstva i valjanosti svoje vojske bit će te zemlje sigurno vrlo važne u napredovanju Evropejaca i Egipćana u Afriku putem Sudana.

I sbilja dok je Stanley boravio na Mtesinom dvoru, predstavi se znamenito poslanstvo: na čelu mu je bio Francuz, Linant de Bellefonds, član ekspedicije Gordonpašine, a svrha mu je bila, da sklopi savez sa moćnim carem Ugande. Bilo je to god. 1875.; a još danas, makar da je Mtesa umro, iza dvanaest godina, ova ista crnačka država odlučuje sudbinom namjestnika Gordonovog, Eminpaše, komu je u pomoć pošao isti Stanley.

Nesretni Linant de Bellefonds nije bio sretnije sudbine od Gordona: vraćajuć se od Mtese, da dodje opet do Ismaile, morao se je podvrći u Unjoro-u krvavom boju, koji je trajao četrnaest sati, proti istim urodjenikom, koji danas obkoljuju Eminpašu; on im uteče; al malo vremena iza toga, kad mu je bilo povjereno novo poslanstvo, navališe na nj Bari, koji sada ubiše njega i onih trideset vojnika, koji su bili u njegovoj pratnji.

Ne zaboravimo dakle, da je ta zemlja Sudan, koja je bila grobom Gordonu i gdje se razvijaju dogadjaji u ime oslobodjenja njegovog posljednjeg namjestnika, prva posvetila krv francuzkog junaka, Linanta de Bellefondsa.

VII.

Stanley u potrazi za svojimi drugovi. — Neprijatne obale. — Prokletstvo ljudi iz Bambireha. — Nestalo hrane! — Povratak u Kaghehyi. — Jedan grob.

Medjutim Stanley nije zaboravio na svoje drugove, što ih je bio ostavio u Kaghehyi-u, i on odluči, da će sam poći po nje; u tu svrhu zadobio je od Mtese obećanje, da će mu dati čamce, kojih mu treba; vladar odredi za to jednog od svojih pomorskih poglavica, Magassu, s nalogom, da prati Stanleya i da skupi duž obale na zemljištu Ugande nuždne piroge, u kojih će povesti osoblje ekspedicije.

Dne 16. travnja, iza kako se je Stanley oprostio s Mtesom i obećao mu, da će se skoro povratit sa svojimi drugovi, dade zataknuti amerikansku zastavu na „Lady Alice-u", ukrca se na njoj sa svojimi ljudmi i uz pozdrav neprestanih hitaca nestane ekspedicije na vodah Njanze prema jugu.

Iztraživalac bio je toli dobro primljen u Ugandi, imao je toliko dokaza o plemenštini Mtesinoj i o strahu, što ga svi službenici dvora osjećaju pred carem, da nije ni časka podvojio u pogledu čamaca, koji su mu bili obećani; ipak drugi dan puta, kad je vidio, da ih još nema,

podsjeti Magassu na naloge, što ih je dobio od svog vladara.

Nesrećom odkad nisu više bili pred očima Mtesinim, nije Magassa više bio isti i svaki dan pokazivao se je sve više, kakav je sbilja bio, čovjek sasvim nesposoban i nevriedan; mjesto da izvršuje svoje dužnosti, sbijao je šale posvuda po ladji, a kad mu je to Stanley spočitnuo, uvjeravao ga je o svojoj odanosti; al o čamcih ni govora; a ipak kako se je moglo pomisliti, da će ih dobiti, kad se izadje iz voda ugandskih?

Njekoliko dana poslije zaosta Magassa sa svojimi ljudmi pod vječitom izlikom, da će tražiti čamce; morao je osim toga još donieti i hrane, jer je već i nje malo po malo nestajalo. Stanley, koji je pošao dalje, čekao je uzalud na nj; posljednja se zaliha izcrpi, a Magasse još sveudilj nema; te večeri ostadoše ljudi od „Lady Alice" bez jela po pljuštećoj kiši, u oči zemlje sasvim nepoznate, koja je bila označena kao veoma neprijateljska prema strancem

Ništa užasnijega od položaja tih nesretnika, pod strahovitom poplavom, usred tmine! Ah! al su daleko bili dani slave i jela i pića, što su ih poboravili u Ugandi. Stisnuti jedni do drugih, poniknute glave, sjedili su ljudi na klupah, što su si ih bili napravili od vesala i grana; sam u svojoj kabini ili bolje pod svojom razapetom plahtom činio je Stanley bilježke o nepravilnostih grmlja, koje obrubljuje obalu; amo tamo bacio bi brz pogled na tamni nebeski svod ili na Bambireh, koji se je protezao pred njim kao crna, visoka i prieteća masa u gustoj tmici: a ploha padaše sveudilj kao iz kabla nečuvenom žestinom . . . Sigurno nisu ni najsjajniji časovi, što mu ih

je namienila budućnost, mogli izbrisati iz njegove pameti uspomenu na tu užasnu noć!

Sutradan bili su pred otokom Bambirehom, i pošto se je činilo, da je plodan, upravi se „Lady Alice“ prema obali, da zadjene, ako je moguće, sa urodjenici prijateljske dogovore i da kupi od njih hrane.

Ladja bila je već sasvim blizu obali, kad se najedanput vršci gora pokriše množtvom ljudi; u isti čas zaori ratni krik Afrikanaca, onaj tugaljivi krik, koji se odjekuje na daleko, a koga nijedan od nas, koji smo ga čuli, ne može da zaboravi; taj žalostni zvuk rdjavih dana zazmnje po cielom kraju; novi glasovi odgovoriše i odmah je bilo očevidno, da se urodjenici spremaju, da vrlo zlo dočekaju posjet stranaca.

Al zar se je moglo oklievati? Nisu imali ništa hrane; i vrućina, koju su još više osjećali iza zime od prošle noći, te glad, koji im je obraćao crieva, sve je nalagalo, da se odvaže na odlučan čin. Oni dakle nastaviše ploviti prema obali, i odkrivši malu luku, udjoše u nju.

U taj čas postade neprijateljstvo urodjenika toli očevidno, da Stanley naloži, da se stane, al Safeni, vodja veslača, se umieša.

— Gospodaru, reče, tako je uviek s timi ljudmi; oni viču, priete se, uzprče se, al nebojte se, sva će vika prestati, čim oni čuju naše rieči; u ostalom mi ne možemo birati: ako odemo odavle bez hrane, gdje bi je mogli dobiti?

Na taj razlog nije se ništa dalo odgovoriti, te oni nastaviše ploviti.

Za to vrieme činilo se je, kao da urodjenici viećaju medjusobom; zatim udjoše njekoji smiešeć se i prijaznim izrazom lica u vodu i došav tik do „Lady Alice“, tako da su je se mogli dotaknuti, počeše vrlo prijazno govoriti; al najednom privukoše ladju k obali, gdje su ju svi jednodušno uhvatili i odvukli na kopno na dvadeset koraka od vode.

To je bio posao jednog časa, i prizor, koji je sliedio iza toga, ne da se opisati; nek si čovjek predstavi razuzlan pakao, šumu zamanutih kopalja, četrdeset strelica, koji će sad na poletiti, isto toliko buzdovana vrtećih se putnikom oko glave, i dvie sto crnih vragova otimljućih se, tko će im bolje nauditi, koji se tišću, guraju, da uzmognu tući, proraziti, ubiti te smione tudjince!

Kod prvih znakova sile bio se je Stanley uzpravio i uhvatio svoje revolvere; već ih htjede izpaliti. kad ga Safeni zamoli, da bude strpljiv; i buduć da je strah bio prenerazio ljude od ekspedicije, te po nazoru svih nisu mogli naći spas u kojem nasilnom činu, poprimi Stanley miran izraz i podade se svojoj sudbini, žaleć samo, da se je uzprkos svojim sumnjam izvrgao na milost i nemilost takvim divljakom.

Medjutim su se poglavice bili skupili, i sad se sastane na obali vieće, kojemu je predsiedao kralj Bambireha sam; o tom dogovoru ovisila je sudbina putnika. Velik broj urodjenika sliedio je za svojimi vodjami u vieće, drugi nastavljahu svoju viku i svoje prietnje; najsmjeliji dodjoše do iza ladje, da prkose bielomu čovjeku samomu, a jedan od njih povuče ga čak za kosu; Stanley pograbi bezobraznika za ruku i stisne mu ju, da je zaurlao od boli; koplja zamanuše, smrt je lebdjela u zraku; bieli čovjek vidio je već, kako će podnieti smrt... Što će bit od onih, koji čekaju tamo dolje? Pocock, Barker, što će bit s njimi. kad on umre? A njegova misija? I njegovi poslovi?...

Mi smo poznavali u Africi te časove straha u oči izdaje, nenadane navale, mnogobrojnog biega pomoćnika, i mi znamo, što ima ubojnog u takom posljednem času; to ipak prodje kao munja, i onaj isti Stanley se pojavi opet, gotov boriti se ili umrieti.

Vieće je jedva bilo dovršeno, kad se pojavi na obali duga povorka urodjenika u ratnoj opremi; lice su si bili namazali bielo i crno, a po njihovom držanju moglo se lako spoznati, da s njihove strane prieti navala; bubnjava se nastavljaše, a sa svih strana pritekoše novi došljaci; oni su mahali svojimi koplji, vitlali svojimi buzdovani, i njihove divlje kretnje, njihova prodiruća vika uzplamćivaše u njih grozničavu ratnu želju.

Na jednom zaokupiše petdeset vojnika ladju uz biesnu viku i odnesoše vesla: jedan od njih se obrati na Stanleya i dovikne mu:

— A sad će bitka započeti! Ako ste ljudi, pripravite se!"

Boriti se na kopnu, deset proti deset hiljada, to je bila sigurna propast. Stanley se sabra, i reče odrešito Safeni-u:

— Idi za ovimi ljudmi, da odvratiš njihove sumnje; uzmi ove crvene tkanine, da misle, da hoćeš još pregovarati s njimi, al na moj prvi poziv dotrči ovamo.

Zatim se obrati na svoje crnce:

— Što se vas tiče, moji prijatelji, sad se radi o životu i o smrti; poredajte se kao nehotice sa svake strane ladje; stavite nehajno ruku na nju; kod prve rieči, što ću vam reći, gurnite ju svi skupa snagom od sto ljudi, da dodje u vodu; mislite li da ćete to moći?

— Sa božjom pomoći hoćemo, gospodaru.

Safeni nije još bio učinio petdeset koraka, kad Stanley zapovjedi:

— Gurajte!

Momčad ukoči ruke, poniknuv glavom; „Lady Alice“ se uzdrma; Stanley vidje, kako se škripljuć kreće; i on pozva Safeni-a, te kad je ovaj stigao do ladje, jurila je kao striela na vodi jezera.

Sad stadoše urodjenici udariti paklenu viku i kiša sulica oborila se okolo ladje; ne gubiv vremena, da odgovori, dade Stanley iztrgnuti daske sa dna, da im služe za vesla, i ekspedicija mogla se je udaljivati od obale; urodjenici nagrnuše u malu luku, poslaše bezbroj strelica za putnici i uvidjev, da im je trud uzaludan, prokleše ih biesnom vikom:

Idite, idete i umrite na Njanzi!

Bili su spašeni.

Još ne sasvim. Ekspedicija nije imala u svem više od četiri banane za dvanaest ljudi, koji od jučer nisu bili ništa jeli; a uz sgodan vjetar trebalo je još čitav dan do Kaghehyi-a; uz nesgodan trebalo je možda čitavi mjesec.

Pod večer nastade žestoka bura; momčad, izmoždena, nemajuć za vesla nego slabe daske, popusti oluji, kiši, koja je lievala iz kabla, i koja ih je silila, da sav svoj trud uprave na to, da crpe vodu iz ladje; a „Lady Alice“, sad na šilju valova, sad duboko u brazdah, ljuljajuć se s jednog kraja na drugi, vrteć se, zaroniv, izkopav se, popljavljena od plohe, plesala je po valovih kao orašja lupina.

— Smjelo i veselo, djeco, vikaše Sanley, ne brinite se za ono, što su rekli vaši neprijatelji iz Bambireha.

*

Vi ne ćete umrieti u Njanzi! Odvažno! Bog ne čuje kletvu zločestih ljudi: ona nosi sreću!

Noć je bila strahovita. Al u jutro dodjoše na zapušten otok, koji Stanley pokrsti „Otokom spasa": na njem nadjoše banana i lov im pribavi najnuždniji živež. Napokon dva dana iza toga, dne 5. svibnja, dvadeseti dan iza njihovog odlazka od Mtese dodjoše pred Kaghehyi.

Već su jadra „Lady Alice" bila prepoznata, uzklici, hitci iz pušaka ozvanjahu se na obali; zastave se viju, crnci doskakuju od radosti: bilo je skoro dva mjeseca, da je Stanley bio ostavio svoj tabor i već su počeli sdvajati o tom, da će ga ikad opet vidjeti. Kilj se tiče dna: petdeset ljudi baciše se u vodu; prvi odnesu Stanleya iz ladje, metnu ga na ramena i nose ga oko tabora uz oduševljeni hura i poskakujuć veselo; Frank Pocock je takodjer tu; on poleti k svom vodji, u očiju mu se sjaji radost.

— Barker? upita Stanley: zašto ne dolazi da me pozdravi?

Lice Franckovo potamni:

— Jer je umro, gospodine Stanley.

Stanley ostavi s mjesta vesele čete, koje su ga okružavale, udje u kolibu i pozva Francka, da mu pripovieda, što se je dogodilo za njegova odsuća.

— Barker, reče mu ovaj. bio je zdrav do sredine travnja; u to doba navalila je na nj groznica njekoliko puta; lov na hipopotama i kupanje u hladnom jezeru proizvedoše u njem takvo stanje, da su svi napori, kojimi htjedoše opet ogrijati njogova uda, bili uzaludni; kao da mu se je krv bila stinula, i za dva sata bio je mrtav. Zakopali sma ga ovdje na obali.

Sva sila neugodnih viesti dočekala je Stanleya: njekoji od njegovih vodja bili su umrli od disenterije; drugi pokazivahu već njekoliko dana namjeru, da uteku; u kratko bilo je skrajnje vrieme, da se gospodar povrati. Al kako pomisliti, da se ekspedicija preveze u Ugandu? Magassa se nije više pokazao i dani prodjoše, a da ne dodje nijedan od čamaca, što ih je on imao priskrbiti.

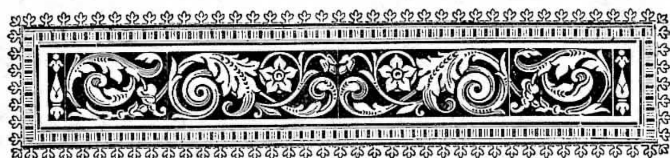
To bijaša za Stanleya nova doba neprestanih borba i briga; on prodje susjednimi krajevi, obdari obilno kralja Ukerehue-a i skupi napokon s najvećim naporom malo brodovlje, na koje ukrca dne 30. lipnja onih sto petdeset ljudi, mužkarce, žene i djecu, od kojih se je još sastojalo njegovo osoblje, k tomu sto devetdeset tovara tkanine, biserja, mjedene žice, osamdeset i osam vreća žita i trideset škrinja naboja, sav imetak svoje ekspedicije.

Al užasna oluja, koja skrha njekoliko čamaca, i krvava bitka izmedju njegovih vlastitih ljudi prisiliše ga, da se opet povrati; i istom 6. srpnja ostavi za posljednji put taj Kaghehyi, gdje se zla sreća kao prikovala uza nj.

Da opet dodje do Ugande, podnosio je još većih neugodnosti nego kad je išao onamo, osobito sa strane urodjenika iz Bambireha; nu baš kad bi možda već bio podlegao, dodje mu srećom pomoć, koju je Mtesa poslao za njim u potragu, s nalogom, da ga osveti, ako je sbilja ubijen, kako je to bio javio Magassa, da se izpriča, kako ga je kukavno ostavio na cjedilu.

I tako je Stanleyu uzprkos toliko kušnja pošlo za rukom, da usredotoči cielu svoju ekspediciju u državah Mtesinih, a bio je osvjedočen, da će mu podpora toga silnoga vladara biti od pomoći, da nastavi svoju zadaću.

VII.

Mtesa u ratu. — Mobilizacija u crnačkoj zemlji. — Sjajna vojska. — Bojevi, pobjede i porazi. — Trojanski konj. — Na puta do Muta Nzige-a. — Nevolje.

Stanley je namjeravao, da bez odvlake podje prema jezeru, što su mu ga naznačili na zapadu od Njanze, prema jezeru Muta Nzige, koje je htio iztraživati, da odkrije, ne spaja li kaka rieka to jezero sa Albert Njanzom, koja hipoteza nije još ni danas riešena, a ipak je osobito važna; ako ta dva jezera sbilja spaja, kako kažu Arapi, crvena rieka,onda bi Muta Nzige bio doista jedan od izvora Nilovih, onaj, što ga je Ptolemej označio na svojoj karti sa imenom „Palus occidentalis Nili".

Al kad je iztraživalac priobćio Mtesi tu svoju nakanu, tražeć od njega provodiče i pratnju, odgovori mu ovaj, da je to u tom času nemoguće, jer je baš htio započeti rat proti stanovnikom pokrajine Uvuma, koji su se bunili, uzkraćivali danak, pustošili obalu i pljačkali po okolišnih krajevih; a u Ugandi nije običaj dozvoliti putnikom nastaviti svoj put, dok car vodi rat; on još doda, čim se rat svrši, da će Stanleyu rado staviti na razpolaganje toliko vojnika, koliko god uzhtije, da dopre do Muta Nzige-a.

U oči toga obećanja odluči iztraživalac, da će čekati do svršetka rata i za to vrieme da će prisustvovati ratnim operacijam, koje su se imale zapodjenuti, da popuni svoje znanje o Mtesi i njegovom zanimljivom narodu.

Car bijaše pozvao pod oružje sto petdeset hiljada ljudi, uz to petdeset hiljada žena i isto toliko djece, bilo je dakle u carskom taboru dvie sto petdeset hiljada ljudi; prolaz te silne crnačke vojske pružao je nezaboravnu sliku.

Na čelu ukazuje se sa svojim legijom general, koji čuva granicu Unjoro-a: mlad je to i jak čovjek, snažno gradjen i hrabar kao lav; on je vrlo izkusan u ratu, zna se u njem kretati vrlo vješto, on je majstor u bacanju koplja, u njem su se sastala sva svojstva izvrstna vojnika; on drži pod svojom zapoviedi trideset hiljada osoba, toli boraca koli ljudi od pratnje; i put, koji je dan prije bio samo neznatna staza za koze, pretvorio se je iza prolaza te vojske, koja je hrlila u trknji, u široku cestu. Svi vodje, čak i oni, koji su privrženici izlama, uzčuvali su svoje ratno bojadisanje i svoje narodne fetiše; svaki je grozno namazan crvenkastim žutilom i ilovačom.

Zatim dolazi stari Kangau, koji brani zemlju ukraj Nila; razapetih zastava, uz zveket bubnjeva i trubalja koraca ponosno sa svojimi vojnici, koji su svi skinuli svoje obično odielo i omastili tielo i lice bielo, crno i crveno.

Iza njih sliede dvie hiljade ljudi od izbora, gibka tiela, brzih nogu, visoka uzrasta; vješti u baratanju s oružjem, zvekeću svojimi sulicami i trčeć dižu svoju divlju ratnu viku.

Iza njih dolazi brzim korakom tjelesna straža, oboružana puškami: dvie stotine sprieda, po stotinu sa svake strane ceste, dvie stotine straga: oni okružuju cara i nje-

govog vezira, zastave se viju, bubnjevi i trublje zveče; usred te veličanstvene pratnje ide Mtesa pješke, odkrite glave; odielo mu je od modrog sukna sa pjegami, a drži ga oko bokova crn pojas; kao što su si rimski carevi za triumf bojadisali lice crvenilom, tako se i Mtesino lice sjaji u živoj crvenoj boji. Pred njim stupa njegov vezir, odjeven liepim odielom od tamnosiva kašmira. Čini se, da je vezir tako nacifran i načičkan i da mu je ta prednost dana u svrhu, da se odvrati tko bi možda iz zasjede iza grmlja iznenada navalio na život carev. Nije sve ružičasto ondje u zanatu prvog ministra.

Iza tjelesne straže sliede legije, vodje na čelu, svaka pojedina se razlikuje svojom posebnom bubnjavom, koju urodjenici razaznaju; one idu izvanredno brzo, više kao vojnici, koji hrle u boj, nego kao vojska na putu; u ostalom je običaj crnaca, da u ratu uviek stupaju brzim korakom.

Prolaz trajao je već dva sata, kad dodje kraljevska kuća: mladi kraljevići i žene Mtesine, ovih na broju do pet hiljada; al nema ih više od pet sto, koje su njegove priležnice, a ostale čine službu. U ovom pogledu kao da je ukus Mtesin bio vrlo različit od evropejskoga: od ovih pet sto žena nije ih bilo više od dvadeset, koje bi bile dostojne pogleda udivljenja sa strane biela čovjeka, koji se nješto razumije u ljepotu, i sigurno nije ih bilo više od tri, koje je bilo vriedno više puta pogledati. U ovih je bila boja jasno crna, nos ravan, ustne tanke i oči velike, sjajne; u pogledu stasa i drugih ženskih dražesti bile su savršene, „vitke kao paome i liepe kao mjesec“. U njih je bila samo jedna pogreška, njihova kosa, koja je bila kao kod ciele crnačke pasmine: kosa kratka i kovrčasta; u svakom drugom pogledu predstavljale su

sigurno u njezinom savršenstvu žensku ljepotu središnje Afrike. Ipak se Mtesi ne svidjaju bolje niti jednako kao druge žene, koje su mesnate, mastne kože, plosnata nosa: kod crnaca kao u iztočnih zemljah vriedi krupnost, dapače tustoća za ljepotu.

Pred haremom Mtesinim i iza njega išla je hiljada suličara; zatim stupaše stric vladarov sa cielom svojom pratnjom; pravi Salamun, što se tiče zakonitih i drugih žena; al kažu, da je to kod njega pusta spekulacija: zna se, da u Africi svaka žena ima zaista svoju trgovačku cienu, ona je uložak, koji se po volji mienja za drugu svakovrstnu robu, marvu, tkanine, staklena zrna ili puške.

Kad je prava vojska bila prošla, dotrčaše sa svih strana druge legije vazala, saveznika, koji uvećaše redove te ratne sile; rekao bi da se valovi plime dižu i sve većma nabujaju. Kad je zalazilo sunce, bila je vojska udobno smještena u trideset hiljada presvodjenih koliba, medju kojimi se dizahu amo tamo veliki čunjasti krovovi, označujuć stanove vodja. Što se tiče Stanleya, Mtesa mu dade sagraditi više stanova pokraj velikog puta, koji je vodio u glavni tabor. Ta mobilizacija bila je provedena u svih svojih sitnicah kao čarolijom.

Neprijateljske čete bile su skupljene na otoku Innghira; njihova namjera bijaše, da prisile Mtesine ljude na pomorsku bitku, a ta taktika bila je izvrstna, jer su Vuavume izvrstni brodari, dočim se vojnici ugandski ne tuku dobro na vodi. Ipak bijaše Mtesina bojna osnova, da se dočepa otoka Innghira; njegovo brodovlje, usidreno izpod tabora, brojilo je tri sto dvadeset i pet čamaca razne veličine; za velike na broju ih sto, trebalo je po petdeset veslača; za druge po četrdeset do dvadeset; k tomu je svaka ladja nosila barem jednak broj vojnika.

Prva kreševa bila su kobna za oružje Mtesino; u svojih lakih čamcih pustiše se Vuavume kao krokodili na brodovlje ugandsko i zaplieniše svaki dan po njekoliko ladja, poubiv mnogo ljudi.

Mtesa bijaše biesan, te zatraži savjeta u Stanleya. Ovaj ga dovede na pomisao, da sagradi cestu sve do otoka, a to se je dalo oživotvoriti, kad se razpolaže sa toli znatnim množtvom ljudi; oni započeše posao i natrpaše kamenja i stabala do šestdeset hvati daleko, nu kad je čar novosti bio prošao, popusti marljivost i djelo ostade nedovršeno. Mtesa posla sada poslanike Vuavumam, da im predlože uvjete mira; al neprijatelji odsjekoše glave kraljevim izaslanikom i rugahu se sa svog otoka njegovom biesu.

U taj čas izumi Stanley za Mtesu trostruki čamac, koji je na Vuavume djelovao poput trojanskog konja: on sveže šibami i granami tri od najvećih piroga i sagradi na taj način tajinstvenu spravu, koja je sadržavala u sebi dvie sto ljudi nevidljivih, a koja se kretala a da se nije vidjelo kako; taj putujući šamac mogao je odoljeti najbjesnijom navalom ljudi oboružanih sulicami, ali imao je poglavito širiti spasonosan strah i trepet u redovih neprijateljskih.

Tako je i bilo. Vuavume u strahu skupiše se u vieće; oni si rekoše, da ta silna neman, kakva se još nije nikada vidjela na jezeru, mora da sadržaje u sebi nješto djavolskog i da su se bez dvojbe duhovi odlučili za Mtesu. Sada se ovomu okrene sreća, i Vuavume, koji su bili na sve spremni pod uvjetom, da ta ploveća neman okrene natrag, poslaše svom vladaru danak, što su mu ga dugovali. Rat se svrši tako i obje vojske okrenuše svaka k svojoj kući.

Kad se povratiše u glavni grad, podsjeti Stanley

Mtesu, da mu je obećao pratnju, da dodje do jezera Muta Nzige: kralj privoli sada da iztraživalac krene dalje i dopusti mu, da si može od poglavara ugandskih izabrati koga želi da bude zapovjednikom toj pratnji.

Stanley izabra mlada generala, o čijoj se je hrabrosti bio osvjedočio prigodom obsada Innghire, i koji je imao sobom povesti svoju legiju, jaku dvie do tri hiljade suličara, a taj je broj bio više nego dovoljan, da makne sve zapreke, što bi ih ekspediciji mogao stavljati na put kralj Unjoro-a, koji je baš onda bio u ratu s Gordon-pašom.

Taj se general zvaše Stambuzi, a bijaše mlad čovjek od tridesetak godina, koji je, kako su mislili svi, bio dostojan povjerenja bielog čovjeka; ipak Mtesa na molbu Stanleyevu pozva preda se budućega zapovjednika i kazivaše mu ovako:

— Moj gost polazi prema Muta Nzige-u; on me je zamolio, da tebi dadem zapovjedničtvo njegove pratnje; sada slušaj: sve što ti kaže bieli čovjek, mora se izvršiti kao da sam ja sam to rekao; i ako se povratiš bez pisma od njega, umriet ćeš. Rekoh.

U toj se sgodi pokaza podmuklost i prevejanost afrikanska u svojoj pravoj slici: Stambuzi, ponizan i podložan pred svojim carem, preuljudan prema Stanleyu, dok su još bili u Ugandi, posta malo podalje drzovit, silovit, osoran i k tomu još kukavan i plašljiv.

Iza prvih dana puta gradio se je kao da je kralj, uredio je svoj dvor, svoj burzah, primao je Stanleya kao što bi Mtesa sam; iztraživalac nije se mnogo obazirao na ovu sićušnu taštinu, koja bi se možda odkrila i u bielih ljudi kao što se je očitovala u tom crncu; ali kad

dodjoše na kraj puta, do Muta Nzige-a, postali su odnošaji kud i kamo ozbiljnijimi.

Zaboravio sam reći, da je valjalo proći kroz glasovitu zemlju Unjoro, ako se je htjelo doprieti do jezera. Čitatelji neka zapamte, da će se to ime spomenuti, kad će se raditi o ekspediciji Stanleyevoj u pomoć Eminpaši; to je doista isti narod Unjoro-a, koji se danas kao onda opire na svaki mogući način, da stranci ne dodju na njegovo zemljište, te im ni ne dopušta, da gaze po njegovom tlu, da proučavaju susjedne krajeve.

Jaka pratnja, koja je branila Stanleya, zaprieči ipak zlo: nitko ne navali na nj cielim putem; al urodjenici bijahu ostavili zemlju, stanovi bili su prazni, hambari bez hrane, bunari bez vode, i neprijateljstvo očitovalo se je ovako na najjasniji način.

Napokon dodjoše do jezera. Al ovdje se podigoše nove potežkoće i makar da onaj kraj nije baš bio dio Unjoro-a, ipak urodjenici na pomirljive rieči Stanleyeve odgovoriše ovako:

— U našoj zemlji nije običaj primati tudjince; dolazak vaše ekspedicije nije nam po ćudi; mi smo odani podanici kralja od Unjoro-a, koji vodi rat sa bielimi ljudmi, sa Gordon-pašom i s Egipćani; kako se usudjujete doći u ovo kraljevstvo i nadati se, da ćete u njem naći mir? Vaše su rieči sladke kao med, al mi ne vjerujemo, da su vam namjere dobre. Pripravite se, da sutra navalimo na vas.

To ponosno ratno očitovanje baci smutnju med ljude i Stambuzi skupi vrhovno vieće, u kojem poglavice jednodušno odlučiše, da se povorka ima svakako povratiti natrag; s druge strane izaslanici Stanleyevi izviestiše mu sliedeće glede toga, da li se može doprieti do vode jezera: „Kod prve luke obala je visoka do petdeset stopa, a bez vrlo dugačkih i vrlo jakih užeta bit će težko spustiti ladje preko ovih hridina; urodjenici, kad se vraćaju sa svojih sajmova, povlače do gore svoje vreće sa solju, umotane u volovske kože; nije dakle moguće, da čovjek uzlazi ili silazi sa tih hridi sa tovarom na ledjih, jer su mu nuždne njegove dvie ruke, da se drži ili da se penje; na posljedku na obalah jezera ne mogu se naći nego slabi ribarski čamci, koji su nesposobni prenositi cielu ekspediciju.

Te viesti zajedno sa naviještenim bojem, koji im je prietio, probudiše u čitavoj karavani živu želju za povratkom; ipak se Stanley boraše energično proti odluci Stambuzijevoj i drugih poglavica ugandskih, prietio im se je srčbom Mtesinom, ako ne idu za njim, al sve uzalud; sutradan udarahu bubnjevi u znak povratka. Ekspedicija Stanleyeva bijaše prisiljena, da sliedi za ljudmi Stambuzijevimi, al čim izadjoše iz zemlje Unjoro, gdje su bili u pogibelji, da će biti napadnuti, odieli se iztražavalac od te nevjerne čete, koja je osujetila njegov put do Muta Nzige-a; on se zaputi prema Nilu Aleksandri, gdje se je imao sastati sa drugim vladarom isto toli čudnovatim, s dobrim kraljem Rumanikom.

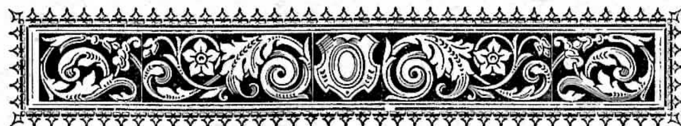
Što se tiče Stambuzi-a, ovaj se nije usudio doći pred Mtesu, i imao je pravo: kad je car saznao za njegovo nedjelo, obuze ga žestok gnjev.

— Vidite, povikne, kako sam osramoćen u očiju bielog čovjeka! Prvi je put Magassa, vodja moje mornarice, ostavio mog gosta na valovih jezera i na milost i nemilost našim neprijateljem, ljudem iz Bambireha; danas opet Stambuzi kukavno bježi izpred vojnika Unjoro-a, naših vječnih neprijatelja!

Iza toga naloži kriesećim se okom poglavici svoje tjelesne straže, da mu dovedu Stambuzi-a u okovih, a to se i učini, te general, svrgnut s časti, u nemilosti, ponižen, svrši svoje dane u užasnoj uzi.

Mtesa pisa sada Stanleyu, neka se povrati, obećavajuć mu cielu vojsku, ako hoće; al iztraživalac je imao drugih osnova; on upravi na velikog cara ugandskog najsrdačniju zahvalu, al dalje ne doprieše njegovi novi odnošaji s njime. Odsada imala je njegova ekspedicija biti podvržena samo njegovoj volji, i on samomu sebi zada rieč, da ne će više podložiti svoju osobu, svoje vrieme ni svoje osnove mušicam, moći ili blagohotnosti ma kojeg vladara.

IX.

Kod dobrog kralja Rumanike. — Opet Mirambo. — U Udjidji-u. — Za pretragom. — Legenda jezera Tanganike.

Sada je Stanley dakle prama Nilu Alexandri, inače zvanom Kaghera, upravio svoj put: htio je, da ga temeljito prouči, da protraži, odakle dolazi voda te rieke i da se osvjedoči, da li iztiče iz jezera Victorija Njanza, komu je ona po njegovom sudu glavnim pritokom.

U njegovih pretragah pomagao mu je u velike vladar one zemlje, kralj Rumanika, koji sazva njemu za volju pravi geografski kongres; ništa čudnijega nego mnienja kadkad smiešna, često fantastična, skoro uviek protuslovna ovih urodjenika o znanstvenih pitanjih! Ipak se u tom obično nadje za iztraživaoca kakva ubaviest trag, znak, kojim se zna okoristiti, a često ga dovodi do cilja.

U ostalom baš protivno od toga, što se u obće nalazi u crnaca, koji ne shvaćaju, da znanstvena pretraga sama može voditi putnika i naplaćivati ga za njegove muke i troškove, Rumanika je očitovao najživlji interes za Stanleyev rad: kad bi ovaj govorio, prignuo bi se kralj k njemu požudnom pozornošću; i iza svakog pitanja, kad bi se radilo o tom, da se razjasni koja dvojba,

hipoteza, brzo bi vladar poslao po čovjeka, koji je bio najbolje upućen, i izpitavao bi ga sam o priepornih točkah. On je svaki čas uvjeravao, da je za nj nenadana sreća, što ima biela čovjeka u svojih državah, i dao je voditi svog gosta k jezeru, obalam, goram, izvorom tople vode, k svemu, što je moglo zanimati putnika; Rumanika je svakako idealan crnac i boravak Stanleyev na njegovom dvoru, koji je trajao mjesec dana, bio je plodan koristnimi i važnimi dokazali za riešenje velikog problema o izvorih Nila.

Od ovoga časa imao je put Stanleyev poći drugim pravcem. Već više od godinu dana bio se je posvetio pretraživanju najjužnijih izvora Nila; on je bio oplovio Victoria Njanzu i sam sa Speke-om mogao je tvrditi, da ta neizmjerna vodena pučina nije nego jedno jedino jezero, dočim su Livingstone, Burton i drugi pisali, da ih ima pet; on bijaše prošao pješke na stotine milja sa sjeverne obale Victorije, pretražio zemlje graničeće o Muta Nzige i odkrio rukav ovog potonjeg jezera, te ga okrstio Beatričinim zaljevom; ne mogav nastaviti svoje pretrage u tom kraju, bio je pošao prema Nilu Aleksandri, te sliedio ga do pol njegova toka, nu zaprečen od urodjenika, da podje dalje napried, bijaše odlučio reći s bogom zemljam u području Nila i okrenuti prema Tanganiki.

Ta promjena puta navela ga je, da odkrije Kongo!

Bio je jedno deset dana na putu prema Tanganiki, kad sazna, da se približaje Mirambo, koga je, kako se čitatelj sjeća, bio upoznao na ne baš ugodan način prigodom svog prvog puta. Uz pomoć svojih Ruga-Ruga lovio je divlji vladar u ovoj okolici slonovu kost i robove; on dade upitati Stanleya, da li je bieli čovjek još njegov neprijatelj, ili da li mu hoće poručiti njekoliko rieči mira.

— Recite Mirambu, odgovori Stanley, da ga jako želim vidjeti; kad sam postao prijateljem Mtesi, Rumaniki i svim kraljevom, što sam ih našao na svom putu, biti će mi milo, da imam za prijatelja i Miramba.

Sutradan se predstavi strašni crnački poglavica sa pratnjom Ruga-Ruga; Stanley tvrdi, da je taj posjet promienio sve predstave, što ih je prije gojio o tom kralju, koji se je sam označivao razbojnikom. Iztraživalac pitao se je sam, da li je to sbilja Mirambo, koji mu se je tu pokazivao kao čovjek bez velikih zahtjeva, bezazlena izraza i miroljubivog ponašanja; sav život, sva se djela Mirambova doista slabo slažu s tom slikom.

Stanley s njim promieni krv. Oba nova prijatelja sjedoše lice u lice jedan prema drugomu na ćilim, vodja pratnje poreže jednog i drugog u desnu nogu, uze od svakog po njekoliko kapi krvi i prenese ih od jednog na drugog, zatim povika jakim glasom:

— Ako tko od vas odsada izdade bratimstvo, koje vas ujedinjuje, progutao ga lav, otrovala ga zmija; ogrkla mu hrana, ostavili ga prijatelji, izpalila mu se puška u ruci i ranila ga, proganjalo ga do smrti sve, što je rdjavo!

Iza te ceremonije izmieniše darove i dva brata se razstaviše kako su najljepše mogli; Stanley ne vidje više Miramba od ovo doba; al njekoliko godina kašnje navali unjamuesijski kralj razbojnik, vjeran svojim gusarskim običajem, na naše karavane i ubi Cartera i Cadenheada u zemlji Pimbue.

Stanley podje dakle ravno prema jezeru Tanganika i stigne dne 26. svibnja u Udjidji, ondje, gdje je četiri godine prije našao Livingstone-a.

Divna li pogleda! Nebo je čisto plavo, i uspavalo jezero zrcali vjerno njegovu krasnu boju; ni dašak ne

nabire površinu vode; s lieva i s desna paomini i figini gajevi, pred sobom vidiš red visoke trstike, koju nadvisuju ravni krovovi Ugoya i čunjaste kolibe Kahuele-a; volovi dugih rogova napajaju se na vodi, magarci jure amo tamo drečeć u sav glas; koze, ovce i psi planduju po trgu, oko kojeg se redaju arapski tembe-i, čvrsti prostrani stanovi, sagradjeni na sbijenoj zemlji sa širokimi i svježimi verandami; paome, dinje, granati, banane dižu iznad ovih kuća svoje vitke grane i svoje lišće, čije se zelenilo harmonički odbija od sivkastosmedje boje zidova i plotova.

Sajam udijdjijski vriedi, da se napose spomene, jer je jedan od najvažnijih u cielom kraju. On se obdržaje svaki dan i sve zemlje u okolici donose ovamo svoje proizvode: jedan donese sorgho, sesam, grah, pilad, koze, ovce s dugimi repovi, maslac i jaja: drugi zelene i zrele banane, nadalje se tu prodaje željezna žica, prstenje, željezne narukvice; zatim još suhi maniok, suha riba, biele vrlo male ribe, kojimi obiluje jezero, sol, vrhanj, orasi, patate, jabuke, povrće, dinje, krastavci; što se tiče urodjenika udjidjijskih, oni prodaju osobito robove, frižke ribe, slonovu kost, pletene košare, ribarske mreže, sulice, lukove i strelice; umjesto novca služi im valjkasti biser od pol palca duljine, biser od bielog i crnog porculana, koji naliči komadiću od kamiša.

Najbogatiji posjednik u Udjidji-u je Arapin imenom Muini Kheri i njegov imetak se sastoji u sliedećem: po prilici sto dvadeset robova obojeg spola, osamdeset pušaka, dvie hiljade osam sto funti slonove kosti, dvie kuće, jedno polje sa žitom, jedan potok, devet čamaca s vesli i jadri, četrdeset komada velike marve, dvadeset koza, trideset svežanja tkanine, dvadeset vreća biserja, tri sto petdeset funti mjedi, dvie sto funti željezne žice, a sve

to vriedi ondje do 90.000 franaka. Imetak drugih Arapa u Udjidji-u — a ima ih vrlo mnogo — mienja se od 500 franaka do 15.000 franaka; oni drže u svojoj ruci faktično bogatstvo i moć zemlje.

Što se tiče urodjenika, oni su okretni brodari, vješti ribari, i sprovode vrlo radin život; pravi amfibiji, valja ih vidjeti, kad ih oživljuje svježi jutarnji vjetar ili kad se nadaju obilnu ribolovu, onda lete preko jezera kao vodene ptice, barataju stojeć svojom tiesnom pirogom, koja ih jedva drži, tjeraju čamac u sve pravce, idu naprięd, uzmiču, vrte se, prevale se, nestanu u vodi i opet se nadju u ravnotežju u svom čamcu, prije nego što čovjeka uhvati strah od tolike smjelosti!

Stanleyeva svrha, kad je opet pošao k jezeru Tanganika, bila je ta, da pomnjivo obadje njegov obod sa zapadne strane, te da se osvjedoči o tom, da li ta silna voda nema nikakog iztoka; Cameron, koji je malo vremena prije bio ovdje, naginjao je nazoru, da ga ima, i označio je kao iztok jezera rieku Lukuga, koja teče prema zapadu i koja je pritok rieke Livingstone; Stanley mislio je naprotiv, da se to veliko jezero nikad ne izlieva, i ta pomisao se je učvrstila u njegovu duhu, jer je opazio sliedeće: tri paome, koje su u mjesecu studenom god. 1871. bile na trgu udjidjijskom, bile su god. 1876. u jezeru sto koraka od obale, i obala, gdje se je Stanley prigodom svog prvog puta šetao sa Livingstone-om, bila je pokrita vodom u širini od dvie sto stopa. Ako površina ovako raste, govorio si je s razlogom, onda jezero nema iztoka. Istinabog da u tih ekvatorijalnih krajevih, gdje je vegetacija toli bujna, mogu rieke biti za čas zatrpane čitavim brdom papyrusa; voda onda uzalud hoće da sruši te ograde, a često si traži novi put.

*

Bilo tomu kako mu drago, Stanley vidje, da mu se hipoteza potvrdjuje: on pretraživaše pomno obod Tanganike, skupi dosta ubaviesti sa strane urodjenika, podade se neprestanom promatranju, i steče uvjerenje, da je voda jezera zadnjih godina očito rasla i da joj ne može biti nikakog iztoka. Arapi udjidjijski uvjeravahu sa svoje strane, da već trideset godina Tanganika sve više nabujavao da su prije bila polja s rižom, koja su danas u jezeru tri milje od obale i da im svake godine nestane po novi komad njihovih polja.

Bila je u ostalom dosta čudna ta legenda velikog jezera, kako ju pričaju udjidjijski ribari.

Ima tomu dugo, dugo, pripoviedaju, da je na mjestu, gdje je sada Tanganika, bila neizmjerna ravnica, gdje su stanovali razni narodi, koji su imali velika stada krava i koza.

U toj ravnici bio je velik i liep grad, opasan visokom ogradom. Sve kuće u tom gradu, kao što je onda bio običaj, bile su okružene velikimi plotovi od štapova, a marva je bila u dvorištih preko noći, da se čuva od divljih zvieri i od tatova.

U jednoj od tih kuća živio je sa svojom ženom čovjek vlastnik dubokog izvora, iz kojeg se je izlievao liep potočić, odakle se je napajala marva iz susjedstva.

U tom bunaru za čudo bilo je vrlo mnogo riba, koje su mužu i ženi davale obilnu hranu; nu posjed tog blaga bio je skopčan s najvećom tajnom, tako da nije nitko izvan obitelji znao za nj. Predaja, koja je prešla od otca na sina, govorila je, da će onaj dan, kad jedan od njih pokaže bunar kojem strancu, obitelj biti uništena.

Nu dogodi se, da je bez znanja muževa žena ljubila drugoga čovjeka iz grada, i budući da joj je ljubav

sve više rasla, odniela je tomu čovjeku njekoliko riba iz čudotvornog bunara. Meso njihovo bilo je toli sladko i sasvim nješto novo, da je ljubovnik htio znati, odakle su. Dugo vremena opirala se je žena od straha pred užasnimi posljedicami, napokon uzprkos njezinog štovanja pred božanstvom i straha pred muževom srčbom, obeća mu, da će mu odkriti tajnu.

Jednog dana morao je muž odputovati: prije nego što je pošao na put, preporuči ženi strogo, da pripazi na kuću i na sve što je u njoj, osobito da šuti o bunaru, da ne pripusti stranca u dvorište i da ne ide čavrljati k susjedom, dok je on odsutan.

Žena naravno obeća, da će poslušati. Al muž bijaše jedva odputovao, kad ona dotrča k svomu ljubovniku te mu reče:

— Moj muž je otišao na put, koj će trajati njekoliko dana. Ti si me često pitao, odkale mi to sladko meso, što smo ga zajedno jeli; hodi, saznat ćeš to sada.

Njezin ljubovnik, sav radostan, podje za njom.

Oni udjoše sada u kuću, gdje ga žena podvori zoggom (paomovo vino), marambom (bananovo vino), ugali-om (vrst juhe), kukuruznim brašnom, paomovim uljem začinjenim paprom, i množinom riba.

Iza ručka reče joj ljubovnik:

— Sad smo jeli i pili, evo nas sitih. A sad mi pokaži, odakle ti to divno meso, koje je toli bielo i sladje od ovčijeg, kozjeg ili kokošjeg mesa.

— Hoću, odgovori ona, jer sam ti obećala i jer te žarko ljubim. Al to je velika tajna, i moj muž mi je strogo naložio, da je ne kažem nijednom ljudskom biću, koje nije od obitelji. Ti dakle, dragane moj, o tom ne smiješ govoriti nikomu, ti me ne ćeš izdati, jer bi nam se dogodila nesreća svima.

— Ne boj se, moja će usta biti zatvorena i moj će jezik biti svezan.

Digoše se. Ona ga povede u dvorište, koje je bilo pomnjivo okruženo visokom ogradom, i primiv ga za ruku, uvede ga u nj; ovdje mu pokaže okrugao ribnjak pun bistre vode, koja se kuhajuć dizaše iz dubine.

— Pogledaj, reče ona; evo našeg čudotvornog bunara. Zar nije liep? Ovdje su ribe.

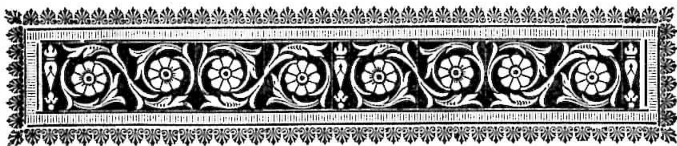
U svom životu ne bijaše ovaj čovjek vidio što slična, jer u cielom kraju nije bilo potoka osim onog, koji je izticao iz ovog bunara. Veselje njegovo bijaše toliko, da je sjeo kraj vode i gledao, kako se ribe koprcaju, skaču, jedna drugu proganjaju, zarone i opet dodju na površinu, pokazuju svoj trbuh s bielimi ljuskami, svoje žive boje i nestaju u dnu izvora. Nikad, nikad nije uživao tolikog veselja.

Najednom se riba odvažnija od drugih približi, a čovjek izpruži ruku, da ju uhvati ... Ah! to je bio konac svemu! Božanstvo bilo se je razgnjevilo. Zemlja puče, ravnica se uvali kao silan lievak; bunar prekipi i napuni tu uvalu, koja se je bila stvorila u zemlji. I danas na mjesto umiljate ravnice, sela, zelenih polja ne vidiš nego neizmjernu vodu, Tanganiku; svi ljudi propadoše, kuće, vrtovi, stada, sve proguta voda. Sam muž one žene nije poginuo. Kad se povrati sa svog puta, ugleda to veliko jezero na mjestu, gdje je bila njegova zemlja i razumje, da mu je žena izdala tajnu bunarovu, i dugo je bludio naokolo, dok mu se božanstvo vode ne smilova, te mu udane pomisao, da sagradi na tih obalah novi grad, i to Udjidji.

To je legenda starog Tanganike, kako ju pričaju u svojih pjesmah brodari velikog jezera, a slušaju ju crnački maloši, kad na večer na povratku od sajmova u okolici čamci hite, da uz napor vesala i razapetih jedara dodju u luku.

Iztraživanja Stanleyeva na jezeru Tanganika spadaju medju najvažnije faze njegovog puta: uz strpljivost i neumornost, koja nije pred ničim klonula, pretraživao je sa svojom malom ladjom „Lady Alice-om“ sve kutove, sve zakutke, luke, zaljeve, najmanje zavoje obala, proučavajuć struje, narav vegetacije, smjele oblike granita, promatrajuć gibanje vode, mjereć sveudilj budna oka, i hvatajuć od urodjenika kaku iskru istine izsred njihovih priča, njihovih narodnih pjesama; iz svega toga izvukao je zaključke, pred kojimi bi se valjalo pokloniti bez prigovora, da ih ne oprovrgava muž, komu nitko ne poriče naučnog ugleda, pomorski poručnik Cameron, koji je prvi obašao obod velikog jezera, te mu izrično označio kao iztok rieku Lukuga.

X.

Na put! — Manjema. — Njangue. — Ugovor sa Tippo-Tipom. — Lice ili naličje. — Kroz šume. — Razočaranja.

Kad se Stanley, pretraživ jezero Tanganika, povrati u Udjidji, nadje u žalostnom stanju onaj dio svoje karavane, što ga je bio ostavio ondje pod nadzorom Francka Pococka: ovaj potonji bolovao je jako na groznici, pet Zanzibaraca bijahu podlegli kozam i drugih šest bili su opasno bolestni; k tomu kao da je moral ljudi bio nizko pao; većina njih bila je odlučna, da pobjegne čim prije, jer i najsrdačniji izgubiše glavu, kad im Stanley priobći, da će krenuti u Manjemu, gdje su bili sigurni, da će ih pojesti kanibali.

Stanley stvori energičnu odluku: on sabra svoje ljude, skupi trideset i dva njih, u koje je imao najmanje povjerenja i ukrca ih pod dobrom stražom, da se prevezu na zapadnu obalu jezera; zatim od sto trideset dva člana, od kojih se je sastojala ekspedicija, samo tridesetorica sačuva svoje puške; s razlogom je Stanley volio izgubiti makar njekoliko ljudi slabih, bez vriednosti, plašljivih, nego samo jednu pušku.

Kad dodjoše na drugu obalu jezera, započeše ljudi iznova ponestajati, al Stanley dade nemilice proganjati

bjegunce i odsudi ih na stroge kazne; njegova energija svlada na posljedku kukavštinu njegovih ljudi i od tog časa uzdrža se prilično cjelokupnost karavane, makar da su grozomorne priče kolale okolo o zemljah, kroz koje je imala putovati.

Sve što se čovjek više udaljuje od jezera Tanganika u pravcu prema Manjemi, pokazuje narav pogled dražestan i u isti čas veličanstven; obronci nježno zavinuti razstavljaju doline, koje se nanizuju; brežuljci se dižu usred kotlina; gorske kose, na daleko protegnute, zatvaraju obzorje, a pojedini bregovi začaravaju oko svojom raznolikošću. Sve je to odjeveno zelenilom raznih boja, svježih i živih; brežuljci su puni cvieća, a iz dolina se diže miomiris; pećine, stabla su obrasla bršljanom, nakićena mahovinom; svuda je zemlja plodna. To ipak nije vegetacija nježna i baršunasta kao po tustih ravnicah flandrijskih i škotskih; ne, biline su ovdje tvrde, oštre kao noževi, šiljate kao igle; trstika je slična bambusu po uzrastu i po oporosti; bršljan je dugačak i debeo kao uže; trnje je poput ocjelnih čavala, lišće na drveću je do sto stopa nad zemljom.

U Manjemi je narav strašna i liepa; čovjek ju gleda s udivljenjem i strahom: u jeziku te zemlje znači rieč „šuma“ sama nješto većega nego drugdje, zapletenu junglu, neprodirno drveće usred guste šume, a na to se ondje obično i nailazi.

Što se tiče urodjenika, opaziti je u njih raznih osobitosti: oružje im je kratka sablja u drvenih koricah, na kojih vise željezni ili bakreni zvončići, dosta slična onim, koje čovjek vidi u Onitshi na Nigeru, laka sulica i silni drveni štitovi, veliki kao vrata. Odielo im je uzka pregača od antilopine kože ili od travne tkanine; čunjići,

čvorovi, pločice od ilovače rese njihovu bradu i kosu; njekoji si medju rogove od tvrde zemlje na glavu; drugi, koji su još taštiji, pokrivaju si glavu kapom od blata.

Žene imadu u opreci sa skoro svimi crnkinjami obilnu kosu; spreda ju načičkavaju slamom, tako da ima oblik kao od šešira; stražnja kosa spušta se slobodno i pada kadšto do pojasa u valovitih pramovih; s velikom košarom na ledjih idu te žene k potokom i baram loviti ribe ili idu tražiti drva za ogriev i nose ga u škafu, koji je remenom pričvršćen uz njihovo čelo.

Makar da urodjenici shvaćaju dužnost gostoljublja i dozvoljuju tudjincem slobodan pristup u svoje stanove, u mnogih mjestih pobjegoše manjemske žene u očigled ekspedicije: bez dvojbe su prije patile od Arapa, te su se s razlogom bojale karavana; Stanley je bio obaviešten o toj neprijaznosti, i nije dozvolio nijednom trgovcu udjidjijskom, da ga prati, makar da su ga mnogi za to molili; do Njangue-a išao je iztraživalac sam sa svojimi ljudmi i mogao si je čestitati na toj odluci.

Napokon iza njekoliko sgoda i nesgoda neizbježivih kod ovakih puteva u nepoznatih krajevih dodje najednom do mjesta, gdje se sastaju rieke Lualaba i Luata. Neizmjerno ga oduševljenje obuze, kad je gledao tu veličanstvenu rieku. Tajna, koju je narav skrivala već toliko stoljeća i kojom se je bavio sav znanstveni sviet, čekala je ovdje, da se odkrije. Na 220 milja Stanley je sliedio jedan od izvora Livingstone-a do njegovog ušća; sad je imao pred očima rieku samu: njegova zadaća bijaše samo, da se njom spusti do mora.

Put je napredovao brzo i provodič izrazivaše svoje zadovoljstvo u značajnih pjesmah, a ciela četa, mužkarci, žene, djeca, pjevala je pripjev. Al se je sada koracalo! Kaki koraci! Kolika dobra volja u hodanju!

— Brže, prijatelji, brže, neka Arapi u Njangue-u znadu, kaki ste momci!

I bez ikake zapovjedi natjecali su se ljudi, tko će ići brže; preko gora i dolina, prešav preko rieke Uzure, zatim preko Lulinudi-a, ekspedicija dodje lakim korakom u Njangue, u veliko trgovačko središte Arapa u središnjoj Africi.

Ovdje se Stanley prvi put sasta sa glasovitim Hamed-ben-Mohamedom, drugčije zvanim Tippo-Tip, koji je odsada igrao veliku ulogu u odiseji velikoga iztraživaoca.

Tippo-Tip je čovjek visoka uzrasta, mlad, crne brade, brzih i gibkih kretnja, uzor snage i energije; koža mu je kao u crnaca, al lice je razumno i liepo, oči zažmiruju nervozno, a zubi su krasni, savršena oblika i sjajno bieli. On pripada jednom riečju onoj smedjoj pasmini, koja je u rodu s egipatskom, al se ipak jasno očituje arapski tip: a u taj čas se već miešala crnaćka krv sa kušitskom pasminom.

Robstvo je naime dvosjekli mač, koji uništuje porieklo Arapa tim, što ih za uviek izrodjuje, te tim sigurno više škodi njihovim životnim interesom nego što će ikada tursko gospodstvo i upliv evropejski. Mlada Afrikanka, ugrabljena svojoj obitelji i prodana na sajmovih u Omanu, Jemenu, Hedjazu skupo plaća svojim potlačiteljem svoju otmicu; biela se krv arapska ne može obnoviti, izcrpljuje se, a uz ovo neprestano križanje sa snažnom crnačkom pasminom ova ju neosjetljivo zaokupljuje.

Borba je nejednaka, jedno će ubiti drugo: zagrljaj Hamov zagušit će sina Semovog, oskvrnjena robinja ni ne znajuć će se osvetit na svojih gospodarih, dajuć im doskora samu crnu djecu kao što je ona.

Ovo će biti kazna*)!

Tippo-Tip pokazuje jasan primjer toga, kao i sam sultan Zanzibarski, kao i svi Arapi onih krajeva.

Kao čovjek dobro uzgojen pozdravi on Stanleya i čučne oko u oko s putnikom na rogožinu i jastuk, što su ga bili donieli njegovi robovi; zatim promatraše dugo bielog čovjeka onim pronicavim pogledom, koji kao da traži misli iza glave.

I Stanley sa svoje strane proučavaše njega i dodje do zaključka, da ima pred sobom znamenita čovjeka, najznamenitijega možda, koji se može naći u središnjoj Africi; taj se Arapin odievaše vrlo pomno, nosio je odielo neoskvrnjeno bielo, sasvim novi fes, pojas od suratske svile i prsten, ukrašen krasnim srebrnim filigranom.

Već je Tippo-Tip prije pratio Camerona kroz te krajeve; nesrećom nije englezki pomorski poručnik mogao nastaviti svoj put prema sjeveru, pa je tako prošao kraj Konga, a nije ga mogao odkriti; nitko bolji od arapskog poglavice nije dakle mogao ubaviestiti Stanleya o tih zanimljivih krajevih zastrtih još tajnom. Ubaviesti, što mu ih je dao, potvrdjene u ostalom od drugih Arapa, dokazivahu da je problem bio još netaknut onako, kako ga je bio ostavio Livingstone, kad je glasoviti putnik, nemogav nastaviti svoj put, ostavio Njangue, da se više onamo ne povrati.

Po Tippo-Tipu odustao je Cameron od toga, da dalje silazi tiekom Lualabe, sbog česa nije odkrio Kongo, jer prvo nije našao dovoljno čamaca, zatim jer su urodjenici „Šume“ (Mitamba) neizmjerno neprijatni spram stranaca; to je i bio razlog, zašto nije Livingstone s ove strane nastavio svoja znamenita iztraživanja.

*) Gledaj: „Les Arabes dans l' Afrique centrale“, par Adolphe Burdo, E. Dentu, Paris.

Stanley zamoli Tippo-Tipa, neka ga prati sa svojimi ljudmi; al Arapin nije imao nikakog razloga dieliti njegovo oduševljenje, i odgovori mu hladno:

— Ako se bielim ljudem svidja, staviti na kocku svoj život, to nije razlog, da i Arapi učine isto tako. Mi putujemo polako, mi idemo napried malo po malo, skupljajuć slonovu kost i robove, i to traje kod nas po godine; vi bieli ljudi, vi se ne brinete nego za rieke, jezera, brda i trošite svoj život bez razloga i svrhe. Pogledajte tog starca, kojeg vi nazivljete Livingstoneom i koga smo vidjeli umrieti u Bissi: što je on tražio toli dugo, dvadeset i pet godina što je bio u Africi? On se nije obogatio, on nam nije nikad ništa darovao, nije kupovao slonove kosti ni robova; išao je uviek samo napried, a čemu!

Na te razloge nije bilo odgovora u očima Arapina trgovca, ma koliko inteligentna; al osim toga bile su zemlje, kroz koje je Stanley htio krenuti, napučene, kako se je uvjeravalo, kanibali, neukrotivimi divljaci, gadnimi patuljci; jednom riečju ići onamo, značilo je sigurnu smrt. —

Nu sklonut iztraživaočevom živom željom, sazva Tippo-Tip svoje rodjake, svoje prijatelje, sve, koji su se iz bliza ili iz daleka bili približili tim krajevom, i zapita ih za njihovo mnienje; na svršetku ovog sastanka, kad su se svi već bili razišli, reče on Stanleyu:

— Svatko me odgovara, da se ne odvažim na takav put; ipak ne ću da se osujete vaše osnove, i pristajem, da vas pratim na šestdeset etapa, uz sliedeće uvjete:

1. Vi ćete mi dati svotu od pet hiljada dolara (25.000 franaka);

2. Mi ćemo krenuti iz Njangue-a pravcem, kojim vi hoćete;

3. Onih šestdeset etapa ne smiju više trajati od tri mjeseca;

4. Ići će se četiri sata na dan;

5. Na kraju tih šestdeset etapa ostavit ćemo se, osim ako hoćete okrenuti natrag sa mnom;

6. Vi ćete plaćati tečajem puta zaslužbu od sto četrdeset mojih ljudi; ako se prije nego što se navrši šestdeset etapa zasitite puta, mojih pet hiljada dolara biti će mi ipak plaćeno bez ikakog odbitka.

Stanley prihvati. Nu u očigled pogibelji, koje su mu bile označene, htio je imati s Franckom Pocockom vrlo ozbiljan razgovor, u kojem mu razlagaše položaj i navadjaše razloge za i proti, pitajući ga, što on misli o tom. Hrabri momak, čija je srdčanost već bila dosta izkušana, nije znao, kaku odluku da stvori ni kakvo mnienje da očituje; druga iztraživanja pružala su se na iztoku, na jugu; moglo se je ići prema jezeru Bemba, prema Zambesi-u, ili opet iztraživati sjeveroiztok, Muta Nzige; sve to naravno nije bilo toli sjajno kao što perspektiva, da će se proći cielim kopnom od jednoga kraja do drugoga; al kuda bi se dospjelo ovako? Takav bijaše predmet razgovoru izmedju Stanleya i njegovog posljednjeg druga.

— Pa dobro! gospodine Stanley, reče na jednom Pocock, hoćete li, da igramo naš pravac na lice ili naličje?

— Dobro. Lice za sjever, naličje za jug.

Franck baci u zrak novac, koji pade na naličje.

— Počnimo još jedanput, reče sav razočaran.

Isti uspjeh: naličje šest puta uzastopce. Slučaj je htio, da se ide prema jugu mjesto prema sjeveru, gdje je Franck imao naći svoj grob.

— Ništa zato, reče srdčani mladić; sliedimo svoju sudbinu, gospodine Stanley, ajdmo uzprkos onomu, što slučaj hoće, prema sjeveru: tu se ima riešiti velika zagonetka, tu je čast, tu ćemo naći slavu; moj stari otac mi je rekao, kad sam ga ostavljao: „Nek te nikad ništa ne odieli od tvog gospodara“. Evo moje ruke, gospodine, računajte na mene.

— Vrlo dobro, Franck, hvala.

Sutradan podpisa Stanley ugovor sa Tippo-Tipom i njekoliko dana iza toga krene ekspedicija na put, praćena od 700 ljudi, koje je arapska poglavica vodio sobom; od tog broja imalo se je 300 njih odieliti od povorke i ostati u Tati; prava pratnja, koja je bila priedmetom ugovora, sastojala se je od jedno 500 ljudi, Arapa, crnaca, urodjenika raznih zemalja, od kojih su bili oboružani jedni puškami, drugi strelicami i koplji; četa je vodila sobom osim toga sto robova i petdeset mladih dječaka, koji su bili sluge, kuhači, tesari, zidari i kovači; ostalo su bile robinje, od kojih su dvadeset pripadale Tippo-Tipu.

Jedva su bili ostavili Njangue, kad 6. studenoga udjoše u Mitambu, groznu šumu, koju su urodjenici Stanleyu s razlogom prikazivali kao pravo strašilo, gdje je valjalo reći sbogom suncu i podnositi silu nesgoda. S desna i s lieva dižu se stabljike grmova do dvadeset stopa visine; tlo tamno-smedje, stvoreno od šumskih odpadaka, nakupljenih kroz stoljeća, i bez prestanka natapano, sačinjava toplu naslagu od izvanredne plodne snage; hraneću vlagu, skupljenu u doljnjoj ilovači, upijaju hiljade koriena, grmova i trava. Sve te biline, neobično raznolike, koje rastu toli snažno u tom mirnom i vlažnom hladu, osušile bi se na najmanjem vjetru. Al

kakva bi oluja mogla doprieti u taj sjenasti zatvor? Bura nek huji vani, ipak vlada najveći mir u dubinah ovog mora zelenila.

Valja samo udariti u kakvo mlado stablo, da se vidi, da ga meko zemljište slabo drži, i da korienje stabalca nije prodrlo u ilovaču; ni šumski gorostasi nisu ušli duboko, kao što se vidi po njihovom na pola odkritom korienju; čini se da upravno stoje više radi svoje široke osnovke nego što ih drži zemlja.

Da se hoće opisati što se vidi kukaca u tih tropskih šumah, ne bi bilo dovoljno jedno poglavlje: u toj se zabiti nalazi prava radionica naravi, u koju čovjek ne može prodrieti, a da ne plati svoju smjelost groznicom ili malarijom.

Govori se o tišini šuma! Nu za pozornog motrioca nisu te afrikanske šume ni iz daleka tihe: zujanje i mrmljanje od sto radinih plemena napunjuje svojom nejasnom bukom poludanju tamu, koja vlada pod tim djevičanskim lišćem; tu se čuje škripa od milijuna čeljusti, biesno psikanje uznemirenih čopora, pripravnih na boj, šuškanje sićušnih krila u doljnjih zračnih slojevih, hodanje legija pod lišćem, nenadni skok kune, koja se je probudila, zvrčanje vatrena i brbljava cvrčka, zujanje mravinjaka i drečanje volovske žabe. Dodaj k tomu trvenje grana, padanje lišća, oraha i plodova, odkidanje koje grane, mrmljanje i šušanj drveća, koje se ljulja i sukobljuje; i makar bio sliep, ipak ćeš znati, da se u hladu tropske šume tjera bezbroj malih zanata, i da se ovdje kreću radnici, kojih nitko ne može prebrojiti. Al neka nitko ne kaže, da je šuma tiha!

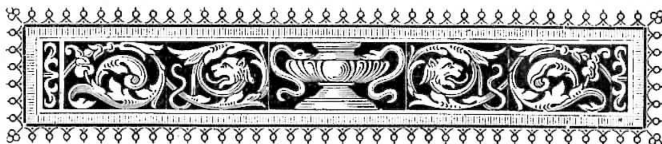
Užasno tlo, preko kojeg je Stanley morao prolaziti, radjalo je veličanstvenom vegetacijom. Tu su bile poprati, oštre biline, trstika, jednosupnice pomiešane s bagreni, tamarindami, divljom lozom, paomami svake vrsti; uljike, datulje, borasi, rotangi i sto drugih bilina; neprodirna hrpina, u kojoj su se sve biline otimale za palac zemlje, s koje su se dizale u vis uz sjaj i razkoš, kakva može vladati samo u takom toplom vrtu. Put je bio neizmjerno tegotan; gdjekad je postao neprohodan za nosioce ladje, i Stanley morade organizovati čitav sbor pionira, da udarci sjekire otvaraju prolaz.

Iza njekoliko dana, kako šumi nije bilo kraja, vidje Stanley jednog jutra Tippo-Tipa, gdje dolazi k njemu, te ovaj iza dugog razgovora, u kojem je bio razložen sav užas te situacije, izrazi otvorenu želju, da prekine ugovor.

Stanley osjeti, da je kritički čas došao; hoće li morati prekinuti svoj put? On pokuša, al uzalud, da predoči Arapinu vriednost svetčane obveze slobodno sklopljene.

— Imati dvostruk jezik, odgovori Tippo-Tip, to ne služi ničemu; valja govoriti otvoreno. Dakle na ovaj način trebat će godinu dana za tih šestdeset etapa. Ja nisam nikad prije vidio te šume i nisam si mogao predstaviti, da ima takovo mjesto na svietu. Zrak, koji se ovdje diše, ubija moje ljude. Vi ćete ubit i svoje. Ta šuma nije nego za pogane, za majmune i za divlje zvieri. U istinu ja ne mogu ići dalje!

XI.

Kongo. — Neprijateljstvo stanovnika obale. — Kanibali. — Mesa! — Bolestnici i mrtvaci. — Odlazak Tippo-Tipa i njegovih ljudi. — Sveudilj rat. — Slapovi.

Bilo je to u taj čas, kad dne 19. studenoga Stanley dopre do veličanstvene rieke, koju iz zahvalnosti prema starom iztraživaocu englezkom, čiju je zadaću nadopunjavao, nazva s početka Livingstone-om; geografi ipak nisu potvrdili tu odluku, i velika afrikanska žila danas se posvuda označuje imenom Kongo.

Na tom mjestu, na jednoj i drugoj obali protezaše se tamna šuma slična onoj, kroz koju je putovao bez kraja i konca, odkad bijaše ostavio Njangue; strah sve više obujimaše karavanu: zar se ne će dakle nikad izaći iz tih groznih mitamba!

Što se tiče Stanleya, njemu nije još bila poznata znamenitost riečnog puta, pred kojim je sada bio; kuda teče? I ako se prepusti njegovom toku, u koju zemlju će ga nositi? Možda će iza naglog okreta zakrenuti natrag prema zemlji Rumanikinoj? Onda sbogom liepi snovi, nada, da će proći kroz tajinstveno kopno i odkriti veličanstvenu struju, koju je naslućivao!

Nu njegova dobra zviezda bdievala je nad njim; on osjeti, da se nalazi na pravom putu, da će odgonenuti znamenitu zagonetku, te naloživ, da se udari u bubnjeve, sazva sve svoje ljude i Arape, koji su ga pratili.

— Prijatelji, reče im, vi ste ljuto patili za dugog puta kroz te neizmjerne šume; često ste se pomolili, nek vas nebo vodi na cestu, gdje je put lagլji; ja sam sam tražio stazu, koja će me voditi do mora; pa dobro! naše su molbe uslišane. Pogledajte tu veliku rieku: od početka svieta teče ovako u miru i u hladu; nikad nije njom išao nijedan od moje braće, a ona ipak vodi k moru, na kojem plove velike ladje, a na čijih obalah stanuju vaši i moji prijatelji. Sudbina nam je htjela namieniti čast, da odkrijemo i sidjemo prvi niz tu veličanstvenu vodu. Zar ne, vi ćete me pratiti svi?

Kimanje glava i odrješiti niječni odgovori dokazaše Stanleyu, da nitko ne dieli njegovog zanosa.

— Kako! Vi bi me ostavili, vi koje sam vodio kroz toliko pogibelji, i koje sam uviek spasio! Vi, koji ste me sliedili oko velikih jezera kao što djeca sliede svog otca, vi ćete pustiti, da ja sam odem sa svojim bielim bratom! I vi ćete se povratiti u Zanzibar i reći, da ste me ostavili usred nepoznatih krajeva, u divljoj zemlji! i da ste me prepustili sigurnoj smrti! Ne, ne, to ne će biti! Ajte, moji junaci, pokažite mi one, u kojih je lavlje srdce! pokažite mi one, koji se usudjuju ići sa mnom!

Jednim skokom pade crnac, koji bijaše ravnao „Lady Alice-om“ na jezeru Njanza, Stanleyu pred koljena:

— Gospodaru, povikne, ja sam jedan od onih, ja idem s vami do smrti!

Njegov primjer potegne za sobom trideset i sedam drugih; dvadeset i pet ostalih ostadoše nepomični.

— Dobro je, reče Stanley; ja ih imam dosta. Sta-

vit ću svoju ladju na rieku i ne ću je ostaviti, dok ne dovršim svoje djelo, kunem vam se!

Arapi, medju njimi i Tippo-Tip, ostadoše zabezeknuti u oči take srdčanosti; oni se približiše Stanleyu i nastojahu ga sklonuti, neka se odrekne te smjele osnove; govorahu mu o slapovih, kanibalih, o ratnih plemenih i prorekoše mu, da će se ta pustolovina svršiti sigurnom smrti, i to njegovom i svih onih, koje povlači sobom.

Stanley ih slušaše, al ništa ga ne uzmože odvratiti od njegove odluke, a ta silna energija proizvede toliki moralni utisak na crnce i Arape same, da nitko nije otišao. A kad se neustrašivi iztraživalac ukrca sa svojom četom uzprkos neprijateljstva plemena obitavajućih na obali, s kojimi se je valjalo krvavo boriti, sav sviet podje za njim. On razdieli sada ekspediciju na dvoje: jedan dio išao je riekom u čamcih, koji su sliedili za „Lady Alice-om"; drugi išao je ukraj obale, obadva diela ostadoše blizu, tako da su se mogli vidjeti i doći si medjusobno u pomoć, a na večer skupili su se u zajednički logor na čvrstom kopnu.

Stanovnici obale bili su tako ustrašeni od dolazka ovih stranaca po Kongu, da su u hrpah bježali iz svojih sela, u kojih je vladala neopisiva strava, a u njih se je nalazilo obilje hrane, a sigurno su mjesta bila obitavana njekoliko časova prije, jer više puta našli su ondje starca, staru ženu, koji nisu imali snage, da bježe dosta brzo i koji mišljahu, da im je posljednja ura došla, te davahu drhćućim glasom ono malo ubaviesti, što su od njih tražili. Al to je bilo jasno, da su se urodjenici skrivali naokolo u jungli i čekali samo na sgodan čas, da se bace na ekspediciju i da unište nesmotrene putnike.

Ali to je bio samo uvod. Skoro se urodjenici ohra-

briše, napadoše Stanleya na samom Kongu i sad se nije moglo više ići napried nego bijuć se svaki čas, a često valjalo je podnieti više bojeva samo u jedan dan.

Dne 8. prosinca bila je ekspedicija u logoru na desnoj obali rieke, kad al bubnjava i ratne trublje zamnješe u okolici, i malo zatim poreda se četrnaest velikih čamaca, napunjenih oružanimi ljudi, u bojni red pred mjestom, gdje je bio Stanley; divljaci mu dovikivahu, nek se dodje biti nasred rieke. Al po nalogu iztraživaočevom odgovoriše tumači, da ima samo jednu ladju i pet čamaca punih bolestnika, da nije došao s namjerom, da vodi rat s njimi, i da se ne će tući.

To očitovanje bje popraćeno prezirnim smjehom i odmah iza toga doploviše četrnaest piroga uz urlanje onih, koji bijahu na njih. Stanley razredi svoje ljude na obali i čekaše. Kad neprijateljske ladje ne bijahu dalje od jedno trideset metara, poče jedna polovica ljudi, koji su bili na njih, bacati otrovane strelice, a druga veslati prema obali. U času, kad mišljahu, da im ne će odoljeti, zapovjedi Stanley tridesetorici, nek izpale puške; uspjeh bio je divan: neprijatelj uzmakne na više od sto petdeset metara, al nastavljaše boj.

Stanley naloži svojim ljudem, nek samo dalje pucaju i ukrca se na „Lady Alice-u" sa momci od izbora, te praćen od Tippo-Tipa, baci se usried rieke. Videći ladju, gdje se primiče, udariše divljaci u divlju radostnu viku; al veselje im nije dugo trajalo, jer u blizini od dvadeset i pet hvati razvi Stanley najubojniju pucnjavu; svaki hitac pogodi, čamci potonuše kukavno i za pet časova bio je boj svršen.

Nu Stanley bijaše zabrinut glede odjela, koji je išao pješke uzduž obale pod zapovjedničtvom Francko-

vim, a nije ga bilo već dva dana; on uzadje daleko riekom s „Lady Alice-om“ i spaziv pritok rieke, podje uza nj i nadje povorku, koja je tražila prielaz; on sazna da je bila zabludila, da su se morali tući, da su mu ubili jednoga čovjeku i težko ranili četvoricu.

Dva dana iza toga bili su napadnuti usred logora. Već su divljaci bili obkolili logor na petnaest metara u okolo, jer su mislili, kad su vidjeli, kako su se putnici izkrcali, da su radi straha ostavili rieku. Borba zadjenuta s toli bliza posta doskora užasnom: na stotine urodjenika srtaše zajedno na ogradu, bacajuć koplja smrtnom snagom; odbiti povratiše se opet s tolikim biesom, da su se cievi od pušaka skoro doticali njihovih prsiju.

Tu viku, to urlikanje, klicanje, zveket trubalja, pucnjavu, izazivanje boraca, uzdisaje žena, djece, ranjenika, tu užasnu buku ne može nitko zaboraviti, tko je vidio taj grozni pokolj.

Taj zdvojni boj trajao je već dva sata, kad zadje sunce. Više puta htjeli su već njekoji zastrašeni Zanzibarci, da bježe, da ostave logor i da se uklone u čamce; al Franck i čestiti Uledi dovadjahu ih opet u ogradu, gurajuć ih kundakom i cievlju svojih pušaka.

Kad se svrši dan, udalji se neprijatelj; al zveka trubalja od slonove kosti, pojačana šumskom jekom, čula se je sveudilj: i kadšto bi strelica hujila kroz zrak i zapela trepteć o kojem drvetu nad glavami putnika.

Oko jedanaest sati na večer vuklo se je nješto crnog izpod grmlja i plazilo sve bliže; Stanley podje k Uledi-u, koji je bio na straži i reče mu, neka uhvati onaj nepoznati priedmet, kojeg je bilo nejasno razabrati na zemlji: kretnje te mase bile su kao od krokodila, koji vreba na svoj plien. Najednom poskoči Uledi i padne

na tielo divljaka; al sušanj u grmlju najavi, da drugi sliede za njim, i hrabri momak imao je samo vremena, da otme koplja zarobljeniku i da se povrati u logor.

Hvit! Hvit! Kiša strelica udari sada u ogradu, probušujuć granje i lišće, udarajuć u stabla, dok je Stanley sa svojimi ljudmi, ležeći potrbuške na zemlji, pometao svojimi taneti susjednu junglu.

Sutradan se ukrcaše, a bilo im je opet početi iznova. Sveudilj zamnievala je užasna ratna krika; uzalud im je bilo dovikivati: „Seneneh“ (mir)!, urodjenici su odgovarali divljom vikom:

— Mi vas ne trebamo za prijatelje! Mi vas hoćemo jesti! Uh! Uh! mesa! Imat ćemo mnogo mesa! Uh! Uh! Uh!

I ti kanibali, — jer to su svi u tih krajevih, — navališe na njih tim većim bjesnilom, što nisu znali za porabu pušaka ni za njihovu snagu. Valja da je čovjek vidio divljaka u potrazi za ljudskim mesom, da si ga može podpuno predstaviti, njihanje njegovog koplja, široka usta, velike uglate zube, gadnu glavu naklonjenu prema ramenu, kao da zna, kakav je vješt suličar, nizko čelo, splošteno lice, kratku i gustu kosu: sve izrazuje njegove divlje pohlepe; sve, čak i koplje pokazuje okrutnost, nesmiljenost tog pogibeljnog divljaka.

Al druge nevolje, druge pogibelji survaše se na ekspediciju: koze, disenterija haraše osobito medju Tippo-Tipovimi ljudmi; više od petdeset njih bilo je gubavih, dvadesetorica bijaše puna čirova, mnogo njih bolovalo je na prsima, protislih i upali pluća; bilo je dosta slučajeva tifozne groznice, mnogi su patili od padova i od kile; u kratko bilo je posla za tuce liečnika i svaki dan valjalo je baciti po dva po tri mrtvaca u Kongo. U Kissui-u,

gdje se je bio velik boj, umrieše dva ljubimca Tippo-Tipova i tri mlada dječaka od koza; sigurno tražila je bolest više žrtava nego otrovane striele i koplja divljaka.

Dne 22. prosinca poslije podne dodje k Stanleyu Tippo-Tip i druge arapske poglavice, i razložiše mu svoju neopozovljivu namjeru, da se povrate u Njangue drugim putem; trebalo im je samo još osam etapa, da bude toliko, na koliko su bili obvezani ugovorom; al Stanley uvidje, da je zaliha odvažnosti izcrpljena, i razrieši Tippo-Tipa od njegove obveze, ne tražeć više tih posljednjih etapa; u ostalom grozni položaj bolestnika, množina mrtvaca, navale, koje su ih čekale na svakom koraku, napokon svršetak jučerašnjeg boja, u kojem putnici malo da ne bijahu podlegli, sve je to tako demoralizovalo Arape i njihovu pratnju, da se ne bi ni za koju svotu novca bili odlučili nastaviti put.

S obzirom na usluge, što mu ih je Tippo-Tip vršio, dade mu Stanley naputnicu na 2500 dolara, osedlana magarca, kovčeg, zlatan lanac, trideset hvati liepe tkanine, sto petdeset funti bisera, šestnaest hiljada tri sto kauri-a, revolver, dvie sto fišeka i petdeset funti mjedi, zatim nadari svakog od arapskih poglavica i razdieli nagrade od jednog do pet rifova tkanine medju ljude od pratnje.

Što se tiče njegovih vlastitih ljudi, on ih skupi oko sebe i reče im, podpirujuć njihovu srdčanost:

— Moji prijatelji, odlučite se kao što sam se ja odlučio; pomislite, da ste sada u sredini kopna i da ima više pogibelji i muka, da se vraćate nego da idete sa mnom niz vodu. Nastavimo dakle put, ne tražimo druge ceste, ajdemo do neizmjernog mora po ovoj rieci, koja će nas onamo odvesti.

Jedan čas bijaše Stanley u strahu, da ne će mlitavost Arapa i njihovih ljudi djelovati i na njegove vlastite ljude, al toga nije bilo: dan poslije nego što se je razstao s Tippo-Tipom, skupi iztraživalac svoju četu i uvidje, da su mu svih sto četrdeset i devet ljudi ekspedicije, mužkarci, žene, djeca, ostali vjerni; osjećaj radosti i pouzdanja, kako ga nije oćutio odkad je krenuo od mora, napuni mu srdce i u daljini mu se već ukaže konačno slavlje. On ukrca sve svoje ljude u „Lady Alice“ i dvadeset i dva čamca, koji su sačinjavali brodovlje ekspedicije i junački odploviše dalje niz Kongo.

Na žalost dovede svaki dan novih neprijatelja i jednake pogibelji! Svaki čas zatvoriše divljaci rieku svojimi velikimi čamci, oružanih za rat, i valjalo se je tući bez prestanka. Sveudilj je ista pohlepa za ljudskim mesom razjarivala urodjenike:

— Mi ćemo danas jesti meso od ljudi iz zemlje sunca, rekoše; oho! mesa!

Uzalud je Stanley kušao ugovarati s njimi i razložiti im, da im dolazi kao prijatelj i da će ih obasipat darovi; sve uzalud. Kod Amu-Njama pokaže divljakom sa ladje bakrene narukvice i čisla kauri-a, dovikujuć im: Mir! Mir! Oni se narugaše i jedan od njih, koji je nosio silan štit crno obojadisan čadjom i služio se kopljem kao kažiprstom, odgovori:

— Zar vi mislite, da ćemo se mi odreći toliko mesa za školjke i malo bakra?

Valjalo se je dakle tući; i tukli su se svaki dan i ne napredovahu nego s puškom u ruci, sijuć lješine riekom.

Al to ne bijaše sve: narav sama imala se je složiti s divljaci, da izkušava srdčanost i neustrašivost iztraživaočevu.

Bilo je dne 4. siečnja 1877. Stanley bijaše malo

prije odkrio velik i širok pritok Konga, koji okrsti Leopoldovom riekom u čast belgijskom kralju, kad izpod ušća toga pritoka opazi, da se Kongo vidljivo sužuje i da naglo okreće prema iztoku s razloga, što je naišao na visok brežuljak od preko 300 metara; u isto vrieme vidje na desnoj obali tik do ovog zavoja pećine od biela granita šest stopa visoke, i baš izpod tih pećina čuo je muklu al silnu buku, kao bitku kotlova.

To bijahu prvi slapovi.

Al jače od buke slapova razliegaše se na obiju obalah divlja vika urodjenika. Što činiti? Okrenuti i odvažno navaliti na te kanibale, ili prepustiti se slapu i njegovom užasu?

Medjutim bijaše svaki čas korak bliže grobu: ako izbjegneš noževom gotovim da te zadave, bit ćeš smrvljen i utopljen tamo dolje! Što činiti?

XII.

Prenašanje čamaca. — Aruhuimi. — Stanley-Pool. — Opet slapovi. — Smrt Francka Pococka. — Glad. — Slava moru!

Stanley se odluči za borbu s ljudmi. Usidriv svoje čamce, zapovjedi, da se upravi živa pucnjava na urodjenike, koji s obale slahu na ekspediciju kišu striela; što se njega samoga tiče, on se sam odvažno izkrca, praćen od njekoliko neustrašivih momaka, i pod zaštitom te pucnjave, usrne medju divljake i protjera ih u šumu. Iza toga utabori se na obali rieke iza čvrste ograde, za kojom se je mogla očekivati nova navala neprijatelja.

Sigurno je u ovaj čas iztraživalac imao izvršivati najteži i najčudesniji dio svoga djela: obilaziti slapove, povlačiti čamce kroz šume, uvaliti ih dalje opet u rieku, sve to okružen od neprijateljskih plemena, koja se opirahu prolazu stranaca i dočekivahu ih izpod šuma, da ih unište.

Kad se je Stanley već prvi put bio utaborio na obali, razredi svoju četu u dva diela: jedan je imao raditi po noći, drugi po danu; on sam udje u šumu sa dvadeset pionira, ljudi od izbora, snabdjevenih sjekirami i puškami, da otvori put.

Oni obilježiše velika stabla, da im služe za puto-

kaze, i iza svake pol milje urediše logor za počinak; za predstražom, koja je razsvjetljivala put i pripravljala odpočinak, dodjoše ladje, povlačene svaka od šestdeset ljudi, jedni upregnuti s užeti od rotanga, dočim su drugi gurali odzada. Kad su bili gotovi s jednim čamcem, odoše po drugi, i tako redom po sva dvadeset i tri, jer se nije nikad išlo dalje, dok nije cielo brodovlje bilo na okupu na jednom mjestu; onda podjoše napried opet za pol milje, načiniše nov logor i tako redom, dok ne dodjoše do rieke izpod slapa; tu uvališe ladje opet u njihov živalj.

To bijaše titanski posao.

Oni namazaše smolom suho paomino lišće, svežnje trstike jednako suhe, pričvrstiše ih uz drveće mjesto svjetiljaka i zapališe ih, da razsvjetljuju junglu po noći.

Medjutim se divljaci, protjerani od obale, skupiše i čekahu, sakriveni u grmlju, na prolaz putnika.

Trebalo je zaštićivati povorku stražami, koje su pucale desno i lievo na neprijatelje; svaki gaj, svaki grm, bio je pretvoren u tvrdjavicu, iz koje su urodjenici bacali na stotine striela; da dopru do neprijatelja i da ga protjeraju, valjalo im se je baciti na njih, tući se u jungli, jurišati barikade i tjerati ih kundakom sa prolaza; al neprijateljske čete skupiše se podalje i prenašanje čamaca nije se dalo provesti nego tukuć se u svako doba danju i noću.

Jeli si tko predočuje tu sliku? Crni Zanzibarci, koji se već toliko plaše tmice, upregnuti pred čamce, usred djevičanskih šuma i obavljajuć taj herkulski posao uz svjetlo bakalja! Nitko ne govori; čuje se samo težko disanje ljudi, koji ne mogu više, a meću u skrajni napor ono malo snage, što im je još ostalo. Zatim na jednom

zaori ratna vika divljaka: šuma zamnieva od užasnog urlanja, kiša striela pada, bačenih od nevidljivih ruku; al branitelji su tu, koji bdiju, prasak razdire zrak, kuglje siču, svi hitci pogode, jer se tuku rame o rame; onda začne uzdisanje ranjenika, vika, tužni poklici; prolaz je osvojen, napreduje se po što po to, al neprijatelj se je skrio u zasjede i ne da ni časa mira.

Trebalo je sedamdeset i osam sati uz ovaj užasni napor, da se obadje jedan jedini slap! I samo na tom mjestu, nazvanim „Stanleyevimi slapovi“ („Stanley Falls“) bilo ih je sedam po redu! Veselje putnika, kad opet vidješe rieku, utrnula je skoro mukla buka novog slapa, kojega je bilo spoznati iz daleka po bieloj pjeni; sada je valjalo opet pristati na obalu, izvući ladje iz rieke i prenositi ih preko gora i kroz šume do izpod bujice, uz cienu sve novo nastajućih muka i pogibelji.

Čovjek mora skinuti kapu, pred snagom energije i volje, kojom je Evropejac postigao od par crnaca usred nepoznate Afrike toli silan rad i toliku odvažnost.

Slapovi nastali su, kako se zna, odatle, što se rieka sužuje, što ju stežu na tom mjestu pećine otoka i visovi obala; kad čovjek uzadje jednu milju od slapa, Kongo je širok do dvanaest sto metara, a najedanput se mora gnjaviti kroz kanal od četrdeset metara, a ostatak njegove širine zaokupe brdoviti otoci i glavni njegov rukav, koji nije širji od pet sto metara. Čim se više steže, tim njegov tok postaje bržim, juri njekoliko stotina metara neizmjernom brzinom i padne sa visine od deset metara u ponor, gdje kuhajuća voda stvara tamne valove od šest stopa visine, koji skaču i udaraju jedan o drugi nevjerojatnom žestinom. A ta se silna rieka sva baca kroz taj tjesnac. Kod posljednjeg od Stanleyevih slapova Kongo ne pada,

on se ruši: s lieva petdeset metara biesne vode, bujica, kojoj ništa ne može odoljeti, s desna slap širok do pet sto metara; dalje ozdola do dvie hiljade vodopada, bujica, virova, koji se dižu u vis kao bregovi, i sa obadvie strane tih grozota vrebaju kanibali!

Takav je bio život putnika tečajem triju nedjelja od 6. do 28. siečnja, dok nisu obavili taj mučni posao: borbu sa „Stanleyevimi slapovi"; kad prevališe posljednju bujicu, sidjoše niz vodu čim brže, da izmaknu buci tih prokletih slapova, koji su ih zaglušivali svojim urlanjem već toliko dana i noći.

Na tom mjestu zakreće Kongo prema zapadosjeverozapadu i teče sred bregova, na kojih za danje svjetlo neprodirne šume šire svoju tmicu. Sad je to bila veličanstvena rieka, čija je mirna voda bila puna obećanja; strašni dogadjaji posljednjih nedjelja ne bijahu utukli nikoga: nada, taj san budnog čovjeka, niče u svačijem srdcu; Evropejci i Zanzibarci, izašli živi iz boja, mogahu se diviti naravi, svi se nadjoše dovoljno nagradjeni i njeka neobična dušovolja zaokupi čitavo njihovo biće.

Brodari pjevaju najdražestnije barkarole, a svi članovi ekspedicije opetuju zanosno njihove vesele refraine; mužkarci, žene, djeca se zabavljaju u tom bezbrižnom žaru, u tom oduševljenju, koje čini njihovu snagu; jer da su imali vremena razmišljati, bili bi se uz svoj značaj podali brigam, žalosti, sjećali bi se onih, koji su pali, i mislili bi, kako ih čeka jednaka sudbina.

Al taj mir na žalost nije dugo trajao: borba sa življi bijaše prestala za onaj čas, al osta još borba s ljudmi, a ovi ne dadoše odmora.

Od 23. studenoga do 29. siečnja bili su se već tukli u dvadeset i četiri boja: sad im urodjenici zakrčiše

put svojimi čamci, sad im opet ne htjedoše prodati živeža, te im je valjalo jurišem osvojiti selo, da ne umru od glada. U tih bojevih bijaše Stanley zaplienio šeštdeset i pet velikih štitova, velikih kao vrata, koji su ekspediciji bili od velike koristi: čim je započeo boj na rieci, držahu žene, djeca i svi, koji se nisu tukli, štitove izpred boraca; iza te zaštite ostajali su ljudi Stanleyevi mirni i srdčani, tako da su ove četrdeset i tri puške, što su ih imali, djelovale više nego da su imali sto petdeset odkrivenih pušaka. Zaštićeni isto tako, mogli su kormilari sgodno ravnati za vrieme boja, ne bojeć se kopalja i striela, koje su padale kao kiša oko ladja.

Već počeše sustati u tom svakdanjem ratu; kušnja trajaše već predugo; nije ih samo svladao umor, već se osjećahu ogorčenimi sbog tog neprestanog neprijateljstva; nikad počinka za te nesretnike: čovjek ih je odbijao, šuma sama ih je odbacivala, jer im nije ništa pružala, što bi im služilo za život. Stanley pomisli, da se putuje noćju; al zar se je znalo, što ih očekuje dolje niže? Mogli su upasti u kakvu bujicu; a u koga da se upitaju za pojedinkosti puta, kad je sve, što je imalo ljudski oblik, urlalo od biesa i zamahivalo koplji, čim su se stranci samo približili?

U tih okolnostih dodjoše do točke, gdje se sastaje Kongo sa svojim velikim sjevernim pritokom, s riekom Aruhuimi, kojoj je ušće široko tri kilometra. Stanley htjede pretraživati njegove obale; al jedva je bio unišao u rieku, kad se sa svih strana ukazaše neprijateljski čamci, na kojih ljudi viču u sav glas i trube svom snagom. Skoro se prikaže putnikom pogled, od kojeg zadrhtaše do najtanjih žila, kakav pobudjuje ne samo najživlji interes, nego i najveću stravu: brodovlje čamaca,

nadmašujuć svojim brojem i veličinom sve, što se je vidjelo dosada, napade na predstražu i na ekspediciju.

„Lady Alice“ pod zapovjedništvom Stanleyevim bila je petdeset metara izpred drugih ladja; Franck bijaše s „Oceanom“ na desnom krilu; lievo krilo zaštićivao je drugi čamac, „London“, na kojem bijaše momčad od izbora; medju njimi bijaše skupljeno ostalih dvadeset ladja, sve oružano za boj, a žene i djeca držahu velike štitove pred crnci, da ih zaštite.

Pomorska je snaga neprijateljska silna. Ima u svem petdeset i četiri velike ladje. Na čelu svima je grdna ladja, koja nosi sa svake strane po četrdeset veslača, koji veslaju stojeć i u isti mah uz pratnju barbarskog napjeva. Sprieda na njekoj vrsti doksata stoji deset mladih vojnika nakićenih crvenim perjem od papiginog repa; iza njih osam ljudi kormane ladju dugačkimi vesli s kugljami od slonove kosti.

Izmedju obaju redova veslača deset ljudi, koji kao da su poglavice, izvadjaju ratoboran ples. Na ruku nose sjajno prstenje od slonove kosti, glave su im ovjenčane perjem.

Pogled je veličanstven, kakog nije još bilo.

Buka i zveket silnih bubnjeva, stotine trubalja od slonove kosti, prodirući piev od dvie hiljade ljudskih glasova, sve pripravlja na ogroman boj.

Stanley se obrati k svojim ljudem:

— Budite čvrsti kao hridi, povika; čekajte na prvo koplje; onda pucajte, al nišanite dobro; ne strieljajte svi zajedno, odapnite istom kad sigurno držite u oku svog čovjeka. Ne mislite na bieg, taj je nemoguć; nema spasa za vas nego od vaših pušaka.

U taj čas uvali se grdna ladja na „Lady Alice-u“,

kao da ju hoće potonuti. Došav do petdeset metara okrene se; kad je bila na poprieko, izbace ratnici sprieda silu kopalja, a veslači se sagnu; živa pucnjava ih dočekuje; dim skriva jedan čas cieli prizor: kad se razprši, vidjeti je neprijatelja gdje se sabire na sto hvati podalje uz rieku. —

Krv Stanleyeva kuha. Sigurno prvi put osjeća on u sebi mržnju prema tim gadnim nemanim, koje na nj napadaju. On dade dignuti sidro i potjera ih uz obalu do zavoja rieke; iza rta su sela; neprijatelji pristanu. I Stanley doplovi do obale, izkrca se i sad se zadjene prava bitka u ulicah, grozan pokolj, jer divljaci ne će da uzmaknu; na posljedku ih protjera u šume, boj se zaustavi, i Stanley dade svojim ljudem počinak, što su ga dobro bili zaslužili.

Sad nastaviše silaziti riekom; al dan i noć ne čuješ na jednoj i drugoj obali drugo nego udaranje bubnjeva, zveku trubalja, koje zovu narod na oružje; putnici bijahu iznemogli: tako jelen izmakao više puta psom, bez snage i razuma, obliven znojem, čuje na novo lajanje pasa, i sustao od neprestanog rata, padne i umre. Ne bijaše trideset ljudi, koji nisu bili ranjeni bar jedanput; sigurno, mišljahu, leći ćemo jednog ili drugog dana sdvojni, pružajuć svoje grlo kanibalom kao ovce mesarom.

Trideset i prva bitka, koju je Stanley bio sa Bangalami, odkri mu nješta nova: prvi put našao je na rieci divljake oboružane puškami, koji su pucali ne sa kugljami nego sa komadički olova; to bijaše dvostruka pogibelj, al ujedno i znak, da se približuje obali morskoj ili takom mjestu, gdje ima evropskih naseobina Ovdje medjutim presta prava neprijateljska zemlja; iza

trideset i drugog boja dodje ekspedicija onamo, gdje se Kongo razširuje kao veliko jezero, nazvano poslije Stanley-Poolom, koje zaprema prostor od trideset četvornih milja. Odsada se silna divlja zemlja, kroz koju se je prodiralo uzduž najveće afrikanske rieke, ne pokazuje više u toli mračnih bojah: nema više biesnih navala sa strane urodjenika, ni očajnih bojeva; trgovina s Evropejci otela je urodjenikom njihovu prirodjenu okrutnost: ne radja se u njih više u oči stranaca bjesnilo divljih zvieri.

Nu ako nema te pogibelji, ostaje srčba rieke, koja obnavlja u tih mjestih užas svojih strašnih slapova. Od Stanley-Poola dalje nije to više ta veličanstvena voda, koja je svojom mističnom ljepotom, svojom otmjenom veličinom, svojim mirnim i neprekinutim tokom kroz daljinu od 1.450 kilometara neodoljivo začaravala putnike uzprkos divljim narodom, koji živu na njegovih obalah; ne, to je biesna bujica, koja se valja u izrovanom koritu, iz kojega strše pećine, odlomci lave, stiene, rtovi; zatim prolazi kroz zavojne tjesnace, skače preko visova i pada u bezbroju slapova, vodopada i struja; iza trideset i dva boja sa divljaci, započe bitka sa Kongom u širokoj i dubokoj uvalini, koja sa visočina silazi prema atlantskom oceanu.

Taj je dio rieke užasan. Neka si čovjek predstavi morski rukav dug četiri milje, uzburkan olujom, i slika će bit dosta jasna o ogromnih valovih, koji se motaju u tom ponoru. Višeputa je razmak od sto metara od jednoga ponora do drugog, a rieka se u njih ruši u najvećem biesu. Jednim skokom padne u ogromnu jamu; zatim se odbije silna vodurina od dna, poskoči u vis, skupi svoje valove u neprekinut lanac i baci se jednim mahom

dvadeset do trideset stopa u vis, prije nego što se spusti u novu guduru. Svuda, gore i dolje, grozni valovi kao skačuća brda, brežuljci, pjena se razlieva, magla se diže, vodeni se bregovi guraju bjesomučno i odbijaju se sa obala, na kojih se dižu pećine nad pećinami; sve se to sudara zaglušnom bukom, koja se ne može prispodobiti nego s grmljavinom brza vlaka, koji prolazi kroz tunel.

Stanley bijaše dakle prisiljen, da na tom mjestu opet započme prenašenje čamaca; a ako sad nije imao odbijati urodjenike, narastoše zato potežkoće toga posla obzirom na samu narav zemlje: jer ovdje se nije radilo da se čamci vuku kroz šume, nego ih je valjalo povlačiti preko gora, da se obadje ovaj novi red slapova.

I napor bijaše neizmjeran.

U taj čas pogine posljednji Evropejac, koji je pratio Stanleya, nesretni Franck Pocock. Protivno od naputaka, što ih bijaše primio, htio je prieći u čamcu preko bujice kod Massasse, i makar da je bio vješt plivač, proguta ga uzburkana rieka; crnci, koji su bili na čamcu, te sami bačeni daleko, učiniše sve, da ga spase, al uzalud.

Kad Uledi, vjerni i neustrašivi brodar, dotrča sav pokisnut k Stanleyu, da mu javi tu katastrofu, osta iztraživalac sav uništen:

— Ah! Uledi! Uledi! povika. Da si ga spasio, bio bih te učinio bogatim čovjekom!

— Naša je sudbina u božjih ruku! odgovori slabim i slomljenim glasom hrabri brodar, koji već nije brojio svoja junačka djela, i koji je već bio iztrgao smrti više od dvadeset članova ekspedicije.

Taj gubitak bijaše vrlo težak za Stanleya. Kobna sudbina kao da je proganjala baš biele ljudi, koji su se bili sdružili s njim, i bilo je pisano, da će od svih Evro-

pejaca u tom znamenitom poduzeću on sam uživati čast i slavlje.

Njekoliko dana iza toga, kad je Stanleyu već bilo dosta borbe s riekom, a bio je i siguran, da mu ima samo još njekoliko dana do obale, odluči, da će pješke svršiti put. Bio je napokon postigao svoj cilj: Kongo bijaše odkriven!

Dne 31. srpnja o zalazu sunca prepusti slapu Isanghili „Lady Alice-u“, tu valjanu ladju, koja bijaše prošla cielu Afriku, i ekspedicija nastavi po kopnu put, koji im je još preostao.

Ali sudbina još ne bijaše do kraja izkušala te hrabre borce; jedna muka im je još ostala: glad; oni ga upoznaše u svoj njegovoj grozoti. Zemlja bijaše siromašna, tlo neobradjeno, a urodjenici ne htjedoše ništa prodati osim u zamjenu s rumom; tražiti ruma od ljudi, koji su prošli kroz cielu Afriku, zaista smiešno i tužno!

Sad se Stanley sdvojan zaustavi; on napisa u tri jezika skrajan poziv na prvog Evropejca, koji će ga primiti i posla tri čovjeka od izbora, da odnesu taj list ma kamo; što se njega tiče, on stane s karavanom; i što dokazuje, kako se srdčanost prima drugih, nijedna tužba ne priedje preko ustiju tih gladnih siromaka; oni se baciše na zemlju, iznemogli; al ne da bi se tužili, da bi stenjali od muka, koje im razdirahu crieva, već ostadoše mirni i žalostni u hladu kake okržljale akacije. Samo kadkad bi drečanje novorodjenčeta ili tanki glas dojilje umiruće od glada dopirao do ušiju; ali odrasli ostadoše nepomični, kao bez života, svaki zadubljen u svoju vlastitu patnju.

Napokon učini nebo kraj tim mukam. Izaslanici se povratiše; oni bijahu naišli na Evropejce u Bomi, te

donesoše živeža, mnogo dobrih stvari, i osobito sretnu viest, da ima samo četiri dnevna hoda do oceana.

To bijaše istina.

Dne 9. kolovoza 1877., devet sto devetdeset i devet dana od njezina odlazka iz Zanzibara, dodje ekspedicija u Bomu, gdje su bile prve evropske naseobine, i dne 11. kolovoza pozdravi široka vrata, koja joj otvarahu ocean, sinje obitavalište civilizacije.

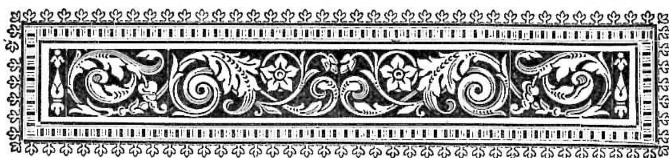
Najveća geografska zagonetka 19. vieka bijaše riešena: tok Konga bijaše odkriven.

Al uz koju cienu; ostavljajuć Zanzibar, brojila je ekspedicija četiri Evropejca i tri sto šestdeset i šest crnaca: došav do cilja puta, bilo je svega skupa sto i devet osoba, medju njimi jedan jedini bieli čovjek, Stanley.

Prije nego što će uživat plod svojih djela, htjede Stanley izvršiti svetu dužnost, naime da odvede preživjele članove svoje ekspedicije u njihovu domovinu: ukrcav se s njimi na englezku ladju, obrodi Rt dobre nade, gdje je čitav red ovacija slavio putnike, dodje u Zanzibar i povrati njihovoj domovini te čestite Afrikance, koji su ga pratili i pomagali na njegovom putu „Kroz crno kopno.“*)

*) To je naslov Stanleyevom djelu o ovoj ekspediciji. („Through the dark Continent“).

XIII.

Povratak domaćem ognjištu. — Belgijski kralj. — Slavohlepne osnove. — Vivi. — Livingstone-ovi slapovi. — Cesta u Africi. — Savorgnan de Brazza. — Stanley-Pool. — Pobjeda Francuzke.

Na ognjištu u Debinghu, u maloj tihoj kućici čeka majka već duge godine na povratak jedinoga djeteta, koje toliko ljubi, a sudbina joj ga uviek otimlje. Ona je bome ostarila od onoga dana, kad je plakala za odlazkom malog mornara! A sad kad Stanley iz srdca nepoznate Afrike, odsječen od svakog saveza s Evropom, ne šalje više viesti, jadna žena živi u velikoj tuzi. Badava joj govore o velikoj slavi, koju stiče njezin sin: što je njoj do slave? Nek joj vrate njezino diete!

Al ona je izgubila svu nadu. Minotaur afrikanski progutao je redom sve, koji su mu se približili; a smion kako jest Henry, mišljaše ona, našao je sigurno ondje svoju smrt.

Jednog dana, kad je tužna hodala gore dolje po pustoj kući, otvore se naglo vrata: njezin sin joj bijaše u naručju.

To bijaše sbilja on. A ipak, kako mu je bilo lice

izmoreno! Toga čovjeka, koj je tri godine prije ponosno nosio svoju mladost i svoju tmastu kosu, ona ga je sada vidjela kao starca, siedih vlasi, lice izrovano, tielo sgrbljeno od patnje i muke. Al njega, ljubav materina, radost nad pobjedom, sve će ga to obnoviti, a sasvim tiho si je mati govorila: Te patnje, te pogibelji su mu sigurno napokon ogorčale pustolovni život; sad će moj sin ostati kod mene."

Ali to se ne dogodi.

Pet mjeseci iza njegova povratka, kad je bio svršio izvještaj o svojem putovanju, odputova Stanley u Bruselj, kamo ga je zvao kralj belgijski, predsjednik afrikanskog družtva: i ovdje on ustanovi s budućim suverenom Konga prvu osnovu onoga, što je imalo biti kao treća faza njegovog rada u Africi: osnutak slobodne države.

Medjunarodna afrikanska udruga poslovala je već od god. 1877. U ono vrieme bijaše Stanley u Africi, velika žila Konga ne bijaše još odkrivena i za program puta bijaše izabran pravac, kojim je išao jedini putnik, koji je do onda bio djelomice prošao crno kopno, pravac Cameronov; s tog razloga se je uzalud bilo potrošilo toliko truda i muke na iztočnoj obali Afrike!*)

Ali kad Stanley odkri geografskom svietu, da ima ogromna rieka, koja presieca ekvatorijalnu Afriku u svoj njezinoj širini, uvidješe u Bruselju brzo znamenitost tog odkrića pogledom na osnove, što su ih snovali u tom pogledu; „rieke su velike ceste, koje same hodaju", rekao je Pascal; gdje je bio bolji put od Konga, kojim bi išla civilizacija i trgovina?

*) Vidi „Les Belges dans l' Afrique centrale", par A. Burdo.

Uz medjunarodnu afrikansku udrugu, koja je razvijala samo barjak čovječnosti, ustroji se: „Odbor za proučavanje gornjeg Konga“, poduzeće trgovačko i praktično, koje je svoj osnutak pomno skrivalo, da ne pobudi želju i zavist drugih naroda. Al jedno ubi drugo, kao što mladica ubija na posljedku stablo, iz kojeg je proizašla.

Po treći put zaputi se Stanley put Afrike: kralj Leopold imenova ga glavnim agentom „Odbora za proučavanje gornjeg Konga“ s misijom, da ustroji postaje na rieci, da stiče zemljišta, da sklapa ugovore sa urodjenici, jednom rieči da zaposjedne te silne zemlje, da bi se jednom ovdje u sgodni čas utemeljila kolonijalna država pripadajuća belgijskoj kruni.

Poduzeće trajaše pet godina. Ono bijaše miroljubivo; sviet se je začudio, kako Stanley, koga su urodjenici na prvom njegovom putovanju toli zlo primali, nije morao zadjenuti ni jednoga boja; to se daje ipak lako razjasniti; vidjeli smo u prijašnjih poglavljih, da je od Stanleyevih slapova pa do mora silazio niz Kongo, a da nije bilo navala sa strane urodjenika; ma što se reklo, ipak je neodvisna država samo u tih krajevih mogla do danas ustaliti svoju vlast; što se tiče zemalja od Stanleyevih slapova do velikih jezera, valja da ih nova država istom stekne u svoj posjed: vidjelo se je to nedavno, kad su Arapi obsjeli i zapalili postaju, protjerali iz nje biele ljude i zagospodarili zemljom, ni ne priznav više ni Tippo-Tipa, svog bivšeg poglavice, koji se je bio podložio Stanleyu.

Ta nova ekspedicija ne bijaše za pravo put u nepoznate krajeve, niti joj bijaše svrhom znanstveno iztraživanje; ona ne obiluje kao što predjašnje burnimi epizodami i odkrići, ona bijaše više trgovačko poduzeće. K tomu se je Stanley, koji se je prije bio odvažio na veliku rieku sa čednom „Lady Alice-om“, sad zaputio sa flotilom od željeznih ladja, tjeranih parom; i na čelu legiji Zanzibaraca, Haussa, Kabinda išao je Stanley osvajati nov sviet u ime jednoga kralja i sa zlatom njegovim.

U tom velikom afrikanskom djelu na Kongu naići ćemo s ponosom na dio, koji pripada Francuzkoj u tom poslu; jer na putu pobjede sasta Stanley sretna suparnika, francuzkog iztraživaoca Savorgnana de Brazzu.

Da prevali onih 565 kilometara, koji diele ušće Konga od točke, gdje rieka postaje zaista brodivom, naime do Stanley-Poola, nametnu se Stanleyu četverostruki posao: od Banane do Vivi-a, gdje je htio sagraditi svoj glavni tabor, mogao je ići riekom: od Vivi-a do Issanghile morao je putovati zemljom sbog slapova; od Issanghile do Manjange moglo se je ploviti, ali uz najveći oprez; napokon od Manjange do Stanley-Poola nametnuo se je opet kopneni put. Nu žilavost englezkoga putnika bijaše tolika, da je uzprkos tim potežkoćam ipak dovršio ogromnu zadaću, koja mu bijaše povjerena.

Žalostna zemlja, taj Vivi, sa svojim kaosom pećina, sa svojom gadnom visokom travom, sa svojim hladnim, pustim pogledom! Nezahvalnoga li posla, donieti života u tužan i jednoličan kraj, za koji trgovina do onda nije marila. A ipak Stanley stvori od njega znamenito središte: krasna cesta bje sagradjena i postaja vivijska sa svojimi neokaljano bielimi kućicami i sa svojimi nasadi bijaše sada uresom te nedavno još suhe i puste zemlje. Svršiv taj posao, zaputi se Stanley dalje.

Kopnenim putem podje u Issanghilu; njegova želja

bijaše ta, da preko gora i dola sagradi dobru cestu, koja bi spajala te dvie točke, jer desetak kilometara dalje od Vivi-a ne može se više broditi: tu su slapovi, koje je Stanley nazvao „Livingstone-ovimi slapovi“ i koji se redaju u daljini od 380 kilometara, to jest nješto dalje nego što je od Pariza do Bruselja.

Narav je stvorila na tom mjestu onu granitnu neman, onu ogromnu visočinu, koju su nazvali „primorskom kosom zapadne Afrike“; i zato se Kongo, da priedje preko nje, razjaren sbog te zapreke, mota, valja, baca bjesomučno kroz svoje hridasto korito i postaje sasvim nebrodivim.

Tu zaista nema ničesa drugoga nego ogromnih terasa, bujica i slapova; rekao bi titanske skalinè, uzpinjuć se sa dna ponora, i te trideset i dvie nejednako visoke i široke stube uklesane su u kamen visok 200 metara. Tu se u bezdnu i neizmjernom brzinom valja silna voda te velike rieke, koja je iznad slapova široka 16.000 metara, dočim se na tom mjestu njezine obale sužuju tako, da nisu udaljene jedna od druge više od 400 metara. Može si čovjek predočiti, koliko struja, bujica i vrtloga nastaje u tom tjesnacu; takav je Kongo od Vivi-a do Stanley Poola, izuzev ipak onaj prostor, koji dieli Issanghilu od Manjange, gdje se može na čamcih ploviti po rieci u daljini od jedno 140 kilometara.

Ostaviv Vivi, morade dakle Stanley ići kopnenim putem i sagraditi cestu, da prenese svoje parobrode, te orudje i živež svoje ekspedicije; osim Zanzibaraca, Haussa i Kabinda trbonoša, koji su nosili šatore i dielove parobroda, pokušao je, da mule i magarci povlače male vagone od željeza, a ne bijaše malen posao voditi taku povorku kroz taj bregoviti kraj.

Cesta, što ju je Stanley sagradio na tom mjestu — a koja ne osta uporabivom — bijaše uklesana usred pećina, u strašnoj naslagi bjelutka: tu vidiš same stiene, šljemena, ogromne gole stube, iznad kojih se dižu strmi šiljevi; amo tamo naidješ na ravan, gdje trava naraste do dva metra visoko; zatim prodješ kroz dolinu poplavljenu bujicom; višeputa su obale voda skoro okomite i uklesane u pećine; onda je gorostasan posao potjerati mazge preko tih prielaza, gdje mogu slomiti noge pri svakom koraku.

Da svlada te zapreke, Stanley ne uzmače pred ničim: on sagradi tri mosta, zatrpa do dvadeset gudura i uvala, koje su se križale s putem, izravna šest brda, probuši dvie guste šume i sagradi na taj način sasvim dobru cestu protežuću se na 60 kilometara; nesrećom dodje iza toga rdjavo vrieme, tropska vegetacija učinila je svoje, i tako je taj put, sagradjen uz toliko napora, jer ne bijaše uzdržavan, od dana do dana propadao kao i uzka staza naših karavana, koje nismo više našli šest mjeseci iza kako smo ju izsjekli sjekirom.

U ostalom na tom putu riedko kada sretneš urodjenika lovca ili naidješ na kukavno selo; taj je bregoviti kraj siromašan, slabo napučen, te se težko dade razumjeti, kako je Stanley mogao zamisliti, da jednom sagradi željeznicu u zemlji, u kojoj nema ništa što čini bogatstvo i unapredjuje razvitak koje zemlje.

Napokon dodje ekspedicija u Issanghilu, gdje su najljepši slapovi doljnjeg Konga; ne da se opisivati veličanstvo i grozota tog pogleda: stegnuta u granitnom tjesnacu, ruši se gorostasna rieka jednim mahom na hridine, koje strše iz njezinog korita; onda padne niz slap, udari o stienu i sva načičkana pjenom razbije se o pe-

čini, koja ju zaustavlja, zatim neizmjernom brzinom hrli medju kamenitimi otoci i uvaljuje se posvuda u vrtloge i virove.

Nad Issanghilom postaje rieka brodivom, al valja biti na najvećem oprezu, i samo na čamčih mogla je ekspedicija doći u Manjangu; dalje odavle opet se ne može broditi do Stanley-Poola, i Stanley morade na novo nastaviti put po zemlji. Na tom mjestu nagomilala je narav toliko granitnih stiena i hridina, da se je urodjenikom činilo nemogućim, da će iztraživaocu ikada poći za rukom povlačiti svoje ladje i svoje vagončiće preko vrhova gora te obaći slapove, a kad je povorka ipak pošla na put, stadoše urodjenici iz okolnih krajeva, koji su mislili, da je to čarolija, bježati i vikati s užasom: „Bieli će čovjek učiniti, da njegovi brodari i njegove ladje lete preko gora! Sviet će propasti!"

Dok je ovako Stanley na čelu te sjajne i mnogobrojne ekspedicije izvadjao takova junačka djela, pravi izaziv naravi, pripravljao se je jedan pomorski poručnik francuzke mornarice, komu Afrika ne bijaše više neznankom, da se natječe u brzini sa slavnim englezkim iztraživaocem.

Spomenuo sam Savorgnana de Brazzu.

Kad je kralj belgijski izaslao Stanleya, da izvadja njegove osnove na Kongu, shvati de Brazza pogibelj, kojom to poduzeće prieti Francuzkoj toliko u njezinih političkih interesih koliko u njezinoj kolonijalnoj budućnosti: Stanleyeva svrha bijaše očito ta, da odvrati trgovinu središnje Afrike od Ogoue-a, a to je značilo oteti francuzkoj koloniji u Gabonu svu političku budućnost i trgovačku znamenitost; de Brazza odluči predusresti toj pogibelji.

Za to bijaše samo jedno sredstvo: osvojiti prije Stanleya ključ Konga, Stanley-Pool, gdje rieka postaje brodivom; zaposjesti desnu obalu, do koje vode ceste od Ogoue-a, Alime, od najboljih sjevernih krajeva, i baciti poduzeće belgijskog kralja na južnu obalu u bregovito zemljište slapova.

To bijaše smiono i logički. Je li se dalo izvesti?

Da se to prosudjuje, valjalo bi pripoviedati nečuvene potežkoće, koje morade prevaliti hrabri francuzki iztraživalac; u ostalom ja sam na drugom mjestu razložio sgode i nesgode te trke kroz nepoznatu Afriku, taj steeplechase prema Kongu*): s jedne strane Stanley sa svojom moćnom organizacijom, svojimi željeznimi parobrodi, svojimi legijami vojnika i radnika; s druge de Brazza sa šakom Senegalaca i vrlo čednom podporom!

Svatko se sjeća, kakvim je prezirnim glasom Stanley prvi put, kad je sreo svog suparnika na Kongu, govorio o „tom prosjaku, koji ide bosonog i bez pomagala."

Da, al taj prosjak nosio je pod svojim poderanim kaputom barjak Francuzke, malo moćnije poticalo od blaga jednog kralja!

Bilo je već prošlo mnogo dana, odkad Stanley bijaše ostavio Manjangu, prešao preko šest rukava rieke, preko silu pritoka i bara, prevalio čitavu silu strmih gora, koje se nanizahu jedna za drugom kao valovi mora. Toga jutra silazili su težkom mukom sa strma brežuljka, i Evropejci, Zanzibarci i Kongolezi, svi bijahu neizmjerno iznemogli; napredovalo se je još i sveudilj, al sbogom pjevanje, smieh i veselo čavrljanje! Nad karavanom lebdjela je ona žalobna šutnja, koja izrazuje umor, tako rekuć sdvojnost: već dva dana mišljahu, da će prispjeti do cilja, a taj se odmicaše bez kraja i konca.

*) „Voyages de Savorgnan de Brazza", par Ad. Burdo.

Povorka bijaše dospjela do sredine brežuljka, kad se najednom belgijski poručnik, koji je vodio predstražu, zaustavi na vrhu, zatim brzo okrene.

— Gospodine Stanley, dovika iz daleka, odkrio sam jezero, neizmjerno jezero; odavle se vidi, kako voda bliside u daljini.

Stanley se nasmjehnu; zatim odgovori onim svojim porugljivim glasom, koji je ipak nastojao malo ublažiti.

— Poručniče, meni je žao sbog vas, al to jezero, koje mislite da ste odkrili, okrstio sam ja prije dvie godine; dao sam mu svoje ime, to je Stanley-Pool.

Dok su Evropejci tako razgovarali, nastavi karavana svoj put novim žarom i dopre skoro do široke četverouglate ravni, koja okrunjuje tu visinu; došav ovamo, mogahu putnici promatrati tu veličanstvenu sliku, koja kao da je opajala same urodjenike svojom divotom.

Ležeć na podnožju gore i grijuć se na tropskom suncu, silna se voda prostiraše u neizmjernost, oko nje pojas smaragdnog zelenila, koje nikad ne uvene; podalje se u vis dižu strme gore obrasle gustimi šumami i u tom sjajnom okviru ljeska se val kao zlato, prelievajuć se u jutrnjem rumenilu.

To bijaše mjesto, gdje se Kongo proširuje u veliko jezero, iza kojeg postaje brodivim u daljini od 1.700 kilometara, to jest cielom širinom afrikanskog središta. To jezero, nepravilno okruglog oblika, zaprema više od 300 četvornih kilometara, a visoko je 252 metra nad pučinom morskom. U tom neizmjernom prostoru, koji je tri puta veći od ženevskog jerera, diže se sila prudova i otoka obraslih papyrusom i mangrovami, koje razpružaju svoje korienje u vodi kao gorostasni kukci; amo tamo dižu se paome s bujnim lišćem.

Medjutim zaustavi se Stanley i kao da svojim okom pita te silne samoće, kroz koje bijaše god. 1877. prošao kao sjajni meteor, srdce mu nabrekne pravednim ponosom, kad pomisli da će ih osvojiti u posjed.

Najednom mu omrkne pogled; čelo mu se duboko nabra: tamo dolje na obzorju, na desnoj obali Poola opazio je nješto čudnog, kao zastavu, koja se vije u vjetru.

On poskoči, a za njim se gura sva ekspedicija, zabrinutost vodje prima se ciele čete.

Došav sasvim blizu do predmeta, koji bijaše zaustavio njegov pogled, Stanley stane iznova, probliedi i pokazujuć rukom belgijskom poručniku zastavu, koja je lepršala pred njim, promrmlja:

— Francuzki barjak!

To bijaše istina.

I već se ukaza na pragu brzo sagradjene kolibe, pred kojom se je vijala zastava, hrpa senegalskih vojnika, a na čelu im čestiti podčastnik Malamine.

Stanley-Pool, ključ brodivog Konga, bijaše službeno osvojen!

U toj trki prema nezńanoj zemlji, bijaše prvi došao do cilja Savorgnan de Brazza, pobornik francuzki; i zaposjednuv tu djevičansku zemlju, koju poškropljuje gorostasna rieka, bijaše na njoj zasadio barjak Francuzke.

XIV.

Léopoldville. — Na gornjem Kongu. — Razzije na robove. — Grozne slike. — Povratak u Evropu. — Berlinska konferencija. — Osnutak slobodne države. — Čas slavlja.

Desna obala Konga bijaše zaposjednuta po Francuzkoj, Stanley morade se dakle baciti na lievu obalu, gdje utemelji Léopoldville, budući glavni grad nezavisne države Kongo. Ipak se nije bez muke mogao ustaliti agent belgijskoga kralja u tom kraju, gdje vlada Ngaljema, rodjak glasovitomu Makoko-u; on nadvlada ipak sve potežkoće, jer Stanley spaja sa svojom neukrotnom energijom veliku lukavštinu i okretnost, a ta mu dobro posluži u toj sgodi.

Utemeljiv Léopoldville, nastavi svoja iztraživanja u taj čas, sliedeć tok rieke Kua, velikog pritoka Konga, odkri veličanstveno jezero, zapremajuće više od 1.300 četvornih kilometara, i okrsti ga jezerom Leopolda II. U isto vrieme počeše ga ostavljati sile: groznica ga je tako tresla, da odluči okrenuti natrag, povratiti se u Evropu, ostaviv svoje zapovjedničtvo Niemcu, Peschuel-Loeche-u, koga bijaše kralj belgijski poslao kao vrhovnog agenta na Kongo.

Svatko se sjeća, kako Stanley-a sjajno dočekaše na

njegovom povratku; u Francuzkoj kao i drugdje klanjaše se svatko veličini njegovog rada, uztrajnosti njegovog djelovanja. Nesrećom nije englezki iztraživalac, ogorčen možda sbog uspomene na trobojnu zastavu, koja ga bijaše pretekla i zaustavila kod Stanley-Poola, znao uviek obuzdati svoju zlovolju; i nespretne, bolje rekuć neuljudne rieči, koje je izustio na njekih banketih, bijahu prvim uzrokom, da pozliše njegovi odnošaji sa zastupnici Francuzke na Kongu.

Stanley ne ostade sada dugo u Evropi; dne 14. studenoga 1882. bijaše opet na Kongu, gdje je našao u žalostnom stanju djelo, što ga bijaše toli naporno sagradio. Medju Evropejci bijaše nestalo svake discipline; njekoji su se agenti povratili u svoje zemlje, drugi se zabavljahu poslovi, na koje nisu bili pozvani, i zapuštahu svoj vlastiti posao; jednom riečju, anarhija vladala je u svih uredih, i bez energične ruke bilo bi se poduzeće možda izjalovilo u tom kritičnom času. Stanleyu podje za rukom uzpostaviti red i iza toga krene on prema gornjem Kongu, gdje utemelji novu postaju, u Bolobo-u, kod Bianzi-a, jednom od glavnih središta trgovine sa slonovom kosti u ekvatorialnih krajevih.

Utemeljenje ovih postaja bijaše dakle dovelo Stanleya u srdce crnog kopna, jer postaja Ekvator, koju sada utemelji, udaljena je od mora 2200 kilometara; ipak odluči iztraživalac prodrieti još dalje sve do slapova, to jest do onog reda slapova, što ih nazva „Stanleyevimi slapovi", i gdje se je bio tukao na svom prvom putu u trideset i dva boja; ovako dodje na zemljište Bangalâ, koji ne bijahu, kako se uvjeravaše, zaboravili na bojeve s bielim čovjekom šest godina prije; medjutim na tih obalah, koje god. 1876. bijahu pozornicom krvavih bi-

taka, susretne Stanley same gostoljubive ljude, koji su rado trgovali sa stranci; što je još više, u Iboko-u sklopi kralj svetčan savezni ugovor sa Evropejci.

Al kad se približiše „Stanleyevim slapovom“, promieni se položaj očevidno; ne da bi se urodjenici ponašali neprijateljski, nego činilo se je, kao da je velika nevolja pala na tu zemlju, koju je Stanley prije vidio bogatu i napučenu.

Ovdje bijaše selo sasvim izgorelo, paome posječene, bananici opustošeni; malo dalje poput razpuklih i šupljih stupova stršili su u vis veliki čamci zabiti jednim šiljem u zemlju; skoro nigdje stanovnika usred tih garišta; oni, koji su bili ondje, sjedili su na obali, upriev rukom glavu, i gledahu glupim, bezćutnim pogledom u strance, koji se približiše.

— Okrutnost ljudi se je srušila na nas, činilo se da kažu, mi smo izgubili sve, imetak, sreću, nadu; kakvo zlo nam možete činiti? Mi smo toliko patili, da ne možete iznaći novih muka.

Stanley naloži, da ih izpitaju.

Sad se podigne starac, koji kao da je bio sav uništen u svojoj sdvojnosti, i poče pripoviedati njihovu nesreću.

— Selo je bilo iznenada zaokupljeno od ljudi, kojih se je divlja vika i zaglušujuća pucnjava orila po tmici. Ti vragovi su zadavili sve stanovnike, koji htjedoše pobjeći iz zapaljenih koliba; ni trećina mužkaraca ne prodje životom, a najveći dio žena i djece odveli su bog zna kamo!

— A kojim pravcem odoše ti razbojnici?

— Pošli su uz rieku. Ima tomu osam dana.

— Jesu li zapalili sva sela?

— Sva, bez iznimke, s obiju strana rieke.

— A kakvi su to ljudi?

— Slični su crnim ljudem, što ih imate na svojih ladjah, odjeveni su u biela odiela. Al vi sami, tudjinci, što vi radite ovdje?... Odlazite! Svi tudjinci su okrutni. Ako trebate slonove kosti, tražite ju od razbojnika, koji su odnieli sve, što smo imali .... Bijte se s njimi, ako hoćete, što se nas tiče, mi nemamo ništa više.

I starac, izpruživ svoje nažuljane i navorane ruke, poprati svoj govor kretnjami, u kojih se izrazivaše bol i užas.

To bijaše jedna od onih drama, koje tvore pustoš u središnjoj Africi i sramote čovječanstvo: razzia na robove.

To su baš Arapi iz Njangue-a, koji u stanovitih razdobljih poduzimlju te krvave ekspedicije; rulja razbojnika, — jer oni ne zaslužuju drugoga imena, — koja je sada bila prošla oko ušća Aruhuimi-a, bijaše posvema opustošila već od jedanaest mjeseci ogromnu zemlju zapremajuću više od petdeset i pet hiljada kilometara, napučenu sa više od milijun duša, te u njoj ne osta nego sdvojnost i razvaline.

Stanley stiže te Arape jedan dan iza toga; to bijaše neizrecivo grozan pogled. Usred velikog tabora na obalah rieke dizahu se velike ograde, koje zapremahu prostor od jedno sto metara; osim toga bijahu na obali pričvršćena petdeset i četiri čamca, koji su služili za tamnice čitavim tovarom ljudskog mesa.

Tabor bijaše pun krcat robova. Sa svih strana bijaše vidjeti hrpe tih nesretnika, bludećih okolo ili nepomičnih, šutećih i tužnih, a velika njihova crna izmorena tjelesa odbijahu se živo od bielih kabanica njihovih krvnika; za ogradom sve je vrvilo od golih tjelesa, izpruženih u svih položajih: ruke, noge, glave, sve se miešalo u velikoj smjesi; mala djeca nerazvitih uda, djevojčice, mladi

dječaci; ovdje ondje čitav čopor starih crnkinja, sasvim golih, sgrbljenih izpod košara s ugljenom ili izpod vreća s kasavami, a stražari udarahu po njih bičem, da pospješe njihov drhćući hod.

Mnogi od tih nesretnika bijahu okovani; mladi ljudi imali su oko vrata željezni obruč, spojen lanci s drugimi obruči, tako da su zarobljenici išli u redovih po dvadeset; djeci od preko deset godina bile su noge okovane u bakrene obruče, majke su nosile lance, koji su držali sitnu dječicu na njezinih prsiju; nijednog odraslog medju timi zarobljenici: sve što se je moglo braniti ili osvetiti, bijaše nemilice poubijano.

Sa svih strana pokrivahu zemlju tragovi toga nečovječnoga pljačkanja; bubnjevi, koplja, sablje, sulice, lukovi, striele, željezno orudje, vesla, trublje od slonove kosti, drveni kumiri, biserje, odiela fetiških ljekara, ribarske mreže, štitovi veliki kao vrata od kolibe, košare, tikve, lonci, kojekakve sprave, čamci, oprave od suhe trave; jednom riečju ostanci čitavih oplienjenih sela, tužan muzej ležao je pomiešan s hrpom živeža usred darmara ljudskog.

Taj plien kaživaše sve faze tužne drame, koja je bila pretekla ova krvava razbojstva. Eno razbojnika, gdje se šuljaju kriomice u noći oko sela, opredieljenih uništenju; oni napreduju vučjim korakom u dubokoj tišini, koju prekida amo tamo daleki piev cvrčka ili kreket žaba; sad su stigli, bace se na kolibe mašuć gorućimi bakljami, svuda šire užas požara i postrieljaju čitave hrpe crnaca ustrašenih i neoružanih, koje je plamen iztrgao snu, te se probudiše samo za jedan čas, da opet naglo utonu u smrt.

Ti otmičari nisu imali sobom više od 2.300 robova od onih 3.600, što su ih bili zarobili: patnje, bezimene

muke bijahu pokosile sve nejako; bili su oteli i 2000 slonovih zubi i čitavu hrpu oružja, sprava i živeža; da saberu tolik plien, uništili su sto osamdeset sela napučenih svako sa hiljadu duša po prilici; ubili su 2.500 mužkaraca, koji su ih branili, i nisu čuvali za se nego žene i djecu; tako su zadavili obitelj od šest osoba, da u okove metnu dječaka od četiri godine!

Oh! grozan li je pogled ovakog stada robova! Valja da je čovjek čuo taj zveket okova! Valja da je vidio, kako se grozničavo a uzalud otimlju izpod obruča, kako tresu lancem, koji ubija njihovu put! A kaka se grozna sduha izparuje iz tih ljudskih hrpa, sgurenih u blatu i gadu! Ti ljudi su tu, okovani već mjesec dana! Kosti kao da će im probiti kroz uvenulu kožu, i oči kao da će izskočiti iz svojih okruga u tih propalih obrazih, iz kojih gledaju okolo kao maniti.

Utemeljiti evropejsku postaju u tih prokletih krajevih, zasaditi barjak čovječnosti, pravde, slobode usred ovakih užasa, jednom rieči očitovati rat trgovcem roblja, to bijaše smiona osnova; Stanley se je podhvati. On osnova postaju Falls (slapovi), kojom završi svoje djelovanje u službi gospodstva belgijskog kralja na Kongu.

Nu sudbina te postaje bijaše žalostna; god. 1886. opljačkaše i zapališe ju Arapi iz Njangue-a, a od dvaju Evropejaca, koji bijahu ondje, ubiše jednog, a drugi morade pobjeći; od onda ostala je u vlasti osvajača, koji će se opirati svom snagom, da se u tih mjestih ustali kaka evropejska vlast.

Utemeljiv tu postaju, Stanley sidje niz rieku, da se povrati u Evropu. Prošav kraj Vivi-a, nije mogao obuzdati svoju ljutinu, vidjev, koli su malo ondje učinili njegovi nasljednici.

— Nema svrhe, povika, označiti onog od mojih bielih suradnika, koji je najviše zaslužio šibe; od onih 260 Evropejaca, koji su iza mene prošli kroz Vivi, nijedan nije obradio ni metra zemlje, sagradio ni cigle kolibe!

Žigošuć ovako agente i putnike „odbora za gornji Kongo“, bio je Stanley zaista nepravedan; on je u obće često krivo sudio svoje suradnike. U tom kao da je više nastojao ugoditi belgijskom odboru nego nagradjivati zaslugu; dokaz tomu čestiti Roger, jedan od najvaljanijih radnika na afrikanskom djelu, jedan od onih, koji su najbolje podpomagali Stanleya. Ime Rogerovo nije ni spomenuto u velikom djelu „Pet godina na Kongu“, u kojem se šire zato kojekake važne ništice: tu se navodi ime osobe, koja nije nikada ni vidjela Afrike, al se je znala služiti životom i odvažnošću drugih u času, kad su se dielile kraljevske nagrade.

Što se tiče Vivi-a, budućnost je dala pravo onim, koji su mislili, da nema svrhe potrošiti ondje toliko izlišne muke i napora; već više godina ta je postaja, od koje je Stanley htio učiniti glavni tabor, posvema zapuštena po nalogu odbora samoga.

Koncem god. 1884., iza kako je pet godina probavio u službi belgijskog odbora na Kongu, povrati se Stanley konačno u Evropu, da izviesti o svom poslovanju kralja Leopolda II., koji je do onda nosio sve troškove tog ogromnog poduzeća.

Ne ćemo da se zaustavimo kod novih neumjerenih izjava, koje su bile izuštene za vrieme boravka Stanleyeva osobito u Manchesteru; činilo se kao da hoće pobuniti cielu Evropu proti zakonitim stečevinam Francuzke na Kongu, proti stoljetnom, historijskom pravu Portugalske; al njegova rječitost osta bez posljedica; berlinska konferencija potvrdi svetčano posjed ovih dviju zemalja; francuzki Kongo bijaše utemeljen. Ona prizna u isto vrieme nezavisnu državu Kongo, silno crnačko carstvo s možda fantastičnimi medjami, koje bje prisudjeno Leopoldu II., belgijskom kralju, poticatelju i — recimo rieč — jedinom vlastniku tog velikog afrikanskog poduzeća.

Bacimo li pogled natrag, koliko slavlje za malog mornara od prije, za diete iz Denbigha i Saint-Asapha, za vojnika reportera bez pare i prtljage, kad je sjeo k stolu nuz Bismarcka, ovjenčan najvećimi častmi, s najvećimi mogućnici ovoga vremena! kad si je mogao reći s pravednim ponosom: „Svojim radom i svojim trudom došao sam dotle, da sam utemeljio carstvo, i odsada će biti na svietu kralj, koji zahvaljuje jednu od svojih kruna meni, Stanleyu!“

XV.

U pomoć Emin-paši. — Što se govori i što se čini, — Ugovor sa Tippo-Tipom. — Glad na Kongu. — Na Aruhuimi-u. — Uznemirujuće viesti. — Bieli paša. — Osvojenje Nila.

Bilo je u kolovozu 1886.

Sva se je civilizovana Evropa tresla od užasa. Junker, jedan od onih, koji bijahu preživjeli epopeju Gordonovu u Sudanu, pisa pod utiskom velike uzrujanosti: „Valja absolutno da se Eminu šalje pomoć; bila bi vječna sramota za Evropu, da ne pokuša taj skrajnji korak. U pomoć Eminu! Vješala za Muangu i njegove pomagače! Samo s tom nadom nastojat ću da se povratim."

Ta što se je sbivalo?

Tko se više ne sjeća žalostne tragedije u Khartumu, gdje Gordon pade kao junak staroga vieka? Ni pare u ruku, strašno strog, da, al gojeć vjeru i smjelost proroka, takav bijaše Gordon; a to će ostati neizbrisivom ljagom na poviesti Englezke, da je takog čovjeka ostavila pod udarci onog drugog proroka s crnimi zastavami, pod udarci Mahdijevimi.

Nu iza te sudanske katastrofe osta još njekoliko ostanaka. Najprije Emin, svojim pravim imenom Dr. Schnitzler, rodom iz austrijske Slezke: od god. 1876. bijaše u

službi egipatske vlade, naizmjence liečnik za ekvatorijalne pokrajine i putnik k jezeru Victoria; poslije pretraživaše jezera Albert i Ibrahim, te on prodre do Unjoro-a i do Ugande; god. 1878. bje Emin na predlog Gordonov, onda guvernera egipatskog Sudana, podignut na čast beja i povjerena mu pokrajina Ekvator. Za manje od dvie godine podje njegovoj vještoj upravi za rukom, da povrati red i mir u toj pokrajini, koja je skoro toli prostrana kao ciela civilizovana Evropa: četrdeset vojničkih postaja bje utemeljeno i spojeno sigurnimi i redovitimi komunikacijami.

Koncem god. 1881. bukne ustanak Mahdijev, i Emin-bej, predvidjajuć potežkoće, koje se spremahu, ode u Khartum, da se sa guvernerom Abd-El-Kader-pašom dogovori, što će učiniti u obranu svoje provincije; al njegove bojazni bješe proglašene djetinskimi, te mu naložiše, da se povrati na svoje mjesto, i on ostavi Khartum 16. lipnja 1882., gojeć u srdcu najžalobnije slutnje.

Nije se više povratio odanle.

Svatko zna za dogodjaje, koji navališe onda: pad Khartuma, smrt Gordonovu, uspjeh Mahdista, koji napredovaše do rieke gazela (Bahr-El-Ghazal), gdje bijaše Lupton-bej guvernerom; jedini Emin odolje vojskovodjam Mahdijevim: on usredotoči svoje čete prema jugu, u Lado-u najprije, zatim u Wadelaiu, i tu čekaše na dogodjaje, koji su mu na posljedku bili u prilog. Najprije uguši Emin bunu urodjenih Bari-a, koji bijahu ubili Linanta de Bellefondsa, zatim podloži Dinhe i Chire, te osvoji natrag postaje Regaf i Lado, zapuštene jedan čas, i uzpostavi svoj ugled u najvećem dielu provincije, koja mu bijaše povjerena.

Uz njega se nadjoše: Dr. Junker, rodio se u Moskvi god. 1840., putnik po Islandiji, Tunisu, na gornjem Nilu, koji se god. 1881. bijaše pridružio Emin-beju; i Casati, bivši kapetan talijanskih bersaljera, koji je najprije htio poći u Gessi, zatim pretraživaše zemlju Niam-Niamâ i Mombuttu-a do časa, kad se sasta i sdruži s Junkerom.

Evropejci nastojahu poglavito, da sačuvaju svoje sveze sa misionari u Ugandi, gdje su odnošaji tekli sve to gore. Mtesa, koga poznajemo, bijaše mrtav, a njegov nasljednik Muanga gojio je spram Evropejaca mržnju, koja se očitova u velikom okrutnom činu: on je posvetio početak svoje vladavine, dne 31. listopada 1885., ubojstvom biskupa misionara Hanningtona, i susjedstvo tog neprijateljskog cara bijaše kao neprestana prietnja za posljednje branitelje Sudana.

Ovi, kao zaboravljeni od Evrope, nadjoše se skupa sva trojica u Wadelaiu, kad odlučiše, da će jednog od njih poslati na obalu: Junkera zapade ta zadaća; jednog dana, kad budem pisao poviest Emin-beja, pripoviedat ću uzrujavajuće sgode i nesgode toga puta.

Na poziv Junkerov shvati Englezka, još pod udarom sramote, koja bijaše pala nju, jer je ostavila Gordona na cjedilu, da duguje svojoj časti poslati ekspediciju u pomoć Eminu, koga bijaše khedive podigao na čast paše. Odbor se stvori u Londonu, „Emin-Pacha Relief Expedition Comity". pod predsjedničtvom Makinnona, ravnatelja parobrodarskog družtva „British India", i nuždna se glavnica brzo sabra.

Preosta još naći glavu.

Jedno ime bje izušteno: Stanley. I badava se je prigovaralo u publici, da veliki iztraživalac već počimlje

smalaksati, i da radi svojeg ratobornog značaja nije odviše pozvan na misiju oslobadjanja, ipak ga odbor jednodušno izabra; a buduć da je bio baš u Americi, odprave mu brzojavku, na koju odgovori, da pristaje; on dohrli u London, gdje ga u slavu njegove srdčanosti gradsko zastupstvo primi u svetčanoj sjednici u Guildhallu te mu preda pravo gradjanstva.

Ovdje valja nješto spomenuti u zaporci.

Sigurno je misija namienjena Stanleyu bila ta, da pomogne Emin-paši; al odatle, što je branitelj Wadelaia tražio pomoći, ne valja misliti, da je bio već sav izcrpljen: Emin je imao kraj sebe 2.900 vojnika, a u svojih pismih očitovaše čvrstu volju, da ostaje u toj pokrajini, kojoj bijaše guvernerom, i koja u glavnom priznavaše njegovo gospodstvo.

Uz humanitarnu stranu, koju je englezki odbor na prvom mjestu izticao, može se dakle pitati, nije li ga vodila i druga koja namjera.

Nije dugo trajalo, te se u tom stvori svjetlo.

Mjeseca prosinca god. 1887. saznalo se je, da je englezko družtvo „The British East Africain Association", kojem bijaše na čelu isti Makinnon, sklopilo sa Bargaš-ben-Saidom, sultanom Zanzibarskim, ugovor, koji ustupa Englezom suverena prava nad onim dielom sultanata, koji se proteže izmedju Wange i Witu-a, dakle 350 kilometara obale, s lukami Mombas i Melinde.

Mombas se nalazi 1200 kilometara od Wadelaia u istom pravcu, a budući da okupacija iztočne obale afrikanske nije mogla biti platoničan čin, bilo je očevidno, da će si Englezka htjeti otvoriti širok put prema jezeru Victoria i osnovati neizmjerno kolonijalno carstvo, koje

bi se jednim krajem ticalo indijskog oceana, a drugim bi doprlo u bogate krajeve Nila*).

Englezka bijaše razumjela, da za taj gorostasni posao treba izvanredna čovjeka; i izbor pade na Stanley-a, koji bijaše majstor u postupanju sa crnačkimi vladari.

Priprave velikoga putnika bijahu brzo svršene.

On ode najprije u Kairo, gdje se dogovori s Junkerom, te zadobi od khedive-a dozvolu, da zakapari šestdesetak dobrovoljaca crnaca; odatle krene u Aden, kamo ga bijaše pretekao englezki častnik, koji je pripadao njegovoj ekspediciji, major Barttelot, koji ondje zakapari jedno stotinu Somali-a, prve gončine deva na svietu.

Od Adena ode Stanley u Zanzibar, gdje je englezki konsul bio unovačio za nj najbolje vojnike zemlje, i odkale bje odaslan viestnik, da najavi Emin-paši dolazak ekspedicije, koja ide njemu u pomoć; ondje sastane i svoje druge častnike i pomoćnike englezke, medju njimi poručnika Stairsa s mitraljezom po Maximovom sustavu, koja je mogla izpaliti šest sto hitaca za jednu minutu.

Al znamenit dogodjaj se sbi za njegovog boravka u Zanzibaru.

Tippo-Tip, ili bolje Hamed-ben-Mohamed, — jer Tippo-Tip nije drugo nego pridjevak dan ovomu velikom arapskom trgovcu radi žmirkanja očiju, — Tippo-Tip,

---

*) Berlinski „Nationalzeitung" od rujna 1887. piše: „Nitko nije u Njemačkoj uvažio pravu svrhu Stanleyeve ekspedicije. Ona nema za pravo druge nego da osigura englezko gospodstvo u egipatskih ekvatorijalnih krajevih, koji imadu njeku budućnost i sačuvati ih od požuda Francuzke ili drugih vlasti. Upiruć se na sklopljene ugovore s Njemačkom, ne će Englezka naići na nikaku ozbiljnu zapreku, da osnuje tamo dolje kolonijalno carstvo, kojemu je opredieljena najsjajnija budućnost".

koga čitatelji već poznaju, i čiju moć i slavna djela pjevaju crni trubaduri afrikanski, taj trgovac, koji je, makar da je vazal Bargaš-ben-Saidov, ipak suvereni gospodar Manjeme, Tippo-Tip podloži se Stanley-u i pridruži se ekspediciji.

Da se dobro shvati važnost tog čina, valja se sjetiti, da su malo vremena prije Arapi s gornjega Konga, prijatelji i sluge Tippo-Tipovi, bili navalili na postaju Falls, te protjerali odanle častnike nezavisne države Kongo, od kojih jedan pogine, i ustalili se ondje kao gospodari, a glavni guverner ih ne mogaše protjerati. Stanley mišljaše, da će biti dobro imenovati Tippo-Tipa zapovjednikom te pokrajine, te da će ju nezavisna država Kongo na taj način natrag osvojiti bez krvi.

Evo u ostalom tog čudnog ugovora, podpisanog u Zanzibaru dne 24. veljače 1887.:

„G. Henry Morton Stanley, radeć po nalogu njegova Veličanstva kralja belgijskoga, suverena nezavisne „države Kongo, imenuje Hamed-ben-Mohameda, zvanog „Tippo-Tip, za „vuali-a" u pokrajini Stanley-Falls, sa „plaćom od 30 funti sterlinga (750 franaka) na mjesec „uz ove uvjete:

„1. Tippo-Tip se obvezuje razviti barjak dr„žave Kongo na postaji Falls i širiti ugled države na „rieci Kongu i njegovih pritocih, toliko u postaji samoj „koliko dolje do rieke Aruhuimi-a; on se obvezuje za„priečiti Arape i susjedna plemena, da ne trguju s rob„ljem;

„2. Tippo-Tip primit će zastupnika nezavisne dr„žave Kongo, i služit će se njegovim posredovanjem u „cieloj svojoj svezi sa glavnim guvernerom;

„3. Tippo-Tip imat će podpunu slobodu, da tjera „svoju „zakonitu trgovinu“ u svakom pravcu, koji „god mu se svidi;

„Tippo-Tip morat će označiti privremenog na- „mjestnika, komu će predati svoju vlast za svog odsuća „i koji će ga nasliediti, kad umre. Njegovo veličanstvo „suveren države Kongo priuzdržaje si pravo, da u osta- „lom ne odobri izbor Tippo-Tipov, ako ima što ozbiljno „prigovoriti;

„5. Ovaj ugovor imat će vriednost samo dotle, dok „Tippo-Tip ili njegov privremeni namjestnik izpunja gore „navedene uvjete“.

Taj ugovor bje kojekako tumačen, jedni ga odobriše, drugi ga osudiše, nu glede jednoga bijahu svi složni, naime da je Arapin, kad ga je podpisivao, znao da ga ne će držati; jer protiviti se trgovini s robljem u središnjoj Africi, to je za nj značilo gubitak njegovog ugleda, a Tippo-Tip nije čovjek, da ovako stavi na kocku svoju moć, svoje bogatstvo, čak i svoj život za 30 funti šterlinga na mjesec.

Kako god bilo, savez bje sklopljen, i dne 22. veljače 1877. ukrcaše se Evropejci, Arapi i crnci, vodje i vojnici, sprave i prtljaga, sva ekspedicija sa Stanleyem na čelu na parobrod „Madura“ od družtva „British India Company“, pravac prema Banani, na ušću Konga, kamo prispješe dne 11. ožujka.

Već sutradan krene Stanley na put u Matadi, gdje na večer 21. ožujka izkrca prvu povorku, koja je imala ići u Léopoldville.

Nu već u taj čas nastaše potežkoće: k onih 500 ljudi, koje je Stanley bio doveo sobom iz Egipta, Adena i Zanzibara, pridružiše se još 580 trhonoša kongoležkih, koje su dva druga Engleza od ekspedicije, Troup i Inghan, bili zakaparili na Kongu; nu baš je vladao velik glad u zemlji, te ne bijaše čim nahraniti toliku silu ljudi: mnogi pomrieše od nemoći, i na samom prolazu od Matadi-a do Léopoldville-a izgubi Stanley šestdesetoricu.

Došav u Léopoldville, stade Stanley, koga je još uviek proganjao glad, tražiti parobrode, da čim brže prevede sve svoje ljude na gornju rieku; nezavisna država stavi mu na razpolagauje svoj steamer „Stanley“ i svoje čamce; misija Baptiste mu posudi svoj parobrod „Peace“; al pošto to još ne bijaše dovoljno, zatraži Stanley od amerikanske misije njezinu ladju „Henry Reed“, koja je bila takodjer na Poolu. Pod izlikom, da ne može s njom razpolagati bez naloga svojih viših, odbi ga Bellington; Stanley se razgnjevi, zaprieti se, da će je se dočepati silom, i već stvari okrenuše na zlo izmedju ta dva Evropejca, kad se Librechts, belgijski načelnik te postaje, umieša: uz garanciju države Kongo i uz odštetu od 250 franaka na dan zadobi on napokon taj parobrod; i dne 1. svibnja 1887. prepusti se Stanley toku rieke s čitavom svojom ekspedicijom, izuzev 150 vojnika, koje ostavi u Léopoldville-u kao što i jedan dio živeža.

Dne 1. svibnja dodje flotila u visinu zemlje Bangalâ. Tu se Stanley razstavi s Tippo-Tipom, koji nije s njim imao ići do Wadelaia: praćen od 96 svojih ljudi, imao je Arapin nastaviti put na „Henry Reedu“ do postaje Falls i ondje uzpostaviti red; Stanley mu bijaše pridružio majora Barttelota i 40 sudanskih vojnika, da mu budu u pomoć, al im ujedno naloži, nek se ne zadrže ondje gore i nek se odmah vrate na parobrodu, da se opet pridruže ekspediciji kod struja Aruhuimi-a.

Sa svoje strane dodje Stanley do ušća rieke Aruhuimi-a i podje njezinimi zavoji; taj je kraj vrlo liep, vrlo napučen; svuda se vide nad lišćem, koje obrubljuje obale, šiljati krovovi koliba urodjeničkih: rekao bi polje zasadjeno velikimi gljivami, a u zadku silni pašnjaci, koji se protežu u neizmjernost.

Nu urodjenici počeše skoro očitovati svoje neprijateljstvo. Uzalud nastojaše Stanley ugovarati s njimi, ništa nije pomoglo; udarajuć u svoju ratnu viku, zamahujuć kopljem i podignutim štitom približavahu se već borioci u svojih velikih pirogah, kad Stanleyu dodje pomisao, te naloži, da naglo svi njegovi parni strojevi zafućkaju; uspjeh bje čudotvoran: za tren oka bježahu crni vojnici u najvećem strahu, što su ih samo vesla nosila. A kad sutradan ekspedicija udje u njihova sela, nadje ih pusta, bez živeža i marve: noć bijaše dovoljna urodjenikom, da pobjegnu, ponesav sva svoja dobra i svoju hranu.

Taj bieg Afrikanaca ne smije se uviek smatrati kukavštinom ni slaboćom; često je to taktika, da neprijatelja namame u unutrašnjost zemlje, da ga umore gladom i da onda u velikih množinah padnu na nj, te da ga unište.

Dne 18. lipnja baci Stanley sidro pred Jambujom, kraj struja, koje bijaše već pretražio god. 1883.; ondje podigne utvrdjen tabor sa spremištem za svoju robu i s kolibami za svoje ljude i posla natrag u Léopoldville parobrode, kojih nije više trebao, jer je sad ekspedicija imala nastaviti put po zemlji; on ostavi na tom mjestu jednog od svojih častnika, Jamesona i 130 vojnika; k tomu će im se pridružiti major Barttelot, kad se povrati od postaje Falls. U tom taboru ostavi veći dio robe i sprava

dovedenih na parobrodih, koje se ne mogahu ponieti u unutrašnjost zemlje, jer ne bijaše dosta nosilaca; Tippo-Tip se bijaše obvezao, da će poslati sa postaje Falls 600 trhonoša; ovi bi imali poslije nositi tu robu u pravcu, kojim je pošao Stanley.

Što se njega tiče, on se zaputi sa dva englezka častnika, kapetanom Nelsonom i poručnikom Stairsom, s doktorom Parke-om, s Mounteneyem Jephsonom i s četom od 414 vojnika i 54 pomoćnika dne 20. lipnja 1887. u pravcu prema jezeru Albert Njanza, gdje se je htio pustiti dalje na čamcu, što ga je nosio sobom.

Od Jambuje do jezera Alberta ima 700 kilometara; dakle računajuć poprieko 15 kilometara na dan mogao je Stanley provaliti taj put za 56 dana, to jest doći do Alberta u prvoj nedjelji mjeseca kolovoza i stići u Wadelai najkašnje dne 15. kolovoza 1887. On sam je to proračunao u posljednjem svom pismu, koje je pisao na Aruhuimi-u dne 9. lipnja 1887.

Nu makar da je dobro obaviešten o Stanleyevom putu, Emin-paša ne javlja, da se ovaj približuje ili da je stigao, u nijednoj od svojih poslanica od rujna, listopada, čak ni od studenoga god. 1887.

U oči te šutnje nasta sve veći nemir u Evropi; baciv pogled natrag, sjetiše se, da je na tom mjestu, na Aruhuimi-u Stanley imao god. 1887. najljuće bitke; zar da su ih se urodjenici sjetili? Zar da su dočekali ekspediciju u šumskih priedjelih, da ju unište? Zar da je on sam bio čak ranjen, kako izviestiše nedavno arapski bjegunci u Saint-Paul-de-Loandi? A njegova karavana, izgubljena u šumah, zar da je bila uništena, a da nijedan, koji je preživio, nije mogao donieti viest o tom?

Sva su ta nagadjanja moguća. U središnjoj se Africi po ovih viesti, nejasnih u početku, nerazjašnjivih i protuslovnih, saznadu kadšto najznamenitiji dogodjaji.

Ja sam se sam uvjerio o tom god. 1880. Bio sam onda na putu u Karemu, idué prema Tanganiki, kad mi bjegunci donesoše viest, kojoj u početku ne povjerovah: Carter i Cadenhead, koje bijah ostavio mjesec dana prije, bili su ubijeni u Pimbue-u i njihova karavana uništena. A ipak bijaše to čista istina. Od ciele njihove sjajne pratnje mahuta i gončina slonova, — jer oni se vraćahu k obali po nove pitome slonove, — jedan jedini čovjek, Indijanac Bockheit, bijaše utekao smrti; on me sastane malo kašnje i ja ga povedoh u Zanzibar s Abdalahom, slugom Carterovim, koga nam posla Mirambo sa njekojimi spisi; ovako sam saznao sve sitnice te grozne drame, čije se žrtve u ostalom nisu nikad našle.

Povratimo se k Stanleyu. Drugi dogodjaji učiniše položaj još opasnijim. Tipp-Tip, koga bijahu Arapi vrlo zlo primili u postaji Falls, kao da je prekršio svoje obećanje; ne samo da postaja ne bje natrag osvojena u ime države Kongo, nego mjesto 600 trhonoša, koje se je bio obvezao poslati, posla ih samo 250; zatim jednog liepog dana saznalo se je, da je ostavio Falls i da se je povratio u Kasongo, svoju priestolnicu u Manjemi.

Posljedica toga bijaše ta, da je major Barttelot, mjesto da sliedi za tragom Stanleyevim sa glavnim odjelom ekspedicije, još i danas u taboru na Aruhuimi-u, odsječen već godinu dana od svog vodje.

A što je u tom položaju mogao učiniti Stanley?

Jeli se zaustavio, da čeka na majora Barttelota, a njegovi izaslanici da su bili poubijani na putu?

Ili nije mario za one, koje je ostavio za sobom, te je pošao ravno u Wadelai?

Prva predpostava nije vjerojatna: to bi značilo zlo poznavati Stanleya, smatrati ga sposobnim gubiti svoje dragocjeno vrieme, zaustavljajuć se ma gdje.

Druga je još manje vjerojatna, jer bi u tom slučaju bio već davno u Wadelaiu, a viest bi bila došla u Evropu.

Ali ja naslućujem, da je možda u dogovoru s Emin-pašom, komu je preporučio šutnju sbog Mahdista, Stanley pošao sa svojih 500 vojnika, kašnje uz podporu jednog diela od onih 2000 ljudi Emin-pašinih, osvojiti egipatski Sudan. Tko zna, da li nije u taj čas pred Berberom, Suakimom ili Khartumom, obsiedajuć Mahdija, osvećujuć smrt Gordonovu, izvršujuć jednom riečju zadaću, koju sam prije razložio: osnutak neizmjernog englezkog kolonijalnog carstva na Nilu?

I zar se zaista ne govori o tom, da je došao bieli paša na rieku gazela? Zar se ne kaže, da taj čovjek koji nosi strah u tabor Mahdijev, ide na čelu ogromnih četa prema Berberu i Suakimu?

Zar da je to Stanley, koji osvaja Nil?

Taj dogodjaj, ma kako se proizveo, bio bi od silne, važnosti, te se sad još ne dadu ni dogledati njegove posljedice: na prvom mjestu zadao bi smrtni udarac poduzeću na Kongu. Jer koji trgovac bi se još htio služiti tom divljom riekom, zaustavljen ovdje po slapovih, ondje gladom, podalje neprijateljstvom urodjenika, kad bi Evropa napokon osvojila pravi put, slobodni tok Nila, da njim prodre u srdce Afrike.

Ta gorostasna zadaća dostojna je Stanleya, on će u započeti.

Dakle uzprkos vjerojatnosti i kobnim slutnjam ja i nadalje ipak vjerujem, da ću jednom opet otvoriti ovu knjigu, da dodadem novu odiseju smionog putnika, jer kako sam rekao prije njekoliko mjeseci: čovjek se ne smije ničemu čuditi sa strane Stanleya i njegove pomagačice, sreće. *)

---

*) Kad je ova knjiga već bila napisana, vratio se je Stanley u Evropu. Možda će se skoro pružit prilika, da se pred hrvatsku publiku iznese opis ovoga puta, koji u pogledu patnja, potežkoća i napora a i zanimljivosti i važnosti nadkriljuje sve prijašnje puteve Stanleyeve.

Op. prev.

114
49
34
197 (3) 591
59
138